

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»**

ЯРОШЕНКО АЛЛА СТАНІСЛАВІВНА

На правах рукопису

УДК 339.137.2: 336.71](043.5)

**ОЦІНКА ТА РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУРЕНЦІЇ
В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит

Дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Науковий керівник

Єпіфанов Анатолій Олександрович

доктор економічних наук, професор,

заслужений економіст України

Суми – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВОГО ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ	13
1.1. Дослідження еволюційного розвитку теоретичних уявлень про конкуренцію.....	13
1.2. Узагальнення теоретичної бази дослідження конкурентних відносин в економічній системі.....	29
1.3. Визначення специфічних особливостей конкуренції в банківській сфері.....	47
1.4. Аналіз науково-методичних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі.....	64
Висновки до першого розділу.....	80
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ	86
2.1. Концептуальні засади врахування розгалуженості філіальної мережі при обґрунтуванні конкурентних переваг банків	86
2.2. Розвиток науково-методичних підходів до обґрунтування оптимальної кількості банків.....	103
2.3. Визначення оптимальної кількості банків України з урахуванням загальносвітових тенденцій розвитку банківського бізнесу.....	114
2.4. Поглиблення інструментарію оцінки оптимального рівня конкуренції в банківській системі України.....	151
Висновки до другого розділу.....	167
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕ-	

ГУЛЮВАННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ.....	173
3.1. Узагальнення світового досвіду регулювання консолідаційних процесів в банківській системі в контексті формування критеріїв оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків	173
3.2. Формалізація функцій НБУ в механізмі регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.....	190
3.3. Визначення інструментів регулювання Національним банком України рівня конкуренції в банківській системі	203
Висновки до третього розділу.....	222
ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	231
ДОДАТКИ.....	253
Додаток А – Систематизація науково-методичних підходів до розуміння економічної сутності конкурентних відносин	253
Додаток Б – Систематизація науково-методичних підходів до розуміння конкурентоспроможності та конкурентоспроможності банку	258
Додаток В – Динамічні індикатори розвитку банківської системи України в 2001-2010 рр.	268
Додаток Д – Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження	272

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Оптимізація параметрів конкурентного середовища в банківській системі є однією з глобалізаційних домінант в її розвитку, оскільки впливає на вартість надання банківських послуг, доступність фінансових ресурсів, ефективність та швидкість трансформації заощаджень в інвестиції через банківську систему, визначає її надійність та стабільність. Проблему конкуренції в банківській системі слід розглядати через призму пошуку оптимального співвідношення між рівнем концентрації активів та стійкістю банківської системи. З одного боку, високий рівень концентрації капіталу в банківській системі призводить до збільшення процентної маржі банків, збільшує ризик монополізації банківського середовища. З іншого боку, при наявності занадто великої кількості гравців на ринку банківських послуг підвищується ризик втрати стійкості банківської системи, знижується рентабельність банківського бізнесу, виникає загроза невідповідності ресурсної бази банків умовам виконання зобов'язань перед їх клієнтами та виникнення так званих “фінансових пузирів”, які є передумовами виникнення системних фінансових криз. Саме тому розвиток організаційно-правових та інформаційно-аналітичних засад формування оптимального конкурентного середовища в банківській системі України є необхідною передумовою виконання покладених на неї функцій в забезпеченні поступальної динаміки розширеного відтворення ВВП у відповідності до об'єктивних законів розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин в суспільстві.

Зарубіжними дослідниками напрацьовано значну кількість підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі, найбільш відомими з яких є моделі Ф.Аллена, Ф.Барроса, Ф.Бертрана, Т.Бреснахана, Д.Гейла, Є. Домара, Дж.Івата, М.Кляйна, Л.Лау, Р. Левіна, Л.Модесто, М.Монті, Дж.Панзара, Дж. Росса, С.Салопа, Р.Спіллера, Є.Фаваро, Г.Хотеллінга та ін. Теоретичні засади та практичні механізми формування конкурентного середовища в бан-

ківській системі досліджувалися такими російськими та українськими науковцями, як: В.Геєць, О.Барановський, Т.Васильєва, А.Гриценко, С.Дробишевський, А.Єпіфанов, І.Івасів, В.Катасонов, С.Козьменко, П.Конюховський, Ю.Коробов, С.Леонов, А.Мещеряков, С.Моїсєєв, Р.Павлов, С.Пащенко, А.Пересада, Ю.Пікуш, І.Сало, О.Сохацька, А.Тавасієв, О.Шевцова, Ф.Шпиг, А.Юданов та ін.

У той же час, не зважаючи на накопичені наукові здобутки, досліджувана проблема в більшості робіт розглядається лише фрагментарно. Подальшої активізації потребують системні дослідження щодо вибору інструментарію оцінки та формування механізмів регулювання рівня конкуренції в банківській системі України, адекватних специфіці вітчизняного ринку банківських послуг. Актуальність, теоретична і практична значимість даної наукової задачі, логічна незавершеність її вирішення, обумовили вибір теми, мети та завдань дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тематика дисертаційного дослідження узгоджується з напрямками науково-дослідних робіт ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України», у виконанні яких автор брав участь особисто. До звіту за темою “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер держ. реєстрації 0102U006965) увійшли пропозиції щодо визначення оптимальної кількості банків України; за темою “Розвиток механізму функціонування банківської системи України під впливом іноземного капіталу” (номер держ. реєстрації 0107U012112) – пропозиції щодо формування просторової моделі територіальних конкурентних відносин між банками в Україні; за темою “Реформування фінансової системи України в умовах євроінтеграційних процесів” (номер держ. реєстрації 0109U006782) – обґрунтування функцій НБУ в механізмі регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є поглиблення науково-методичних підходів та практичних механізмів оцінки та регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких наукових завдань:

- дослідити еволюцію розвитку теоретичних уявлень про конкуренцію;
- узагальнити теоретичну базу дослідження конкурентних відносин в економічній системі;
- визначити специфічні особливості конкуренції в банківській системі;
- узагальнити підходи до оцінки рівня конкуренції в банківській системі;
- поглибити методичні засади врахування розгалуженості філіальної мережі при обґрунтуванні конкурентних переваг банків;
- розвинути методичну базу та здійснити практичний розрахунок оптимальної кількості банків України з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу;
- поглибити інструментарій формалізації параметрів конкурентного середовища на кредитному та депозитному ринках України;
- узагальнити світовий досвід регулювання консолідаційних процесів в банківській системі в контексті формування критеріїв оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків;
- визначити функції та інструменти, що мають застосовуватися НБУ при регулюванні рівня конкуренції в банківській системі України.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі діяльності банків на ринку банківських послуг.

Предметом дослідження є науково-методичне забезпечення та практичний інструментарій оцінки та регулювання рівня конкурентних відносин між банками України.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є фундаментальні положення економічної теорії та банківської справи, праці провідних вітчизняних і закордонних вчених з проблем управління конкурентними відносинами на різних рівнях узагальнення.

Для досягнення поставленої мети у дисертації були використані такі методи наукового дослідження: системно-структурний аналіз – при узагальненні теоретичну базу дослідження конкурентних відносин в економічній системі; економіко-статистичний та розрахунково-аналітичний – при формалізації параметрів конкурентного середовища на кредитному та депозитному ринках України; метод факторного аналізу та комплексного порівняльного аналізу – при оцінці готовності банківської системи України до застосування зарубіжних моделей регулювання консолідаційних процесів; абстрактно-логічний метод – при теоретичних узагальненнях і формуванні висновків, експертних оцінок і групувань – при визначенні функцій та інструменти, що мають застосовуватися НБУ при регулюванні рівня конкуренції в банківській системі України.

Інформаційною базою дисертаційного дослідження стали закони України, Укази Президента України, нормативні акти Кабінету Міністрів України, офіційні дані Національного банку України, Державного комітету статистики України, Асоціації українських банків, аналітична інформація Світового банку, Європейського центрального банку та інших міжнародних фінансових організацій, агенції Standard & Poor's, монографічні дослідження та наукові публікації вітчизняних та закордонних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розвитку відомих та обґрунтуванні ряду нових теоретичних та практичних положень щодо оцінки та регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційного дослідження є такі:

вперше:

- розроблено концептуальні засади врахування цінової нееластичності попиту на банківські послуги при виборі моделі побудови організаційної структури банку, що дозволило формалізувати механізм обґрунтування конкурентних переваг (за якістю послуг та з точки зору встановлення цінової рівноваги) банків з розгалуженою філіальною мережею над унітарними банками, виходячи з можливості клієнтів мігрувати між територіальними одиницями;

удосконалено:

- науково-методичні засади визначення оптимальної кількості банків в банківській системі країни, які, на відміну від існуючих, враховують існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та обмежень граничної ставки по депозитам;
- формалізація сучасних тенденцій у розвитку конкурентних відносин на ринках банківських послуг країн Європейського Союзу шляхом оцінки залежності кількості банків від розміру території країни, чисельності населення, ВВП на душу населення, відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП, рівня інфляції, що дозволило обґрунтувати пріоритети у розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг України;
- науково-методичний підхід до врахування відкритості національного фінансового ринку при оцінці конкуренції в банківській системі шляхом зважування рівня конкуренції окремо на кредитному та депозитному ринках за їх часткою в загальному обсязі ресурсів, які залучаються та розміщуються за посередництва банків. Це дозволило модифікувати механізм узагальненої оцінки рівня конкуренції в банківській системі в цілому, оцінити корисність послуг банків Украї-

ни для населення та конкурентне середовище на ринку банківських послуг України як в цілому, так і за структурними елементами;

набули подальшого розвитку:

- організаційні засади реалізації антимонопольної політики держави на фінансовому ринку шляхом обґрунтування необхідності доповнення комплексу функцій НБУ в сфері нагляду та регулювання стабільності банків, функцією забезпечення конкурентних умов в банківській системі, що дозволить перерозподілити повноваження в цій сфері між Антимонопольним комітетом України та Національним банком України та фактично перетворить його з опосередкованого на прямий регулятор конкурентних відносин між банками;
- методичні засади вибору інструментів регулюючого впливу НБУ на конкурентне середовище в банківській системі, які, на відміну від існуючих, передбачають їх структуризацію за окремими конкурентними силами на ринку банківських послуг (банки, що виходять на ринок; банки, що вже функціонують на ринку; клієнти банків; конкуренти, що пропонують послуги-субститути);
- система критеріїв оцінки доцільності застосування державою заходів антимонопольного регулювання діяльності банків шляхом доповнення її наступними критеріями: ефективність діяльності банку порівняно з середньоринковими даними; залежність обсягів надання банком послуг від зміни кількісних та цінових параметрів діяльності банків-конкурентів, а також від змін в поведінці покупців; частка ринку (визначена за географічною та продуктовою ознаками), на якій домінує банк;
- обґрунтування специфіки формування конкурентних відносин в банківській системі, які, на відміну від існуючих, враховують не тільки організаційно-правові та інформаційно-аналітичні особливості сучасного банківництва, але й структурно-компонентну відповідність динаміки кредитних потоків капіталу вимогам трансформацій-

них змін у розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин в суспільстві.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що встановлені автором тенденції розвитку конкурентного середовища у банківській системі України формують наукове підґрунтя для реформування концептуальних напрямків державного регулювання вітчизняного ринку банківських послуг, зокрема щодо рівня концентрації капіталу його учасників та присутності на ньому банків з іноземним капіталом. Це підтверджується тим, що пропозиції дисертанта щодо обрання НБУ відповідних інструментів регулювання рівня банківської конкуренції використовуються фахівцями Дирекції з банківського регулювання та нагляду НБУ (довідка № 25-113/267 від 04.02.2011 р.); щодо регулювання консолідаційних процесів в банківському секторі України – враховуються Управлінням Національного банку України в Сумській області (довідка № 12-012/496 від 02.02.2011 р.); щодо використання банками «замикаючого ефекту» в контексті отримання додаткових конкурентних переваг на територіальному сегменті ринку банківських послуг – Управлінням Національного банку України в Полтавській області (довідка № 10-017/7841 від 20.10.2010 р.).

Розроблені автором методичні рекомендації щодо впорядкування конкурентних відносин між вітчизняними банками розширюють практичні механізми управління їх конкурентоспроможністю та базові засади формування їх стратегічних конкурентних позицій. Авторські розробки застосовуються в поточній діяльності ряду вітчизняних банків, зокрема: пропозиції щодо взаємозалежності ставок по кредитах та депозитам – в контексті побудови обґрунтованої клієнтоорієнтованої концепції підвищення конкурентоспроможності Сумського відділення ПАТ «ВТБ Банк» (довідка №004/391 від 03.10.2010 р.); щодо оцінки поточного рівня конкуренції на вітчизняному ринку банківських послуг – в процесі розробки стратегії розвитку роздрібного кредитування та банківського маркетингу в Сумському обласному управлінні Державного ощадного банку України (довідка № 12-1052 від 28.08.2010 р.); щодо засто-

сування моделі корисності банківських послуг для вітчизняних споживачів – при розробці стратегії впровадження нових методів та технологій обслуговування клієнтів Сумського відділення центральної філії ПАТ «Кредобанк» (довідка № 116 від 25.03.2011 р.).

Результати наукового дослідження використовуються у навчальному процесі ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” при викладанні дисциплін “Банківська справа”, “Фінансовий ринок”, «Банківський маркетинг», «Ринок фінансових послуг» (акт від 07.09.2010).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною завершеною науковою роботою. Наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто і відображені в опублікованих працях.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові здобутки автора доповідалися, обговорювалися й одержали позитивну оцінку на 8 конференціях, зокрема: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Формування ефективних фінансових механізмів державного управління економікою України: теорія і практика» (м. Донецьк, 2009 р.); П'ятій Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (м. Тернопіль, 2009 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку національної економіки в умовах євроінтеграції та світової фінансово-економічної кризи» (м. Чернівці, 2009 р.); III міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія розвитку України у глобальному середовищі» (м. Сімферополь, 2009 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Образование и наука на 21 век – 2009» (Болгарія, м. Софія, 2009 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси та бізнес: проблеми та перспективи розвитку» (м. Одеса, 2010 р.); XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України» (м. Суми, 2010 р.); VI Міжнародній науково-

практичній конференції «Поглед вєрху световната наука – 2010» (Болгарія, м. Софія, 2010 р.).

Публікації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження опубліковано в 14 наукових працях загальним обсягом 3,37 друк. арк. (особисто автора – 0,32 друк. арк.), у тому числі 6 статей у фахових виданнях з економіки, 8 публікацій у збірниках матеріалів конференцій.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

РОЗДІЛ 1.

УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВОГО ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ

1.1. Дослідження еволюційного розвитку теоретичних уявлень про конкуренцію

Дослідження лінгвістичного походження поняття «**конкуренція**» дозволяє з'ясувати, що латинський термін «concurrentia» перекладається як **зіткнення, змагання**. Дана категорія не є суто економічною: конкуренція може бути і в природничій, і в політичній, і в соціальній сферах тощо, виходячи з чого сьогодні не існує єдиної точки зору щодо її розуміння.

Перш за все, слід розглянути історичний генезис цього поняття у контексті еволюції економічних відносин, оскільки зміна соціально-економічного устрою призводила й до зміни поглядів на сутність конкуренції.

Досліджувана категорія розглядалася з точки зору різних шкіл – фізіократів (Ф.Кене [44]), класичної (А.Сміт [121], Дж.С.Мілль [70], Д.Рікардо [107]) та неокласичної (А.Маршалл [65], Е.Чемберлін [139], А.Курно [179], Дж.Робінсон [109]), що представлено на рис. 1.1.

У процесі еволюційного розвитку погляди на сутність конкурентних відносин трансформувались. Учені-економісти виділяють **три науково-методичні підходи до тлумачення** терміну «конкуренція», зокрема: **поведінковий, структурний та функціональний** [24], що представлено на рис. 1.2.

Дослідження конкуренції бере початок **зі школи фізіократів**, хоча й вважається, що історично першими дану економічну категорію формалізували **меркантилісти**. Останні були прихильниками державного регулювання обсягів експорту та імпорту, протекціоністських заходів стосовно національної продукції, а за таких неринкових умов вільна торгівля була неможливою [153].

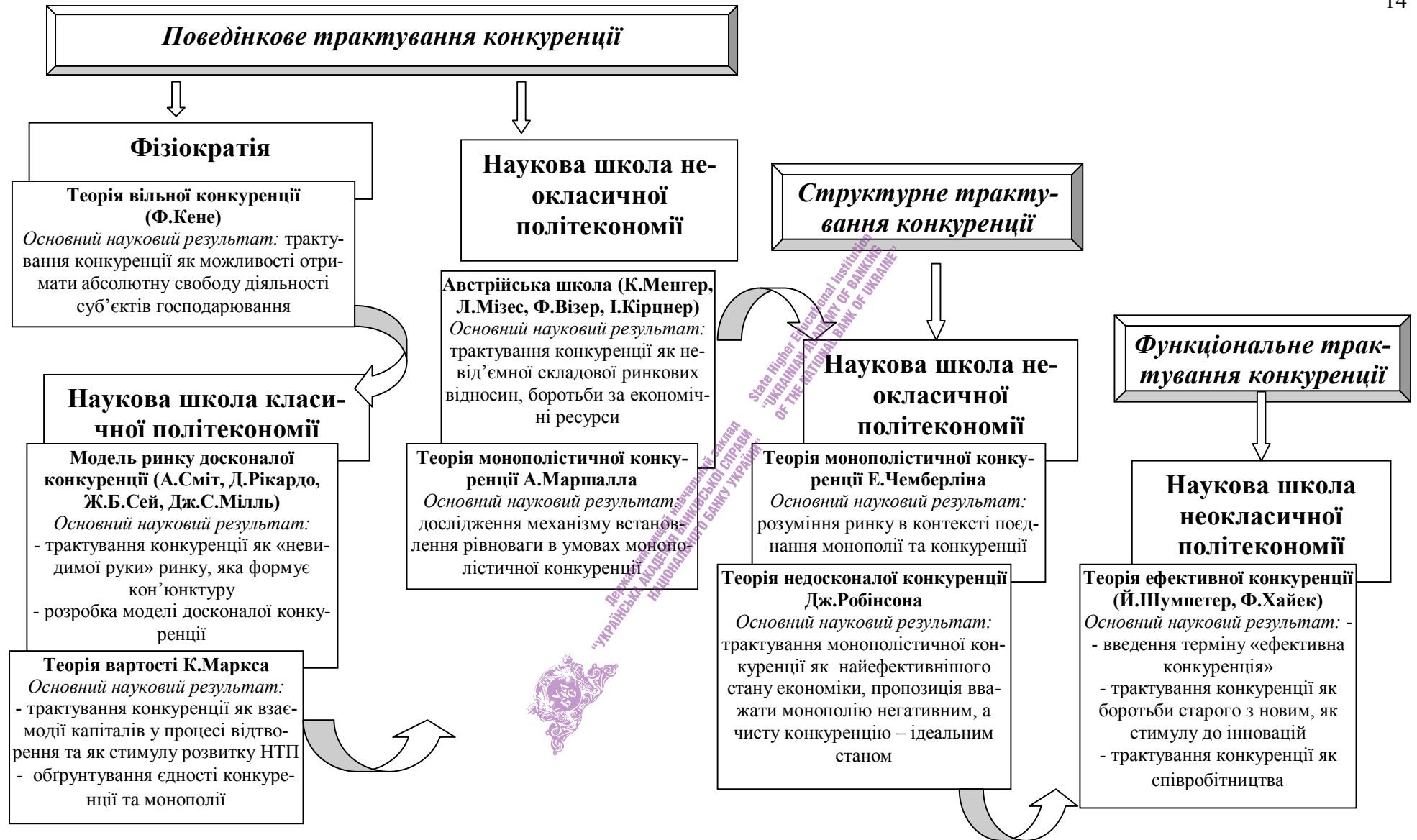

Рис. 1.1. Еволюція підходів до розуміння конкуренції в межах окремих наукових шкіл (складено автором)

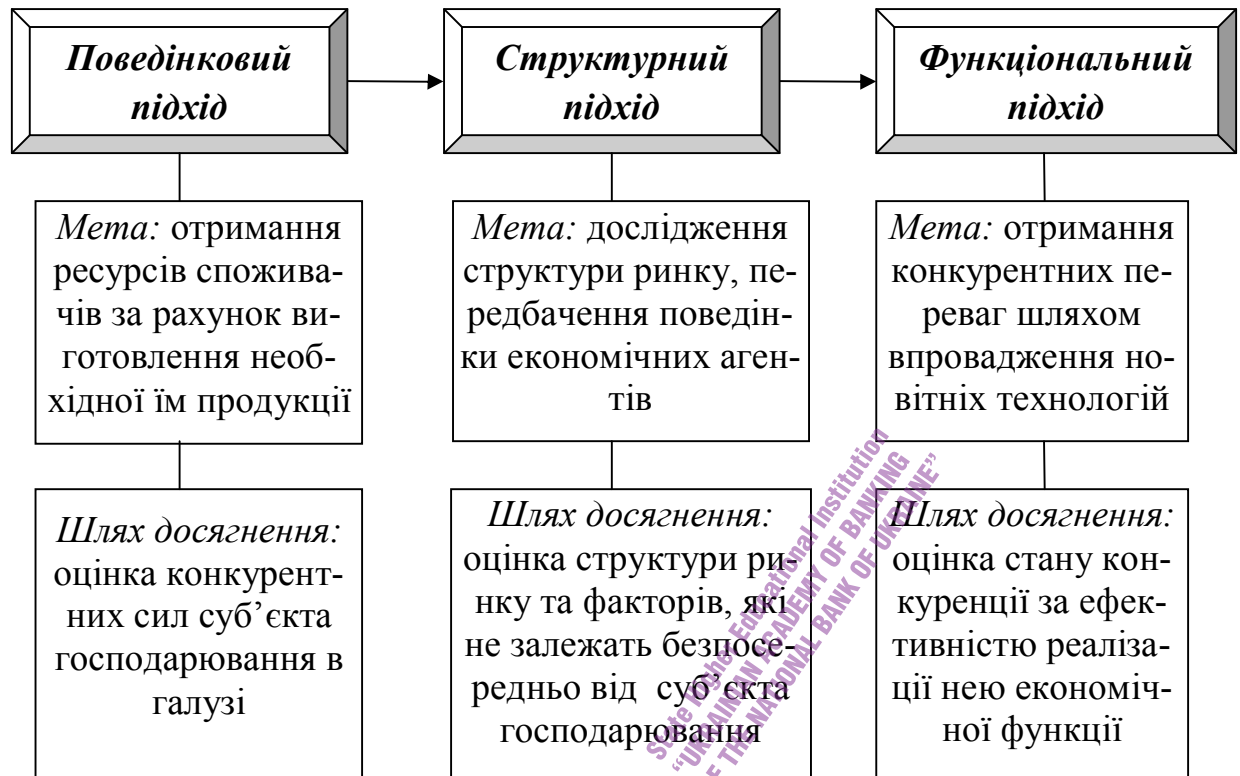

Рис. 1.2. Еволюція науково-методичних підходів до розуміння сутності конкурентних відносин (складено автором)

На відміну від меркантилістів, фізіократи виголошували своїм принципом невтручання держави в економічні відносини країни. **Ф.Кене** вважав необхідною абсолютну свободу торгівлі умовою функціонування економіки [44]. На його думку, тільки у такому випадку вдасться уникнути монополізму, надмірних витрат на торговельні операції та розширити торгівлю. Центральною ідеєю школи фізіократів була **свобода господарської діяльності в конкурентних умовах** та активний розвиток зовнішньої торгівлі: стимулювання експорту з метою отримання додаткового зовнішнього доходу. У той час поширеним було поведінкове трактування конкуренції, що виражалося у суперництві за дефіцитні економічні ресурси та кошти споживачів.

Основні обов'язкові умови виникнення конкуренції демонструє рис. 1.3.

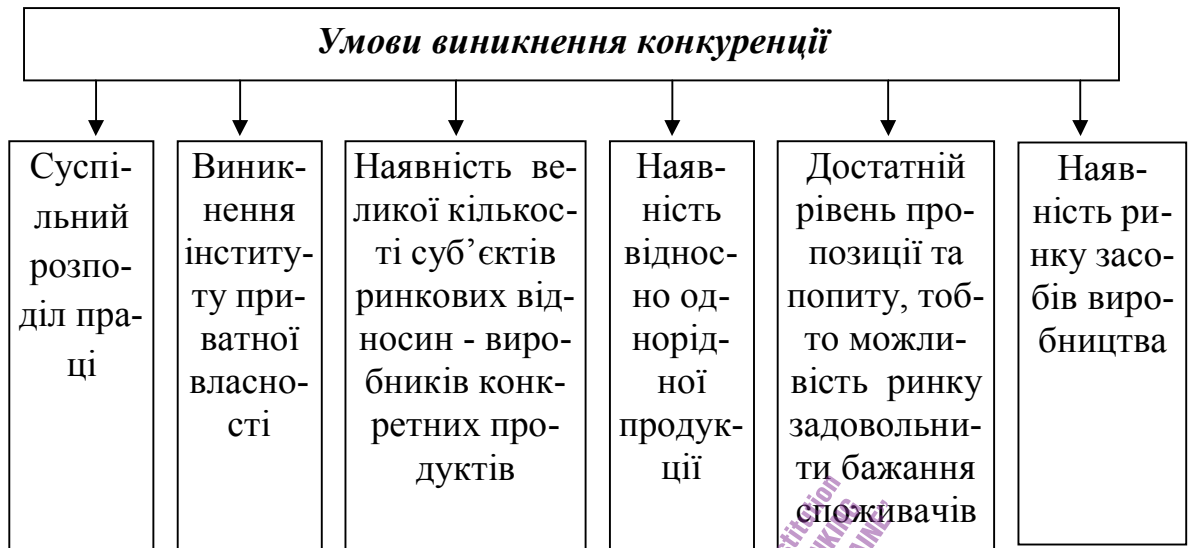

Рис. 1..3. Умови виникнення конкуренції
(складено автором на основі [58, 22])

Найбільшого узагальнення вчення про конкуренцію набуло у рамках *класичної* школи політекономії у XVIII ст. *А.Сміт* вважається засновником даної теорії, визначивши у своїй роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів» [121] конкуренцію як суперництво, яке змінює рівень цін – підвищує при зменшенні пропозиції та знижує при зростанні пропозиції. А.Сміт стверджував, що «споживачі та продавці конкурують на ринку за вигідніші умови покупки та продажу» [121, с. 55]. На його думку, саме *конкуренція базується на принципі «невидимої руки» ринку, яка координує діяльність суб'єктів господарювання*, змушуючи діяти встановленим чином, витісняючи неефективні виробництва та учасників; конкуренція приводить ринок до рівноваги шляхом взаємодії попиту та пропозиції на товари. Крім того, на думку А.Сміта, вона стосується не тільки продавців, а й споживачів продукції.

Розроблена А.Смітом модель досконалої конкуренції передбачає відсутність будь-якого контролю з боку держави, коли єдиним регулятором залишається ціна. Він розробив гнучкий конкурентний механізм, який дозволяє ефективно перерозподіляти ресурси між сферами виробництва. На його думку, якщо попит на конкретний товар знижується, то ринкові суб'єкти -

виробники неякісної та дорогої продукції, найбільше від цього потерпають, а мобільні бізнес-структури гнучко адаптуються до змін оточуючого середовища. Умовами ефективної конкуренції А.Сміт визначив достатню кількість покупців та продавців, незалежність ринкової ціни від окремих учасників ринку та мобільність резервів. Він вважав, що ринковій економіці за умов конкуренції можливо досягти високого рівня задоволення потреб та ефективного використання потенціалу [121].

Послідовником А.Сміта у дослідженні проблем конкуренції був **Д.Рікардо**, який розвинув модель ринку досконалої конкуренції у довготривалому періоді. Він стверджував, що рівновага можлива у випадку повної зайнятості (так званий «закон ринків»), та наголошував на формуванні ринкової ціни тільки під впливом взаємодії попиту й пропозиції, оскільки в довгостроковому періоді певні чинники (державний вплив, монополізація ринку, географічне розташування) стають менш значущими [54]. У таких умовах, на його думку, основним фактором формування ціни стає конкуренція.

Зауважимо, що **погляди представників класичної школи політекономії обмежувалися аналізом тільки частини конкурентних відносин – досконалої конкуренції** [121].

Ж.Б.Сей [201] розділяв погляди А.Сміта на сутність та необхідність конкуренції. На його думку, вартість товару формується в залежності від сукупності елементів: витрат на виробництво, корисності для споживачів, попиту та пропозиції, а цінність продукту визначається не тільки витратами на його виробництво, а й, у значній мірі, – потребами споживачів. Він стверджував, що **конкуренція знижує ціни на товари, доводячи їх до рівня виробничих витрат**. Таким чином, визначальним чинником формування ринкової вартості Ж.Б.Сей вбачав цінність товару для покупців [2].

Інший представник класичної політекономії – **Дж.С.Міль** [55], **вважав конкуренцію регулятором рівня цін та заробітної платні**, який встановлює правила дії в економіці. Саме конкуренція, на його думку, встановлює ціни на основі балансу бажань продавців та покупців, попиту та пропо-

зиції, але не нижче витрат на виробництво, а отже – виступає і регулятором, і засновником правил такого регулювання.

Заслуговують на увагу погляді й іншого послідовника А.Сміта – **С.Сисмонді** [202]. На початковому етапі досліджень він підтримував ідею вільної конкуренції, проте пізніше стверджував, що конкуренція здійснює негативний вплив на суспільство [6]. На його думку, вона є причиною економічних та фінансових кризових явищ, бідності населення країни; під впливом конкурентного механізму обсяги виробництва зростають незалежно від реальних потреб населення, а тому порушується рівновага між попитом та пропозицією, що викликає нерівність в розподілі та суспільстві загалом. Вирішення такої проблеми С.Сисмонді вбачав в обмеженні процесу відтворення певними рамками. **На його думку, законодавче регулювання конкуренції дає змогу збалансувати інтереси суб'єктів господарювання та населення.** Виступаючи за необхідність державного втручання, він визначив такі основні повноваження держави стосовно регулювання економіки: управління темпом економічного зростання, обмеження вільної конкуренції, новітнього обладнання та технологій, підтримка невеликих бізнес-структур, проведення соціальних програм.

Представники австрійської економічної школи **К.Менгер** [193] та **Л.Мізес** [68] поділяли точку зору, що конкуренція – це боротьба за економічні ресурси.

Вбачаючи основною метою діяльності ринкових суб'єктів максимізацію прибутку, **Е.Бем-Баверк** [18] та **Ф.Візер** [203] також дотримувались поведінкового тлумачення конкуренції.

І.Кірцнер [188] ототожнював конкуренцію з діяльністю ринку, вважаючи, що ці поняття нерозривно пов'язані одне з одним. Особливістю діяльності суб'єктів господарювання, на його думку, є необхідність постійно стежити за потенційними можливостями й перспективами, прийняття найбільш вигідного рішення.

Особливістю досліджуваного історичного періоду в економіці було те, що конкуренція та ринок ототожнювалися як поняття, оскільки вплив монополізації був незначним. Класики та неокласики розглядали переважно досконалу конкуренцію.

Проте серед численних позитивних аспектів конкуренції економісти зазначали й негативні риси даного типу економічних відносин. Так, зокрема, **К.Маркс** [64] **вважав конкуренцію руйнівною для невеликих ринкових агентів**. На його думку, під час перерозподілу капіталу між галузями норма прибутку поступово знижується, а рух капіталу з однієї галузі в іншу і являє собою міжгалузеву конкуренцію. К.Маркс вперше дослідив її з точки зору теорії вартості, розглянувши зв'язок з законами доданої вартості, утворення середнього прибутку та нагромадження капіталу. Він довів, що конкуренція розповсюджується не тільки на конкретні доли ринку, а й на всі галузі.

К.Маркс розширив поведінкове трактування окремих економічних відносин, досліджуючи особливості конкуренції не стільки за ціновим фактором, скільки за капіталовкладеннями. На його думку, якщо один суб'єкт господарювання може виробляти конкретний товар дешевше, ніж інші виробники, то тим самим він стимулює своїх конкурентів винаходити дешевші засоби виробництва, що **мотивує розвиток науково-технічного прогресу та зниження виробничих витрат** [64]. К.Маркс довів, що конкуренція призводить до концентрації та кооперування виробництва, що в кінцевому рахунку породжує виникнення монополій. Отже, на його думку, конкуренція та монополізм є нерозривно зв'язаними між собою протилежностями.

У XIX ст. **неокласики продовжили дослідження підходу до розуміння конкуренції**, проте розглядали її в контексті суперництва за обмежені економічні ресурси та кошти споживачів. На їх думку, конкуренція заохочує бізнес-структури до підвищення ефективності виробництва, що виявляється у вигляді раціонального використання економічних благ, застосування новітніх засобів виробництва, технологічного обладнання. Отже, на макроекономіч-

ному рівні це є поштовхом до науково-технічного прогресу та зростання рівня національного багатства.

Видатний економіст *А.Маршалл* [65] зробив значний внесок в дослідження механізму досконалої конкуренції та встановлення рівноваги на ринку. На його думку, суб'єкти господарювання та споживачі мають рівні права на ринку, причому жоден з них не визначає ціни на товари. Він стверджував, що за таких умов продавці намагаються продати якомога більше продукції, а покупці – купити за найвигіднішою ціною якісний товар, а на основі співвідношення попиту й пропозиції встановлюються конкурентні відносини.

Критикуючи обмеженість моделі чистої конкуренції, *А.Маршалл розробив теорію монополістичної конкуренції*. На відміну від К.Маркса, він стверджував про неможливість існування на ринку конкуренції та монополізму одночасно, вважаючи останнє руйнівним для економіки.

Поведінкове трактування конкуренції класиками та неокласиками загалом не враховувало суперництва за можливість монополізувати економічні ресурси, ринкові сегменти, науково-технічні надбання тощо. Така однобічність призвела до трансформування даної концепції у *структурну*, яка сформувалась у кінці XIX – на початку XX ст. та знайшла відображення у роботах Е.Чемберліна [139], А.Курно [179], Дж.Робінсон [109]. Вони почали розглядати конкуренцію з точки зору аналізу і структурування ринку, визначення ринкових умов, прогнозування поведінки контрагентів. На відміну від структурної концепції, в рамках якої вживається безпосередньо категорія «конкуренція», поведінкове трактування, на думку сучасних вчених, тяжіє до терміну «*суперництво*», яке краще підкреслює його сутність [43]. Увага в цій концепції конкуренції зміщується з боротьби суб'єктів господарювання на розподіл структури ринку. Важливим аспектом для суб'єктів господарювання стає визначення можливостей впливу конкретної бізнес-структури на сегменти ринку, ринкові ціни. Якщо можливість впливу відсутня, то має місце ринок досконалої конкуренції, а якщо існує – один з видів недосконалої ринкової структури [151]. У цьому полягає принципова відмінність між по-

ведінковим та структурним трактуваннями. Представники класичної школи досліджували досконалу конкуренцію як єдино можливий тип ринкових відносин, при якому роль окремих ринкових агентів за таких умов є мінімальною, в той час як при чистій конкуренції жоден суб'єкт господарювання не впливає на діяльність інших, тобто не може стати монополієм лідером на ринку.

Розширивши сутність конкуренції за рамки досконалої, представники структурного підходу до розуміння конкуренції дійшли висновку, що поняття «суперництво» та «конкуренція» вже не є ідентичними. Суперництво обумовлює певну поведінку контрагентів на ринку, яка передбачає експансію ринкового сегменту та отримання лідируючого положення.

Е. Чемберлін [139] продовжив розвиток теорії монополістичної конкуренції. Метою діяльності ринкових суб'єктів він вбачав отримання контролю над ціною та попитом, який може бути досягнутий шляхом розширення асортименту, тобто диференціації продуктового ряду. Проте, на його думку, на кожного виробника продовжуватимуть впливати виробники товарів-замінників, причому взаємозалежність продуктів отримала назву монополістичної конкуренції [139]. За його висновками, монополія та конкуренція, які згідно з економічною теорією того часу були взаємовиключними поняттями, набувають характеру невід'ємності.

На думку *Е. Чемберліна*, ринок є комплексом елементів конкуренції та монополії, тобто незалежної сукупності суб'єктів господарювання, які вільно можуть входити на ринок, а також споживачів, які мають певні вподобання та готові платити більше за якісний товар. Виробник, маючи на меті отримання максимального прибутку, намагається запропонувати товар, який володіє унікальними характеристиками. Продукуючи такі вироби, суб'єкт господарювання стає монополістом у своєму сегменті. У такій ситуації, яку *Е. Чемберлін* назвав «монополією за диференціацією продукту», зростання ціни не завжди призводить до втрати споживачів, але в умовах чистої конкуренції така реакція була б однозначною. Під диференціацією товару мається

на увазі не тільки якісно видозмінений продукт, а й умови післяпродажного обслуговування, дистрибуція, умови продажу. Так, можна стверджувати, що при диференціації продукту бізнес-агент є і конкурентом, і монополістом в певній мірі. Е.Чемберлін вважав, що не лише ціна визначає попит, а й реклама, стимулювання збуту, виділивши наступні три основні вектори монополістичної конкуренції: ціновий, рекламний та неціновий.

Таким чином, *на думку Е.Чемберліна, ринок монополістичної конкуренції визначається трьома основними чинниками* – ціною товару, характеристиками товару та витратами на збут. Проте він не розглядав монополію на основі високої концентрації капіталу та виробництва, який досліджувала Дж. Робінсон.

У своїй роботі «Економічна теорія недосконалої конкуренції» [109]. *Дж.Робінсон* продовжила аналізувати діяльність ринку в умовах монополістичної конкуренції, яку вважала нерівноважним станом економіки. Вона стверджувала, що монополія є негативним явищем ринкового середовища, а досконалу конкуренцію віднесла до абстрактної, ідеальної категорії. При порівнянні діяльності суб'єктів господарювання в умовах досконалої та недосконалої конкуренції вона дійшла висновків, що великі ринкові агенти можуть встановлювати вищі ціни при чистій конкуренції. Дж.Робінсон розробила модель ціноутворення, довівши, що можливість змінювати ціну монополістами суперечить переконанням класичної економічної теорії – незалежності формування ціни. У цьому полягає відмінність поглядів Дж.Робінсон та Е.Чемберліна, який вважав монополістичну конкуренцію найефективнішим ринковим станом [153].

Значний внесок в розробку теорії олігополістичних та монополістичних моделей ринку зробили Ф. Еджуорт, Ф. Лернер, К. Віксель, Й. Шумпетер.

Й.Шумпетер [148] *започаткував новий науково-методичний підхід до трактування конкуренції – функціональний*. На його думку, в процесі суперництва старого укладу з новим, переході в якісно кращий стан, боротьба відбувається між суб'єктами господарювання, які шукають нові способи

та шляхи вдосконалення виробництва. Завданням ринкових суб'єктів є впровадження нововведень, відхід від застарілих методів виробництва. Тільки за таких умов ринкові агенти досягнуть результатів у вигляді покращення конкурентних позицій на ринку серед інших виробників, які виробляють неякісну або застарілу продукцію. Ринок з побоюванням сприймає нові технології, а конкуренція сприяє прогресу, підвищенню якості продукції, зниженню витрат на виробництво. **Ефективною конкуренцією** Й.Шумпетер називав прагнення виготовити товар високої якості з найнижчими витратами з метою отримання високого прибутку [148]. У цьому полягає значна відмінність пропонуваного ним підходу до розуміння конкуренції від цінової конкуренції, поширеної на той час.

У межах функціонального підходу **до розуміння конкуренції виокремлюються дві її основні функції** – порівняльна та селективна [12]. Перша полягає у порівнянні бізнес-структур між собою, мотивуванні їх діяльності, причому наслідком є покращення якості товару. Суб'єкти господарювання усвідомлюють, що споживачі мають можливість вибирати продукти, чим стимулюють виробників продукувати диференційований, якісний товар, який би забезпечував потреби та бажання. Селективна роль конкуренції передбачає виживання на ринку ринкових агентів, які мають сильні позиції на ринку та певні конкурентні переваги.

З іншої сторони, конкуренція знижує рівень доходів суб'єктів господарювання та є постійною потенціальною загрозою. Ринкові агенти перебувають в стані готовності до суперництва, відчувають ризик настання банкрутства. Й.Шумпетер, як і К.Маркс, повернувся до єдності понять конкуренції та монополії, розуміючи останню як одну з форм суперництва.

Ф.Хайек [132] розглядав конкуренцію у контексті відкриття нових знань. На його думку, інформація про ринок, можливості та перспективи не сконцентрована в одному місці, і для її отримання необхідно здійснювати пошук, застосовуючи власний професіоналізм та знання. Ф.Хайек вбачав отримання нового знання основною метою конкуренції, а прибуток – основ-

ною метою економічного агента. Він вважав, що процедура «відкриття» дає відомості про наявність та обсяг ресурсів, потреби покупців, їх місцезнаходження та ін.

Ф.Хайек допускав можливість існування монополій у двох випадках:

- коли суб'єкт господарювання володіє унікальною можливістю виробляти товар, який користується попитом, а ринок негативно сприймає нововведення (прибутки монополії є стимулом для активізації діяльності потенційних конкурентів);
- монополія є природнім явищем, коли вона виникає для навмисного послаблення конкуренції (монополія є загрозою для економічного становища).

В сфері ціноутворення Ф.Хайек дещо реформував усталену систему формування ціни на товар. Він вважав, що цінність продукту для споживача залежить не тільки від цінності даного товару, а й від значущості інших товарів-замінників. На його думку, ціна залежить від цінностей як конкретного товару, так і всіх інших товарів, які споживає покупець. Таким чином, конкретний продукт конкурує з усіма іншими видами продуктів та послуг, що значно розширює межі конкурентної боротьби.

Й.Шумпетер та Ф.Хайек критикували досконалу модель ринку, вважаючи, що вона не відображає сутність конкуренції як такої.

Таким чином, період з кінця XIX – початку XX ст. відзначився значним розвитком теорії конкуренції. Саме в цей час **сформувалися чотири моделі недосконалої конкуренції** – монополія, досконала, монополістична та олігополістична конкуренція [41].

Сьогодні продовжується наукова робота в напрямку розробки ряду теорій конкуренції, які допомагають визначити умови та фактори ефективного суперництва для суб'єктів господарювання. Серед сучасних наукових шкіл виділяють декілька основних, які активно здійснюють розробки у цьому напрямку.

Перший з цих центрів – *Гарвардська школа бізнесу*, представники якої М.Портер [93], А.Чандлер [178], Дж.Макартур [192] досліджують проблеми підвищення конкурентноздатності бізнес-структур та продукції, менеджменту в конкурентних умовах ринку [24].

Серед сучасних теоретичних розробок однією з найбільш значущих є *концепція М.Портера* [93]. Він піддав критиці думку про те, що визначальним фактором конкурентоспроможності та перспективності суб'єкта господарювання є ринкова частка, виділивши *чотири фактори – сили конкуренції* (рис. 1.4), а п'ятий фактор – суперництво – і вважав власне конкуренцією.

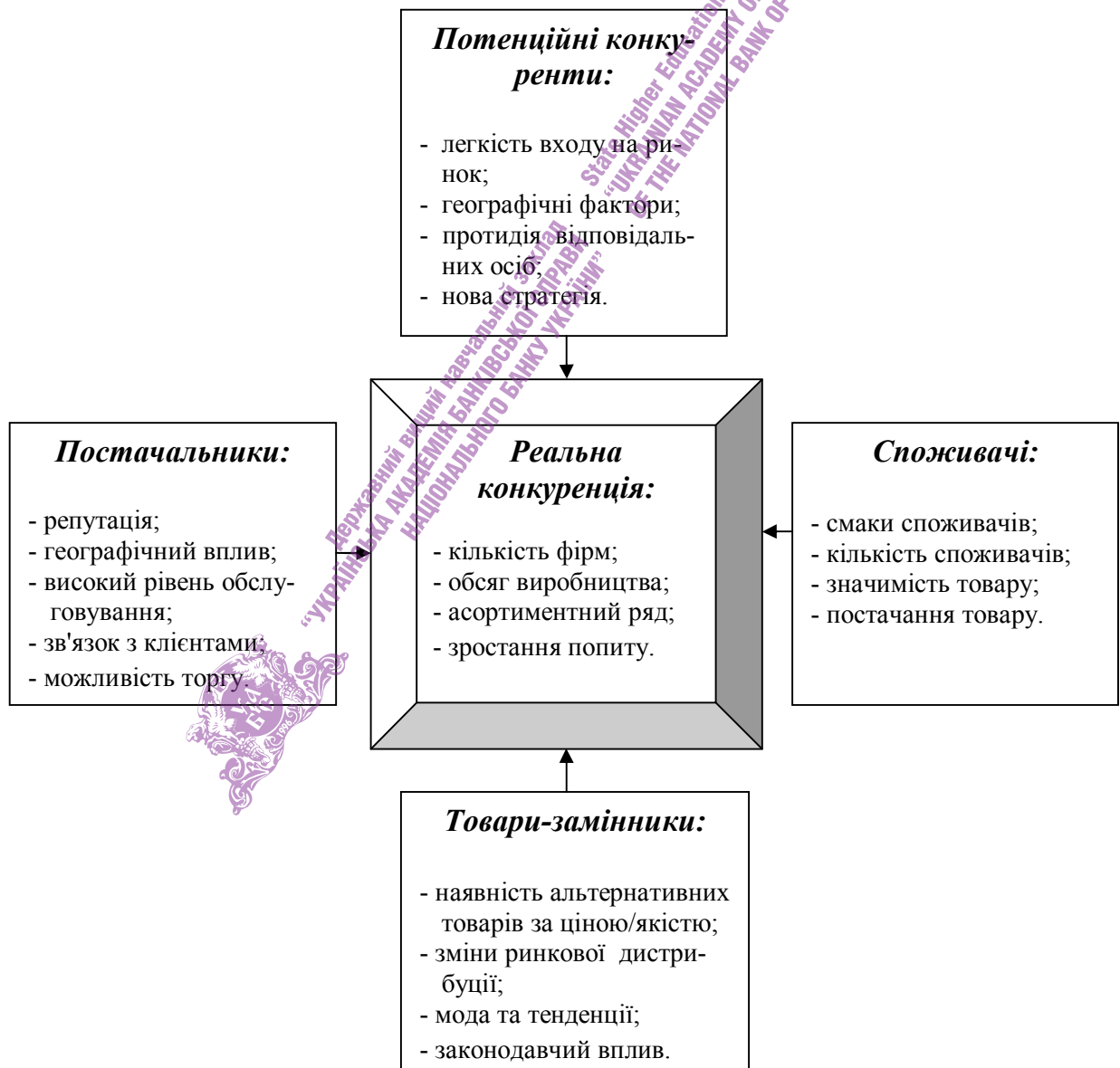

Рис. 1.4. Сили конкурентної позиції за М. Портером [93]

На думку М.Портера, сили конкуренції підвищують доходність бізнес-одиниці, оскільки вони здійснюють вплив на ціни, витрати та капітал, необхідний для укріплення конкурентної позиції. Він стверджує, що ризик появи нових економічних агентів в галузі послаблює потенціал бізнес-структури, оскільки конкурент претендує на частку ринку, а постачальники та споживачі торгуються, тим самим отримуючи свій дохід та підвищуючи витрати виробника. У свою чергу, товари-субститути встановлюють межі ціни на товар: надто висока вартість змусить споживачів придбати інший продукт, який є дешевшим.

Він зауважує, що кожен з цих факторів необхідно враховувати при розробці стратегії діяльності суб'єкта господарювання, оскільки вони визначають його прибутковість. При послідовній стратегії, яка б відрізнялась від стратегії суперників, ринковий суб'єкт має можливість отримати вигідне становище на ринку.

Заслуговує уваги й інший науковий напрямок, представники якого розглядають конкуренцію на міжнародному рівні. Японські вчені **Х.Кобоясі**, **Х.Такеучі**, **Т.Ногучі** наголошують на необхідності кооперації національних суб'єктів господарювання з метою укріплення конкурентних позицій на світовому ринку [24]. Вони роблять акцент на аналізі нецінових методів конкуренції при співробітництві та завоюванні нових ринків збуту. Відкритість національної економіки сприяла розвитку економічних відносин Японії та високій ефективності діяльності суб'єктів господарювання [127]. На думку японських економістів, висока конкуренція стимулює розвиток виробництва та торгівлі, розкриває межі для інноваційної діяльності бізнес-структур. В європейських країнах дослідники також розглядають поведінку суб'єктів господарювання в умовах конкурентних економічних відносин. Продовжуючи дослідження конкурентних переваг ринкових агентів, економісти концентрують увагу на необхідності розробки конкурентної стратегії суб'єктів господарювання. Важливим аспектом аналізу вбачається розробка методів та моделей конкуренції.

Згідно іншого підходу, викладеного в роботі *Г.Хемела та К.Прахалда* «Конкуренція для майбутнього» [198], джерелом підвищення конкурентних позицій є інновації та так зване «інтелектуальне лідерство». Основою їх поглядів є розуміння інформації та знання як важливих конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Вони стверджують, що посилюючи їх, ринкові агенти отримують можливість збільшити ефективність своєї діяльності, інноваційність виробництва чи надання послуг.

Одним з основних шляхів зростання конкурентних позицій суб'єктів господарювання вони вбачають здійснення нововведень, інвестування в інноваційний розвиток. В умовах жорсткої конкуренції це потребує великих інвестиційних вкладень протягом обмеженого періоду часу. Очевидно, що забезпеченість необхідними ресурсами у всіх суб'єктів господарювання є різною, тобто існує певна асиметричність. У наслідок цього **розуміння конкуренції як суто «суперництва» зміщується до «кооперування»** між бізнес-структурами в результаті нерівності можливостей. Суб'єкти господарювання вдаються до співпраці, коли один з них володіє більшим обсягом інформації, ресурсами або ефективністю, доповнюючи іншого та встановлюючи правила діяльності.

З такої точки зору розглянули конкуренцію вчені-економісти Гарвардського університету Б.Нейлбафф, Дж.Мур у середині 1990-х рр. На їх думку, сутність конкуренції полягає у співробітництві, а не суто в протистоянні. Розроблена ними **теорія «спів-конкуренції»** (співробітництво – конкуренція) передбачає, що під час реалізації економічної діяльності кожен з учасників може отримати вигоду, тобто наявність програвшої сторони є необов'язковою [18, 146]. Взавши за основу теорію ігор, *А.Бранденбургер та Б.Нейлбафф* [175] вважали, що учасники конкурентних відносин можуть самі визначати тактику та стратегію діяльності, правила гри, масштаби, обсяги витрат кожної сторони. На їх думку, процес створення вартості на ринку охоплює чотири типи гравців – споживачів, постачальників, конкурентів та так званих «комплементаторів», тобто виробників товарів, які доповнюють

продукцію або послуги конкретної бізнес-одиниці. Як вони зазначають, практична значущість таких контрагентів є очевидною з огляду на велику роль співробітництва та стратегічних альянсів [184]. На рис. 1.5 продемонстровано взаємозалежність учасників ринкової діяльності, причому наголошується на рівнозначності впливу конкурентів та «комплементаторів» на процес формування ціни конкретного суб'єкта господарювання.

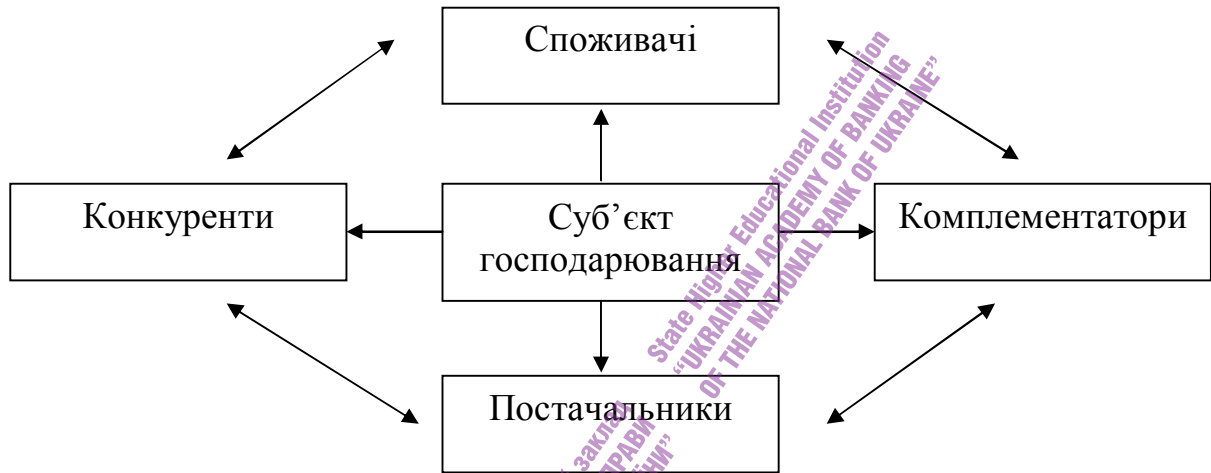

Рис. 1.5. Учасники конкурентного процесу за А.Брандербургером та Б.Нейлбаффом [175, с.17]

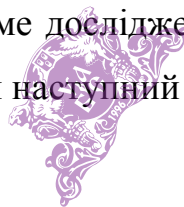
Дж.Мур у своїй роботі «Кінець конкуренції» [195] порівняв діяльність суб'єктів господарювання з діяльністю екологічних систем, яка ґрунтується не тільки на протистоянні та суперництві, а й на взаємозалежності. На його думку, суб'єкт господарювання повинен усвідомлювати себе елементом економічного середовища, співпрацювати з конкурентами на основі спільно розроблених стратегій та узгодження інтересів. Процес поєднання навколишнього середовища, еволюційного розвитку та конкуренції *Дж.Мур* назвав «коеволюцією», яка проходить декілька етапів розвитку [138]:

1. Пошук ринкового сегменту, в якому діяльність суб'єкта господарювання буде ефективною.
2. Розширення діяльності за рахунок співпраці з постачальниками, клієнтами, каналами розподілу та іншими контрагентами.

3. Суперництво за отримання лідируючих позицій на ринку, поєднання співробітництва з боротьбою, що реалізується за рахунок впровадження нововведень, реструктуризації, заохочення клієнтів.
4. Розвиток кризи, пов'язаний зі «старінням» напрямку діяльності, необхідністю реформування, або оновлення діяльності.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що протягом еволюції суспільно-економічних формацій поняття «конкуренція» зазнало суттєвого розвитку. Конкуренція є об'єктивно важливою категорією сучасного ринку, яка трактується з точки зору трьох основних науково-методичних підходів – поведінкового, структурного та функціонального. Наразі розвиваються нові концепції ринкових конкурентних відносин, які вважались руйнівними до недавнього часу. Так, особливістю сучасного трактування конкуренції є поєднання суперництва та співробітництва суб'єктів господарювання, що є необхідною умовою у взаємозалежних умовах функціонування економіки. Конкуренція стає фактором створення нових продуктів та послуг, технологій, інновацій, направлених на задоволення існуючих та потенціальних потреб споживачів в межах національного та міжнародного простору.

З'ясувавши особливості еволюційного розвитку теоретичних уявлень про конкуренцію, важливо звернути увагу на сутність та особливості конкуренції, її функції, фактори формування конкурентних переваг, класифікацію її видів. Саме дослідженню теоретичної бази конкурентних відносин і буде присвячений наступний підрозділ дисертаційної роботи.

1.2. Узагальнення теоретичної бази дослідження конкурентних відносин в економічній системі

Аналіз науково-методичних підходів до розуміння конкуренції як економічної категорії дозволяє нам стверджувати про відсутність єдиного, зага-

льновизначеного, усталеного підходу. На рис. 1.6 схематично представлено основні концептуальні підходи до трактування конкуренції та основні характеристики досліджуваного явища.

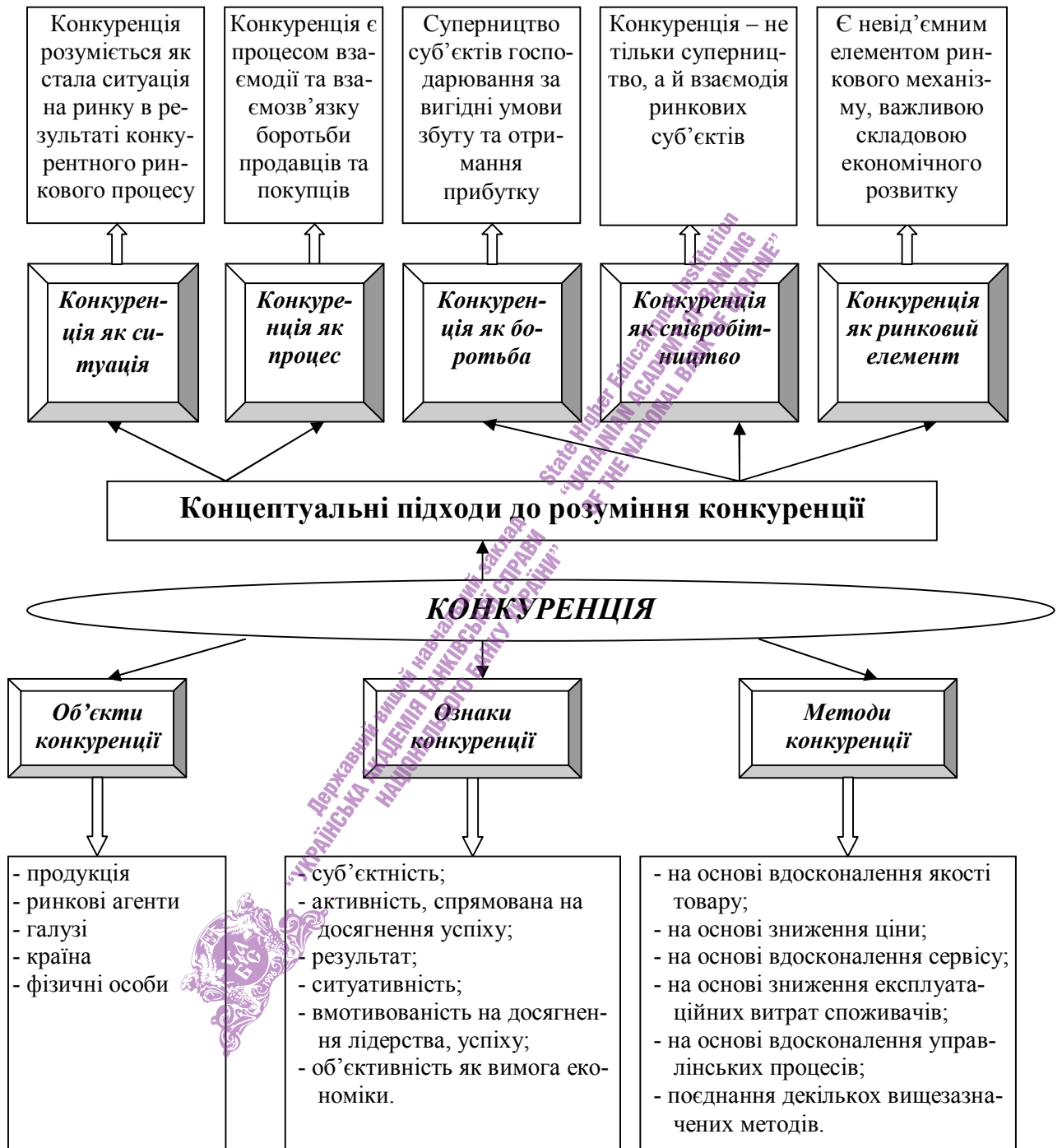

Рис. 1.6. Концептуальні підходи до розуміння конкуренції та її основні характеристики (складено автором на основі [21, 23, 75, 130, 175, 195])

Наприклад, представники австрійської школи, зокрема І.Кірцнер [46], виокремлюють процесуальний та ситуаційний підходи до тлумачення конкуренції. Нажаль, такий поділ не враховує всієї комплексності досліджуваного поняття, її динамічного характеру, розглядає конкуренцію однобічно. Інші науковці, зокрема [21], [75], [175], [195], класифікують погляди на конкуренцію наступним чином: як суперництво, як обов'язковий елемент ринкового механізму, як взаємодія та співробітництво ринкових агентів в процесі господарювання.

Причиною такої диференціації стало формування сучасної концепції конкуренції, що полягає в необхідності суб'єктів ринку не тільки суперничати зі своїм зовнішнім оточенням (конкурентами, постачальниками, споживачами тощо), але й співпрацювати з ними.

У табл. А1 (додаток А) наведено приклади трактування економічної сутності конкуренції в межах кожного з цих підходів.

Законодавчо в Україні конкуренція визначається як «змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку» [98].

Таким чином, можна стверджувати, що законотворчі дотримуються першого з трьох підходів до розуміння конкуренції, представлених в табл. А1 додатку А.

Розглянемо основні рівні конкуренції. Аналіз літератури з досліджуваної проблематики дозволив нам дійти висновку, що більшість науковців розглядають декілька рівнів конкуренції в економічній системі: мікро, мезо-, макро- та мегарівні. Найнижчий – мікрорівень – представлений відносинами між суб'єктами господарювання всередині галузі з приводу конкуренції на подібні товари й послуги. У результаті такої взаємодії формується ринкова ціна на продукцію в межах конкретних сфер. Міжгалузєва конкуренція має

місце між суб'єктами господарювання різних сфер виробництва, які виробляють або продають незамінні один одним товари. На мезорівні формується загальноекономічна норма прибутку. Макро- та мегарівні охоплюють економічні стосунки з приводу конкуренції між регіонами та країнами, що проявляються в суперництві та співробітництві по створенню сприятливих умов для діяльності суб'єктів господарювання, життя населення та стимулювання глобалізації.

Визначимо основні класифікаційні види та форми конкуренції на ринку. На рис. 1.7 наведено групування конкуренції за різними критеріями. Розглянемо кожен з них детальніше.

У вітчизняній та закордонній науковій літературі усталеною є думка, що суб'єкти господарювання можуть конкурувати між собою з допомогою **цінових та нецінових методів.**

Цінова конкуренція базується на заохочуванні споживачів шляхом зниження цін. Для цього виробник повинен знизити собівартість продукції, щоб отримати прибуток від продажу товарів за цінами, нижчими за конкурентні. Навмисне зниження ціни при незмінному високому рівні витрат є економічно недоцільним, крім того, забороняється антимонопольним законодавством.

Інший вид – **нецінова конкуренція** – реалізується такими шляхами як: продаж товарів вищої якості, ніж у конкурентів, активна рекламна, маркетингова, інноваційна діяльність. Товаровиробник може вдосконалювати характеристики продукції, зокрема: якість, новизну, дизайн, гарантійне обслуговування, відповідність стандартам якості, надання післяпродажних послуг, зручну доставку або умови продажу, без підвищення ціни на неї. Вважається, що нецінова конкуренція є найбільш ефективним інструментом конкурентної боротьби суб'єктів ринкових відносин, витрати на яку часто є вищими, аніж підвищення цін на товар.

Досліджуючи класифікацію видів конкуренції, зазначимо, що **індивідуальна конкуренція** як вид конкуренції в залежності від масштабів її розвитку передбачає прагнення одного учасника зайняти вигідну позицію на ринку

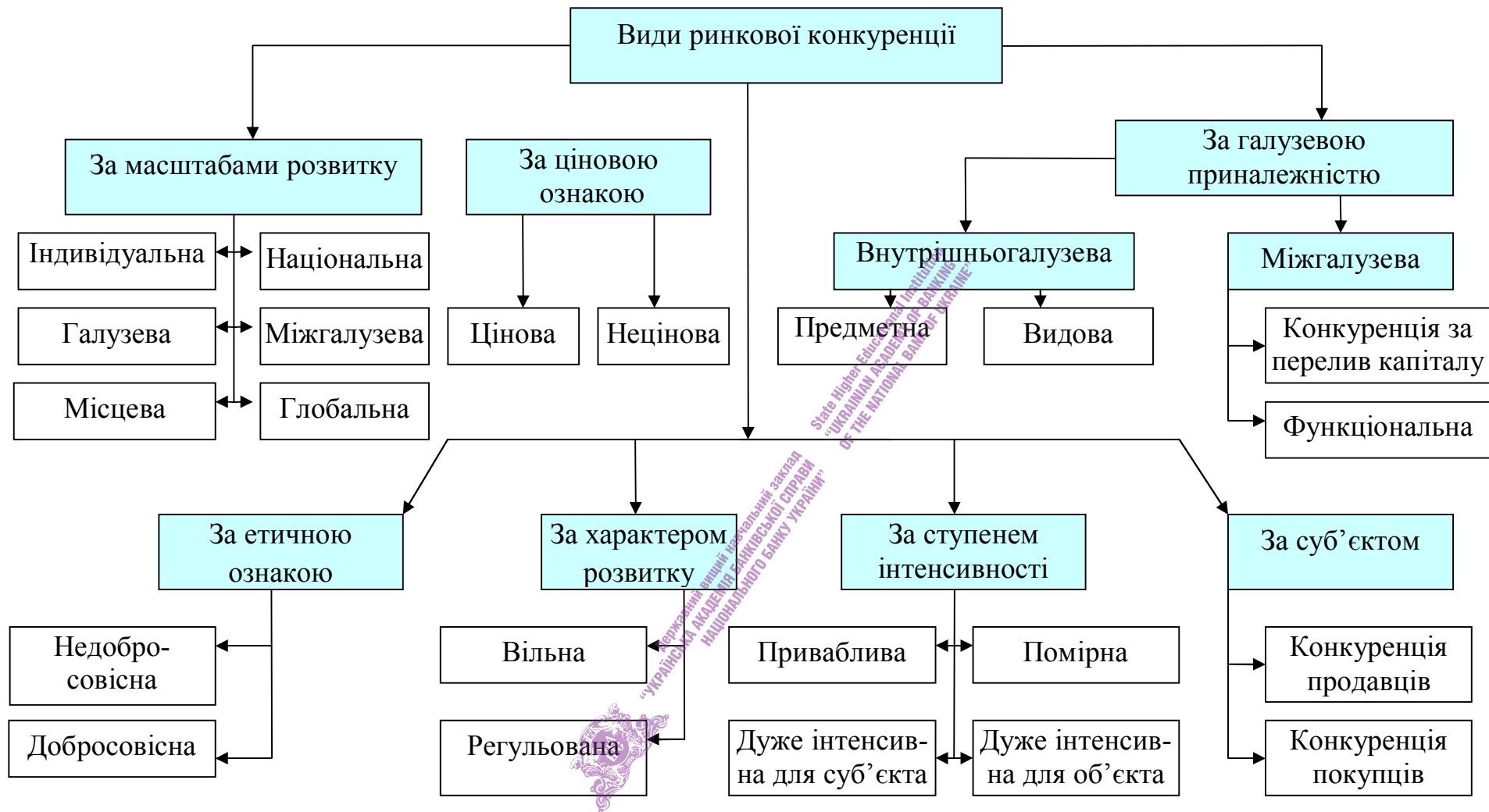

Рис. 1.7. Класифікаційні ознаки конкуренції (складено автором)

збуту з підходящими умовами реалізації товарів та послуг. У рамках певної території конкуренція набуває масштабів *місцевої*, а у рамках однієї галузі – *галузевої*. Боротьба за вигідне положення на ринку може набувати *міжгалузевого, національного або глобального розмірів*, якщо вона виходить за межі відповідно однієї галузі, країни або охоплює суб'єкти господарювання та країни на світовому ринку товарів та послуг.

За галузевою приналежністю виокремлюють *внутрішньогалузеву*, та *міжгалузеву* конкуренцію. В межах однієї галузі конкуренція може бути *предметною*, яка відбувається між виробниками однакових товарів, та *видовою*, тобто між суб'єктами господарювання, які продукують схожі, але неідеентичні товари.

Міжгалузева конкуренція може проявлятися у форми суперництва за інвестиційний капітал (*ресурсна*) та у форми боротьби між продуктами, які призначені для реалізації однакових функцій, проте виготовлені ринковими суб'єктами різних галузей (*продуктова, функціональна*).

Виходячи з етичного фактору, *виокремлюють добросовісну та недобросовісну конкуренцію*. Нажаль, часто конкуренція може здійснюватися недобросовісним шляхом, в тому числі за рахунок:

- поширення неправдивої негативної інформації про конкурентів;
- протизаконного використання чужої товарної марки, підроблених сертифікатів якості;
- надання неправдивих відомостей щодо місця, часу та способу виготовлення товару;
- завищення якостей та властивостей продукції, товарів та послуг при проведенні маркетингових і рекламних акцій;
- протизаконного використання чужих науково-технічних розробок та інновацій.

Недобросовісна конкуренція може реалізуватися на основі методів, заборонених нормами ринкових відносин, зокрема: демпінгу, створення карте-

лів, змови, виготовлення підробок, корупції, невідповідності стандартам та договірним умовам тощо [79].

У випадку, коли суб'єкт господарювання отримує високі доходи та задовольняє власні потреби у конкретному сегменті, конкуренція є *привабливою*. *Помірна* конкуренція виражається у підтриманні суб'єктом господарювання конкурентного стану у його долі ринку. Крім того, економічні відносини можуть набувати характеру *дуже інтенсивної* конкуренції *для об'єкта* або *для суб'єкта* при агресивній політиці суперників суб'єктів або об'єктів ринку відповідно.

Продовжуючи розглядати класифікацію та форми конкуренції, зазначимо, що вона існує в двох основних формах – як *досконала та недосконала*.

Історично першою формою, яку виокремили представники класичної школи політекономії, була *досконала* конкуренція. Виходячи з того, що вона є ідеальною та абстрактною, то, нажаль, при практичній реалізації вона виявляється неможливою.

Чиста конкуренція характеризується великою кількістю покупців та продавців, жоден з яких не має суттєвого впливу на формування цін та ринкову кон'юнктуру.

В ситуації, коли учасники ринкових відносин мають всю необхідну інформацію, говорять про наявність *досконалої* конкуренції.

З практичної точки зору найбільший інтерес являють собою ринки *недосконалої* конкуренції. Обмежена, або недосконала конкуренція проявляється в трьох формах – *монополістичній, олігополії та монополії*, загальною рисою яких є здатність окремих учасників впливати на ринкову кон'юнктуру шляхом певних чинників, наприклад, ціни.

Найбільш розповсюдженою на сучасному етапі є *монополістична* форма конкуренції, оскільки ринок більшості країн світу представлений середніми та невеликими ринковими агентами, які окремо не мають значного впливу на економічну ситуацію. Її особливостями є те, що продукція прода-

ється не за однією встановленою ціною, а має верхню та нижню межі ціни, оскільки товари вже диференційовані. За умов даної моделі суб'єкти господарювання змушені боротися за споживачів різними методами.

Наявність невеликої кількості продавців є характерним для *олігополії*. Декілька виробників монополізують ринок та, використовуючи методи переважно нецінової конкуренції, суперничають за споживачів. Так, за умов чистої монополії такий виробник – тільки один, і конкуренція як така – відсутня.

Характеристика визначених вище видів конкуренції представлена в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Форми конкуренції та ринкових структур [34]

<i>Форми конкуренції</i>	<i>Кількість суб'єктів господарювання</i>	<i>Ступінь контролю над цінами</i>	<i>Товарна диференціація</i>	<i>Легкість входу на ринок</i>
1. Досконала конкуренція	Велика кількість незалежних ринкових агентів	Відсутній. Ціни визначає ринок	Відсутня. Продукти не розрізняються за якістю та властивостями	Відносно легкий вхід та вихід
2. Недосконала конкуренція:				
2.1. Монополістична конкуренція	Велика кількість виробників подібних товарів та послуг	Вплив обмежується наявністю товарів-замінників	Товари та послуги диференційовані для сегментів ринку	Відносно легкий вхід та вихід
2.2. Олігополія	Декілька великих суб'єктів господарювання	Вплив «цінового лідера»	Значна диференціація для окремих продуктів, невелика – для стандартизованих	Важкий вхід на ринок, потребує інвестицій
2.3. Монополія	Один продукт та один суб'єкт господарювання	Майже повний контроль	Відсутня	Дуже важкий вхід на ринок

Концептуальні засади моделей *досконалої конкуренції* були сформовані наступними вченими:

- А. Сміт «Дослідження про природу і причину багатства народів» (1776 рік) [121];
- Д. Рікардо «Принципи політичної економії і оподаткування» (1817 рік) [107];
- Дж. З. Мілль «Принципи політичної економії» (1848 рік) [70];
- К. Маркс Капітал (1863-1894 роки) [64]

Концептуальні засади моделей *недосконалої конкуренції* були сформовані наступними вченими:

- А.О. Курно «Дослідження математичних принципів теорії багатства» (1838 рік) [179];
- Ф.І. Еджуорт «Теорія монополії» (1897 рік) [182];
- Д. Вікселль «Лекції з політичної економії» (1901 рік) [186];
- Дж. Робінсон «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933 рік) [109];
- Е. Чемберлін «Теорія монополістичної конкуренції» (1933 рік) [139];
- Дж. Кейнс «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 рік) [43];
- Й. Шумпетер «Капіталізм, соціалізм і демократія» [148];
- А.П. Лернер «Економіка контролю» (1944 рік) [56];
- Ф.А. Хайек «Індивідуалізм і економічний порядок» (1948 рік) [132];
- П. Сраффа «Виробництво товарів за допомогою товарів» (1960р.) [205].

Сутність будь-яких економічних відносин проявляється у функціях, які вони виконують. **Розглянемо функції конкуренції докладніше.** Зазначимо, що відносно функцій конкуренції в ринковій системі в сучасній науковій спільноті також немає усталеної точки зору. Систематизація думок вітчизняних та закордонних дослідників дозволила нам виокремити шість основних функцій конкуренції, які представлені на рис. 1.8.

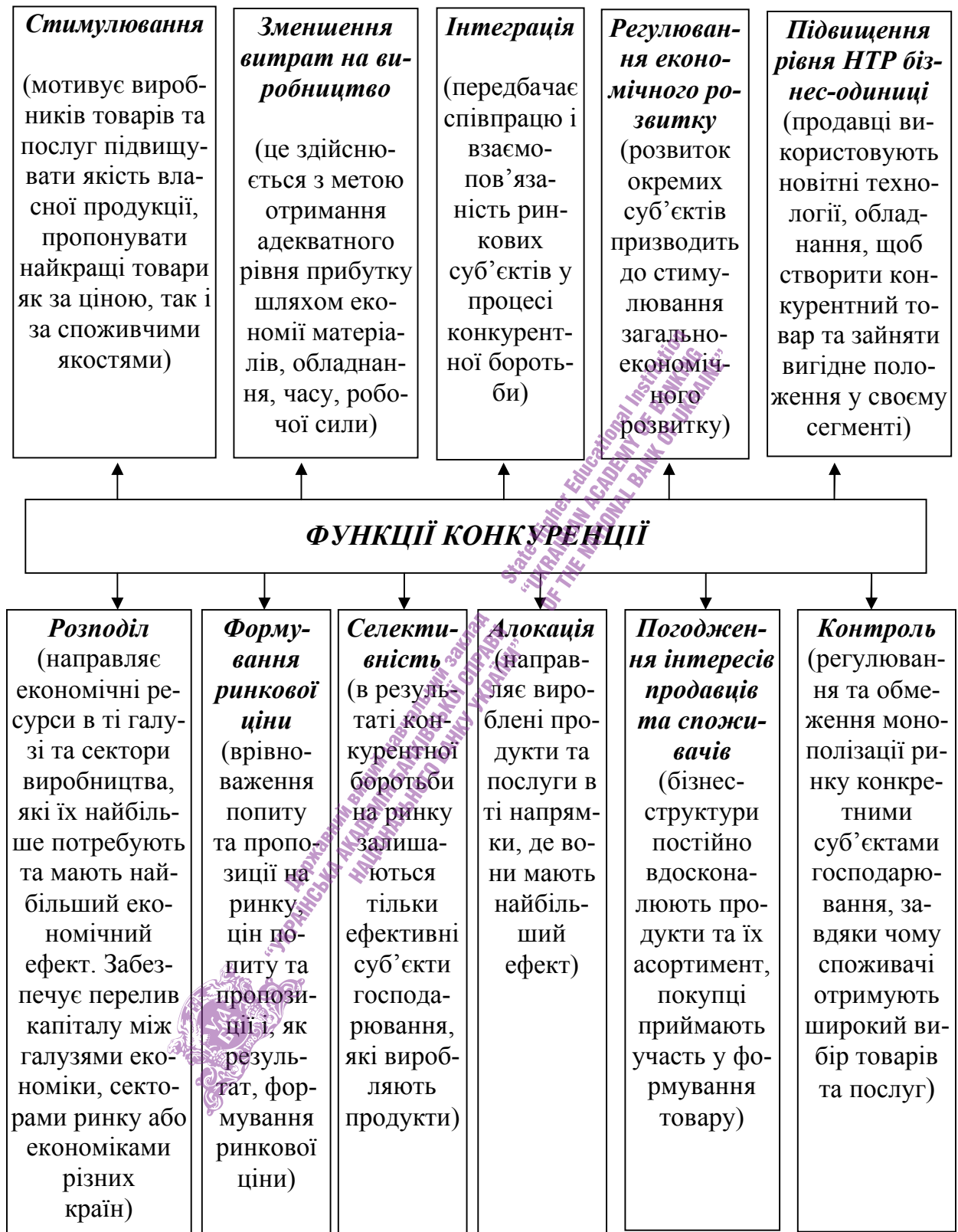

Рис. 1.8. Основні функції конкуренції
(складено автором на основі [69, 114, 91, 95, 30])

Конкуренція забезпечує вільне входження ринкових агентів в ту чи іншу сферу виробництва та послуг. Завдяки цьому економічна система має можливість вчасно пристосуватися до змін уподобань та смаків споживачів, розвитку науки й техніки. Важливим наслідком конкурентних відносин є те, що вони сприяють зростанню ефективності виробництва, стимулюють діяльність суб'єктів господарювання. Проте поряд з цим конкуренція, як і будь-яке економічне явище, особливо таке, що має суперечливу природу, має негативні та позитивні сторони (табл. 1.2).

Так, наприклад, позитивні наслідки впливу конкуренції проявляються в тому, що вона діє як примусова сила, що змушує суб'єктів економічних відносин дотримуватися стратегії економії на витратах, постійно працювати над вдосконаленням якості надання послуг, впроваджувати інноваційні розробки, нові технології та інструменти менеджменту тощо. Розглядаючи позитивні наслідки конкуренції, слід поглянути на це питання ще й з боку споживача, оскільки в цьому випадку його можливості здійснити обґрунтований вибір значно підвищуються внаслідок збільшення кількості та диференціації видів товарів та послуг, що представлені на ринку. Розглядаючи цю проблему з макроекономічної точки зору слід підкреслити значний вплив конкуренції на регулювання пропорцій суспільного відтворення в сучасній економічній системі.

Негативні наслідки конкуренції проявляються в тому, що дія конкурентних сил створює передумови для збанкрутіння тих учасників ринку, які не в змозі витримувати конкурентного тиску з боку більш успішних агентів. Крім того, наявність конкурентних відносин так чи інакше несе в собі ймовірність утворення монополістичних об'єднань на ринку (безвідносно до того, про який ринок йде мова). Також негативні наслідки конкуренції часто виявляються і на макроекономічному рівні, зокрема – щодо можливості настання кризи надвиробництва товарів та послуг, загострення проблеми безробіття,

виникнення можливості несправедливого розподілу доходів між певними соціальними групами населення тощо.

Таблиця 1.2

Позитивні та негативні наслідки конкуренції (складено автором)

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
<ol style="list-style-type: none"> 1. Стимулює пошук та використання нових можливостей у процесі виробництва й надання послуг. 2. Сприяє розвитку науково-технічного прогресу, використанню нових методів та технологій виробництва. 3. Стимулює продавців зменшувати витрати та ціни відповідно. 4. Регулює ріст цін в залежності від рівня попиту. 5. Узгоджує інтереси та кооперує суб'єктів господарювання, сприяє їх співробітництву. 6. Мотивує економію виробничих ресурсів суб'єктів господарювання. 7. Регулює рівень доходів населення та прибуток з капіталу. 8. Сприяє диференціації продукції та розширенню асортименту. 9. Підвищує якість товарів та послуг. 10. Сприяє демонополізації економіки. 11. Стимулює якісну діяльність як окремих працівників, так і суб'єкта господарювання в цілому. 12. Сприяє ефективній діяльності економіки країни, а також конкретних суб'єктів господарювання, які приймають участь. 13. Вводить нові форми управління. 14. Стимулює активне застосування методів нецінової конкуренції – реклами, маркетингу, гарантійного обслуговування. 15. Є причиною утворення вартості. 16. Спричинює економію матеріальних, фінансових та трудових ресурсів. 17. Стимулює до вивчення досвіду діяльності конкурентів як один із стимулів прогресу. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створює ймовірність розвитку недобросовісної конкуренції 2. Провокує зростання безробіття 3. Може викликати інфляцію, економічні кризові ситуації. 4. Провокує витіснення невеликих виробників крупними конкурентами. 5. Розвиває диференціацію доходів населення. 6. Може викликати перевиробництво або, навпаки, недовантаження виробничих потужностей на різних етапах економічного циклу. 7. Посилює соціальне або майнове розшарування. 8. Диференціює суб'єктів господарювання. 9. Може породжувати монополізм внаслідок збагачення великих суб'єктів господарювання. 10. Може викликати банкрутство банків, які не витримують конкуренції.

Розглянемо фактори конкурентних переваг (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Систематизація науково-методичних підходів
до класифікації конкурентних переваг (складено автором)

<i>Автор, джерело</i>	<i>Види конкурентних переваг</i>
Т.Клименко, Г.Голобокова [47]	Цінові; нецінові
М.Портер [93]	Людські ресурси; фізичні ресурси; знання; грошові ресурси; інфраструктура
Г.Бобровников [122], А.Клебанов [15]	Суб'єктивні (психологічні та особисті), об'єктивні (залежать від виробника)
Г.Бобровников [15], Л.Піддубна [89]	Ендогенні, екзогенні
С.Нечаєв, В.Дехтярева, В.Лобанів [10]	Фактори, які виникають в процесі розробки і виробництва товару (технічний рівень, якість); фактори, які впливають на реалізацію товару на ринку
Т.Ахмадалієв [15]	Якість продукту; ринкові вимоги; організаційні фактори (реклама, гарантії, доставка)
В.Золотогоров [36]	Висока якість, орієнтованість на клієнта; інноваційність; надійність; енергоємність; сервісне обслуговування, реклама, упаковка
Б.Райзберг, Л.Лозовський, О.Стародубцева [106]	Якість (включаючи технічний рівень та споживчі властивості), ціна; гарантійний сервіс, реклама, ситуація на ринку та ін.
Я.Базилюк [10]	Технічний рівень продукції; відповідність вимогам покупців; маркетинг та реклама; відповідність стандартам; сервіс та гарантія; ціна та умови платежу; актуальність товару на ринку; макроекономічна ситуація
В.Павлова [83]	Структурні; ресурсні; технічні; управлінські; ринкові; ефективність діяльності.
В.Золотогоров [36]	Економічні; організаційні; технічні
В.Бурр [16]	Специфічні ресурси; динамічні здібності суб'єкта господарювання
ІЕП НАН [136]	Ресурсні та технологічні; загальні та спеціалізовані
М.Маракулін [63]	Ресурсні; технологічні; інноваційні; глобальні; культурні
Р.Фатхутдинов [130]	Стратегічні; тактичні
Н.Яшин [169]	Внутрішні (потенціал самої бізнес-структури); зовнішні (формальні правила діяльності ринкових агентів, характеристики ринку та ін.)

Як демонструє табл. 1.3, існує багато точок зору на класифікацію факторів конкурентних переваг суб'єктів господарювання. Деякі дослідники розділяють конкурентні переваги залежно від стадій життєвого циклу, методів конкурентної боротьби, інші пов'язують їх з факторами виробництва, споживання та ін.

На нашу думку, серед всього різноманіття найбільш релевантними є ціна та якість, які в комплексі формують сукупність інших взаємообумовлених чинників.

Слід зауважити, що для досягнення успіху в своєму секторі діяльності суб'єкту господарювання не обов'язково володіти всіма конкурентними перевагами. Наявність конкурентних переваг у суб'єкта господарювання визначає його конкурентоспроможність, яка є однією з найважливіших характеристик, в якій відображається сутність конкуренції.

Одним з найбільш дискусійних питань є **з'ясування сутності поняття «конкурентоспроможність»**.

Зауважимо, що поняття «конкурентоспроможність» в сучасній науці активно застосовується на різних рівнях узагальнення: по відношенню до країни, ринку, окремого суб'єкта господарювання, товару, послуги, операції або інших складових виробничого або комерційного процесу.

Узагальнення наукової думки з досліджуваної проблематики дозволило нам виокремити принаймні три найбільш поширені наукові підходи до розуміння змісту конкурентоспроможності:

- конкурентоспроможність як характеристика здатності виробляти конкурентоспроможний продукт;
- конкурентоспроможність як характеристика переваги над конкурентами, місця у суперництві;
- конкурентоспроможність як характеристика ефективності функціонування ринкових суб'єктів.

Підходи до розуміння сутності досліджуваної категорії в межах виокремлених підходів систематизовано у табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Систематизація науково-методичних підходів до розуміння сутності конкурентоспроможності

<i>Автор, джерело</i>	<i>Трактування конкурентоспроможності</i>
<i>Конкурентоспроможність як характеристика здатності виробляти конкурентоспроможний продукт</i>	
М.Эрлих и Дж.Хайн [75, с.15]	Здатність суб'єкта господарювання або країни продавати свої товари або послуги
С.Покропивний [23, с.124]	Здатність об'єкту задовольняти певну потребу в порівнянні з аналогічними об'єктами даного ринку.
Р.Фатхутдінов [130, с.94]	Властивість об'єкту, що характеризується ступенем реального або потенційного задоволення ним конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, що представлені на даному ринку
Є.Ясин, Яковлев [168, с.4]	Здатність продавати товари та послуги за ринковими цінами з нормальним рівнем прибутку
<i>Конкурентоспроможність як характеристика переваги над конкурентами, місця у суперництві</i>	
М.Гальвановський [20, с.67]	Володіє властивостями, які створюють переваги для суб'єктів господарської діяльності
А.Градов [150]	Порівняльна перевага суб'єкта господарювання по відношенню до інших ринкових агентів даної галузі всередині країни та за її межами
Б.Губський [23, с.41]	Здатність суб'єкту конкурентної боротьби протистояти міжнародній конкуренції на внутрішньому ринку та ринках інших країн. Це можливість виграшу в суперництві
В.Золотогоров [37]	Наявність у суб'єкта господарювання переваг (економічних, технічних, організаційних) перед конкурентами, які забезпечують зниження витрат, підвищення якості, можливість оновлення, розширення виробництва, стійку частку ринку і, відповідно, можливість отримувати більш високі доходи

М.Мескон, М.Альберт, Ф.Хедоурі [66]	Ситуація, коли суб'єкт господарювання, який володіє вираженою компетентністю, тобто робить краще, ніж його конкуренти, що дозволяє йому приваблювати клієнтів
<i>Конкурентоспроможність як характеристика ефективності функціонування ринкових суб'єктів</i>	
І.Бланк [14]	Система оцінних характеристик господарчої діяльності, що впливають на результати суперництва з іншими суб'єктами господарювання на ринку
Ю.Іванов [40]	Здатність до ефективного використання внутрішнього потенціалу суб'єкта господарювання, що передбачає утримання існуючих та розробку нових конкурентних переваг з метою успішного ведення конкурентної боротьби
П.Зав'ялов [34]	Можливість господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку
І.Зулькарпаєв, Л.Ільясова [39]	Поточний стан суб'єкта господарювання на ринку, в першу чергу, частка ринку та тенденції до її зміни
В.Литвиненко [59]	Характеристика, що визначає стійкість суб'єкта господарювання, його спроможність зберігати своє становище на ринку або розширювати зайняту частку ринку
В.Мисаков [71]	Спроможність здійснювати прибуткову діяльність в умовах конкурентного ринку
Л.Піддубний, А.Піддубна [89]	Інтегрована властивість економічної системи, яка зумовлює реалізацію мети та досягнення результатів функціонування, необхідних і достатніх для активного позиціонування системи в конкурентному середовищі
С.Тимофієва [128]	Здатність господарських одиниць до ефективного функціонування на ринку, заснованого на пропозиції товарів, що відповідають запитам і перевагам покупців за якістю, кількістю і асортиментом у необхідні терміни і на більш вигідних у порівнянні з конкурентами умовах
А.Юданов [151]	Здатність суб'єкта господарювання виробляти та реалізовувати продукцію. Конкурентоспроможність залежить від загальної ефективності діяльності бізнес-структури та визначається досконалістю використання її ресурсів

Ряд авторів [94, 124, 133, 142, 145] виокремлюють такі **основні аспекти визначення категорії «конкурентоспроможність»**:

- властивість об'єкту, що характеризується здатністю задовольняти конкретні потреби споживачів;
- похідна боротьби та конкуренції;
- порівняння з діяльністю і продукцією інших суб'єктів господарювання та оцінка зовнішніми суб'єктами;
- наявність тісного зв'язку з якісними характеристиками діяльності ринкового суб'єкту;
- перевага об'єкту над конкурентами.

Сутність конкурентних переваг та конкурентоспроможності диференціюється в залежності від об'єкта приналежності. На рис. 1.9 представлено **ієрархічну структуру даних понять**, що дозволяє скласти уяву про взаємозалежність переваг об'єкту над конкуруючими структурами на різних рівнях.

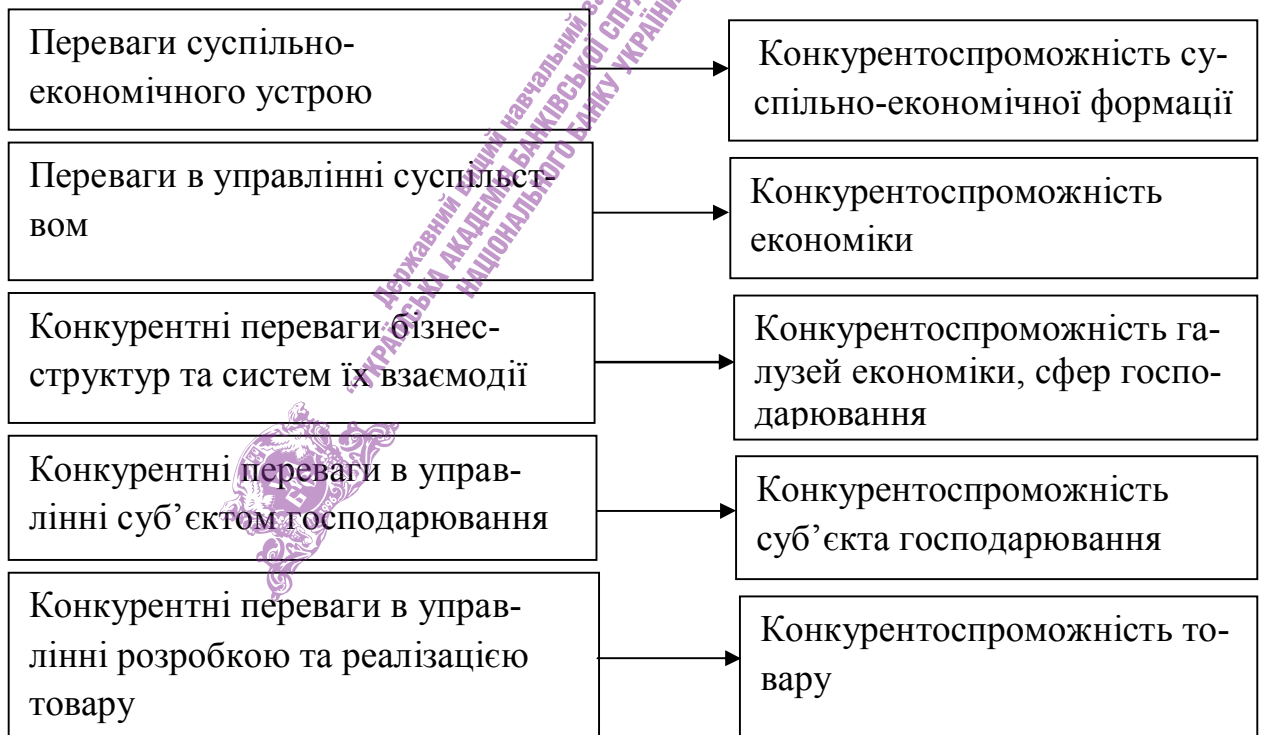

Рис. 1.9. Піраміда конкурентних переваг та конкурентоспроможності (модифіковано підхід, представлений в роботі [79, с.16])

Так, конкурентоспроможність може бути характеристикою товару, окремого суб'єкта господарювання, груп ринкових агентів, галузі або економіки в цілому. Даний показник тісно пов'язаний з ефективністю діяльності суб'єкта господарювання, проте є значно ширшим, адже охоплює складніші форми взаємозалежності ринкових агентів. Конкурентоспроможність забезпечує прибуток суб'єктів ринку та проявляється тільки при порівнянні конкретної бізнес-одиниці з діяльністю аналогічних бізнес-структур. Конкурентоспроможність є властивістю, яка показує ступінь потенціального та фактичного задоволення потреб.

Підводячи підсумок, зауважимо, що конкуренція є економічною категорією, яка, незважаючи на велику кількість досліджень, не має однозначного трактування. Наразі, під час прискореного розвитку національного господарства, зростання кількості суб'єктів конкуренції, активного розвитку технологій та науково-технічного прогресу, конкуренція стає все більш жорсткою. У таких умовах активізація наукових досліджень цього явища дозволить сформулювати теоретичне підґрунтя підвищення конкурентоспроможності бізнес-структур, впровадження ефективних методів та способів ведення конкурентної боротьби та співробітництва.

Зважаючи на велике значення банківського сектору в сучасній фінансово-економічній сфері, важливим напрямком наукової роботи повинно стати дослідження та з'ясування сутності банківської конкуренції на сучасному етапі. Наступний підрозділ дисертаційної роботи буде присвячений визначенню специфічних особливостей конкуренції в банківській сфері.

1.3. Визначення специфічних особливостей конкуренції в банківській сфері

Широко визнаним є той факт, що банки та банківська система займають особливе місце в економіці, в значній мірі через їх вразливість до нестабільності порівняно з іншими сферами господарювання. Розвиток фінансово-кредитних установ призвів до посилення банківської конкуренції на сучасному етапі.

Хронологія появи та розвитку конкурентних відносин в банківській сфері узагальнена нами в табл. 1.5.

Банківська конкуренція виникла значно пізніше, ніж ринкова, що обумовлено, по-перше, більш пізнім виникненням банків та, по-друге, характером діяльності давніх кредитних установ.

Так, до другої половини XIX ст діяла невелика кількість банків, тому діяльність кожного з них не завдавала шкоди іншому: банки вільно розподіляли сфери впливу між собою.

Таким чином, говорити про повноцінну конкуренцію в банківській сфері можна тільки з цього періоду.

При цьому слід зауважити, що аналіз хронології розвитку конкурентних відносин в досліджуваній сфері суттєво залежить від розуміння сутності банківської конкуренції – або як суперництва між банками та іншими фінансово-кредитними установами на певному ринку за споживача, або як суперництва виключно між банками.

Об'єктами банківської конкуренції є споживачі банківських послуг – клієнти.

Автори робіт [11, 52, 129] стверджують, що *суб'єктами конкурентних відносин в банківській сфері* є не тільки банки, а й інші фінансові та нефіна-

нсові інститути, які є учасниками банківського ринку. Виходячи з цього, виділимо три *рівні та підрівні банківської конкуренції* (рис. 1.10).

Таблиця 1.5

Хронологія розвитку банківської конкуренції [11]

<i>Період</i>	<i>Характеристика основних особливостей банківської конкуренції</i>
Друга половина XIX ст. – поч. XX ст.	Виникнення конкуренції як результат зростання кількості банків у Західній Європі. Основні операції – кредитування промисловості, операції з цінними паперами; зберігання коштів.
I світова війна – 1960-ті рр.	Початок розвитку безготівкових розрахунків. Поява нових банківських послуг, обслуговування нових секторів ринку. Концентрація банківської діяльності серед великих банків.
1960-ті рр. – початок 1970-тих рр.	У результаті зростання доходів, депозити фізичних осіб стають основним джерелом фінансових ресурсів банків. Розвиток споживчого кредитування, банківського маркетингу. Універсалізація банківської діяльності. Загострення конкуренції, в тому числі з боку ощадних кас та інвестиційних компаній. Послаблення регулювання діяльності банків з боку держави.
1970-ті рр. – 1980-ті рр.	Поглиблення процесів глобалізації та інтернаціоналізації банківської діяльності в межах розвинутих країн.
1980-ті рр. – поч. 1990-х рр.	Подальше загострення конкурентних відносин. Обмеження можливостей цінової конкуренції внаслідок високої конкуренції, чутливості населення до ціни та зменшення різниці між кредитними та депозитними відсотковими ставками.
1990-ті рр. – наш час	Поширення інтернаціоналізації серед країн, що розвиваються (країни Латинської Америки, Південно-Східної Азії, Східної Європи). Послаблення бар'єрів та обмежень на фінансових ринках. Збільшення інвестиції та розвиток перелив капіталу між країнами. Лібералізація банківської діяльності.

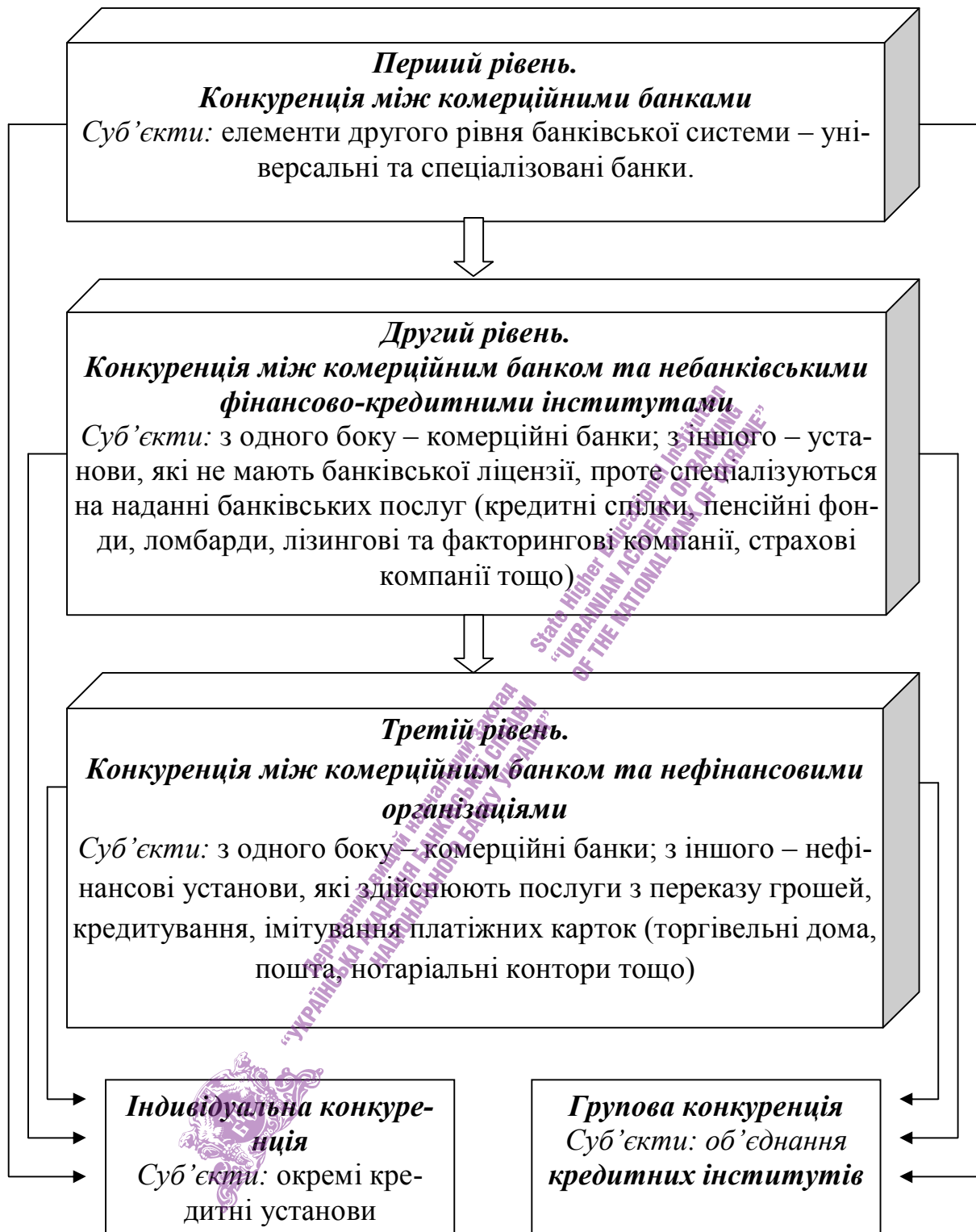

Рис. 1.10. Основні рівні банківської конкуренції
 (складено автором на основі [11, 129])

Як видно з рис. 1.10, на кожному рівні банківська конкуренція має місце на індивідуальному та груповому підрівнях. Про групову конкуренцію можна говорити при взаємодії об'єднань банків, які групуються з метою реалізації певних задач. Банки можуть об'єднуватись як між собою, так і з іншими фінансово-кредитними установами у формі холдингів, синдикатів, консорціумів, картелів, фінансово-промислових груп тощо.

На першому рівні конкурують між собою безпосередньо банки II рівня. Відповідно до статті 47 редакції Закону «Про банки і банківську діяльність» тільки юридичні особи, які мають банківську ліцензію, тобто банки мають право здійснювати такі операції:

- приймати депозити від юридичних і фізичних осіб;
- відкривати та вести поточні рахунки клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказувати кошти з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зараховувати кошти на них;
- розміщувати залучені ресурси від свого імені.

На другому рівні конкурують між собою банки та небанківські фінансові інститути в межах надання однакових за змістом фінансових послуг. В Україні їх діяльність регулюється Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Щодо надання кредитних послуг банки конкурують з кредитними спілками, лізинговими і факторинговими компаніями, ломбардами. Щодо залучення тимчасово вільних коштів банки конкурують з довірчими товариствами, страховими компаніями, установами накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційними фондами і компаніями, недержавними пенсійними фондами, інститутами спільного інвестування. Щодо надання посередницьких послуг на ринку цінних паперів банки конкурують з реєстраторами, зберігачами та депозитаріями цінних паперів.

На третьому рівні банки конкурують з нефінансовими організаціями: поштою, торговими домами, супермаркетами тощо.

В межах конкурентних відносин банки виступають в різній ролі в залежності від виду ринку – як продавці, покупці або посередники (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Роль банків на різних ринках (складено на основі [11, 72])

<i>№</i>	<i>Вид ринку</i>	<i>Роль банків на ринку</i>	<i>Вид діяльності банків</i>
1.	Ринок засобів виробництва	продавець фінансових послуг	Розрахунково-касові операції
		фінансовий посередник	Іпотечне кредитування
		покупець виробничих ресурсів	Придбання обладнання
2.	Ринок предметів споживання та послуг	- фінансові посередники	Видача позичок на споживчі цілі
		- покупці	Отримання позичок
3.	Ринок праці	- покупці робочої сили	Наймання персоналу
4.	Ринок інтелектуально-інформаційного продукту	- продавці	Консультавання з фінансових питань
		- покупці	Придбання програмного забезпечення, інформаційних технологій
5.	Ринок нерухомості	- фінансові посередники	Іпотечне кредитування
		- покупці	Придбання нерухомості для офісів
		- продавці	Продаж застави по неповерненим кредитам
6.	Фінансові ринки: - ринок позичкових капіталів	- покупець	- депозитні послуги
		- продавець	- кредитування
	- ринок цінних паперів	- продавець	- купівля цінних паперів
		- покупець	- продаж цінних паперів
	- ринок валют та дорогоцінних металів	- продавець	- купівля валюти/ дорогоцінних металів
		- покупець	- продаж валюти/ дорогоцінних металів

Як видно, сфера банківської конкуренції є досить широким поняттям, проте основним напрямком нашого дослідження є розуміння банківської

конкуренції як конкуренції між банківськими установами (тобто перший рівень) на ринку банківських послуг.

У попередньому підрозділі дисертаційної роботи було розглянуто класифікацію економічної конкуренції за різними критеріями. Конкуренція у банківській сфері може проявлятися в аналогічних видах і формах. Проте. Як зазначається в роботах [8, 52, 73, 92, 93, 95, 123], між ринковою та банківською конкуренцією існують певні відмінності.

В табл. 1.7 наведено визначені автором особливості конкуренції в банківській системі.

Таблиця 1.7

Особливості конкуренції в банківській системі (складено автором)

Специфічні характеристики	Пояснення
Специфічність банківського товару	Товаром, яким оперують банківські установи, є гроші. Цей загальний еквівалент вартості характеризується абсолютною ліквідністю в порівнянні з іншими продуктами. Крім того, банківські продукти в певній мірі є абстрактними. Незамінність та специфічність банківського товару стає причиною високої ризикованості діяльності та, відповідно, загострення конкуренції в банківській системі.
Характер банківської конкуренції	Конкуренція в банківській системі є відносно новим явищем, проте характеризується високою інтенсивністю та різноманіттям форм прояву.
Мобільність фінансового капіталу.	У порівнянні з товарними ринками, фінансові потоки мають значну мобільність, оскільки на них не впливають географічні обмеження. Завдяки використанню електронних систем розрахунків грошові кошти за короткий проміжок часу переміщуються на будь-які відстані.
Розмаїття суб'єктів конкуренції	Суб'єктами конкуренції в банківській сфері є не тільки банки, а й фінансово-кредитні небанківські інститути та не фінансові організації.
Орієнтація на диференціацію банківського продукту	Конкуренція в банках в межах галузі набуває характеру видової, оскільки спектр послуг видозмінюється та диверсифікується
Багатогранна роль банків	Банки можуть виступати як посередники, покупці та продавці в різних секторах ринку фінансових послуг.

Відсутність небанківських конкурентів	Послуги банків характеризується взаємозамінністю, проте не мають конкурентів серед небанківських суб'єктів господарювання. Отже, міжгалузєва конкуренція можлива лише у формі переливу капіталу
Наближеність до центру створює конкурентні переваги банківській установі.	Така закономірність спостерігається як на рівні світових фінансових центрів, так і на рівні країн та регіонів: більша частина банків та капіталу зосереджена у великих містах та розвинутих областях, оскільки це відкриває доступ до висококваліфікованого персоналу, нових технологій тощо.
Специфіка вхідних бар'єрів	На ринку банківських послуг відсутні певні вхідні бар'єри, характерні для підприємств товарного ринку (наприклад, патентування), але існують законодавчі та правові обмеження діяльності банків. Проте вхід на ринок нових суб'єктів не пов'язаний з витісненням старих.
Обмеження цінової конкуренції	Рівень цін на банківські послуги регулюється нормативами та постановами НБУ, тому конкуренція переважно має здійснюватись з допомогою нецінових методів конкуренції, реклами, управлінням якістю послуг.
Велика частка за-позичених коштів в структурі банківського капіталу	Банки відзначаються високим рівнем залежності від своїх клієнтів, оскільки власні кошти складають лише невелику частку банківського капіталу
Взаємозв'язок з іншими сферами економіки	Останнім часом роль банків в економіці значно зросла в результаті регулюючої ролі банків на ринку фінансових послуг та незамінності грошей. Фінансово-кредитна сфера знаходиться у тісному взаємозв'язку з підприємництвом, населенням та сферою державних фінансів.
Обмеженість видів банківських послуг	Банківська діяльність характеризується невеликим спектром послуг, які надаються. Її не можна суміщати з торгівельною, виробничою або іншими видами діяльності. Внаслідок цього поле для конкуренції є відносно вузьким.
Жорстокий банківський нагляд	Діяльність банків реалізується під впливом постійного регулювання з боку органів банківського нагляду, що створює велику кількість вимог та нормативів, поглиблюючи конкуренцію.
Переважно олігополістичний характер конкуренції	Така форма конкуренції сприяє кооперуванню банків, створенню об'єднань та узгодженню стратегій між ними.
Велика роль іміджу та стабільності банку	Клієнти надають перевагу банкам, які є більш популярними та надійними. Ділові стосунки банку з клієнтами мають переважно довгостроковий характер, а тому стабільність установи стає визначальним.

Можна виділити певні тенденції розвитку банківської конкуренції в світі на сучасному етапі.

1. *Більш ліберальним стає державне регулювання конкуренції в банках та антимонопольне законодавство, зняті обмеження на здійснення певних фінансових операцій.* Разом з цим зникають бар'єри для проникнення іноземних банків на вітчизняний фінансовий ринок. Приходячи на вітчизняний ринок, іноземні банки впроваджують міжнародні стандарти банківського обслуговування та новітні методи менеджменту, що сприяє зростанню рівня конкуренції в банківській системі.

2. Банківська конкуренція, як і більшість сучасних економічних процесів, *підпадає під вплив глобалізаційних тенденцій.* Банки промислово розвинутих країн світу сконцентрували свою увагу на нових ринках збуту – країнах, що розвиваються, – у формі участі в капіталі іноземних банків, прямих та портфельних інвестицій, відкриття філій, надання кредитів тощо.

3. Загострення конкуренції та зростання чутливості споживачів банківських продуктів до ціни призводить до зменшення різниці між депозитними та кредитними відсотковими ставками, зростання вартості людських ресурсів та витрат в банках. Усе це призводить до *обмеженого використання методів цінової конкуренції та зосередженні стратегічного управління на неціновій конкуренції.* Споживачі (як фізичні, так і юридичні особи) пред'являють підвищені вимоги до якості банківських послуг, задоволення потреб клієнтів. Окрім цього, ефективність цінової конкуренції обмежується такими факторами, як: значні фінансові переваги великих банків при ціновій боротьбі; законодавчі обмеження; миттєва реакція конкурентів на будь-які зміни в ціні на банківські послуги. Проте, разом з цим, частина вітчизняних банків вводить нові види комісійних платежів замість задоволення потреб клієнтів і вдосконалення системи обслуговування.

4. *Посилення конкуренції з боку небанківських фінансових інститутів*, зокрема кредитних спілок, ломбардів, фінансових та страхових компа-

ній. Зазначені установи мають ряд переваг в порівнянні з банками, серед яких: простота отримання готівки, розгалужена філіальна мережа, більш привабливі відсоткові ставки для клієнтів. У багатьох промислово розвинутих країнах світу активи небанківських фінансово-кредитних установ зростають швидшими темпами, ніж активи банків. Разом із розвитком мережі Інтернет, збільшується кількість фірм, які надають фінансові послуги, створюючи конкуренцію банкам. Незважаючи на це, банки залишаються первинною ланкою фінансового ринку, яка має більші можливості, спектр послуг та надійність.

5. Останнім часом банки мають тенденцію до **універсалізації своєї діяльності**. Так, кількість спеціалізованих банків зменшується, розширюється спектр продуктів, які надаються клієнтам (лізингові, форфейтингові, факторингові послуги, Інтернет-банкінг тощо).

6. Відбувається **розгалуження філіальної мережі** більшості банків. Особливо активно збільшують кількість філіалів та відділень великі банки.

7. На ринку фінансових послуг **поширюються процеси кооперації та консолідації** шляхом об'єднання, злиття й поглинання банків. У результаті створюються великі фінансові конгломерати, набуваючи масштабів транснаціональних банків, які, без сумніву, мають великі конкурентні переваги та інтенсифікують конкуренцію в банківській сфері економіки.

8. **Концентрація капіталу в банківській сфері**, підвищення темпів капіталізації є однією з помітних тенденцій банківської діяльності: банки збільшують частку власних активів в порівнянні з запозиченими коштами.

9. Помітною стає тенденція **до розмиття меж між сферами банківських фінансових послуг** (валютною, кредитною діяльністю, операцій з цінними паперами) та **інтегрування банківських послуг з інвестиційною діяльністю** тощо.

10. За формою конкуренції банківський ринок являє собою більшою мірою олігополію. Така організація конкурентних відносин дає змогу банкам погоджувати свою політику між собою.

11. У банківській системі *активно впроваджуються новітні банківські технології*. Як результат інтенсивного науково-технічного розвитку, інновації в банках сприяють збільшенню рентабельності бізнесу, оптимізації логістичних витрат, витрат на персонал, збільшенню ефективності діяльності. Значного розвитку набуває надання віртуальних послуг, зокрема, Інтернет-банкінгу, які мають такі переваги, як: дешевизна надання послуг та легкий доступ.

На основі розглянутих тенденцій розвитку банківської конкуренції можна зробити висновок, що перераховані фактори як в сукупності, так і окремо, здійснюють суттєвий вплив на загострення конкурентної боротьби в банківській сфері. А це, в свою чергу, стимулює використання різноманітних інструментів для підвищення конкурентоздатності окремих банків.

Таким чином, автором обґрунтовано специфіку формування конкурентних відносин в банківській системі, які, на відміну від існуючих, враховують не тільки організаційно-правові та інформаційно-аналітичні особливості сучасного банківництва, але й структурно-компонентну відповідність динаміки кредитних потоків капіталу вимогам трансформаційних змін у розвитку продуктивних сил і соціально-економічних відносин в суспільстві.

Діяльність банку в умовах конкуренції спрямована на отримання певних конкурентних переваг на ринку. Конкретна цінність, якою володіє суб'єкт господарювання та яка забезпечує йому певну перевагу в конкурентній боротьбі, являє собою конкурентну перевагу [49].

В науковій літературі розроблено значну кількість класифікацій конкурентних переваг банків, проте найбільшої уваги, на нашу думку, заслуговує їх поділ на переваги в ресурсах та переваги в умінні (рис.1.11).

Безумовно, на рівень банківської конкуренції впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Автор роботи [25] виділяє *чинники, які інтенсифікують конкуренцію в банківській системі*, наведені на рис. 1.12.

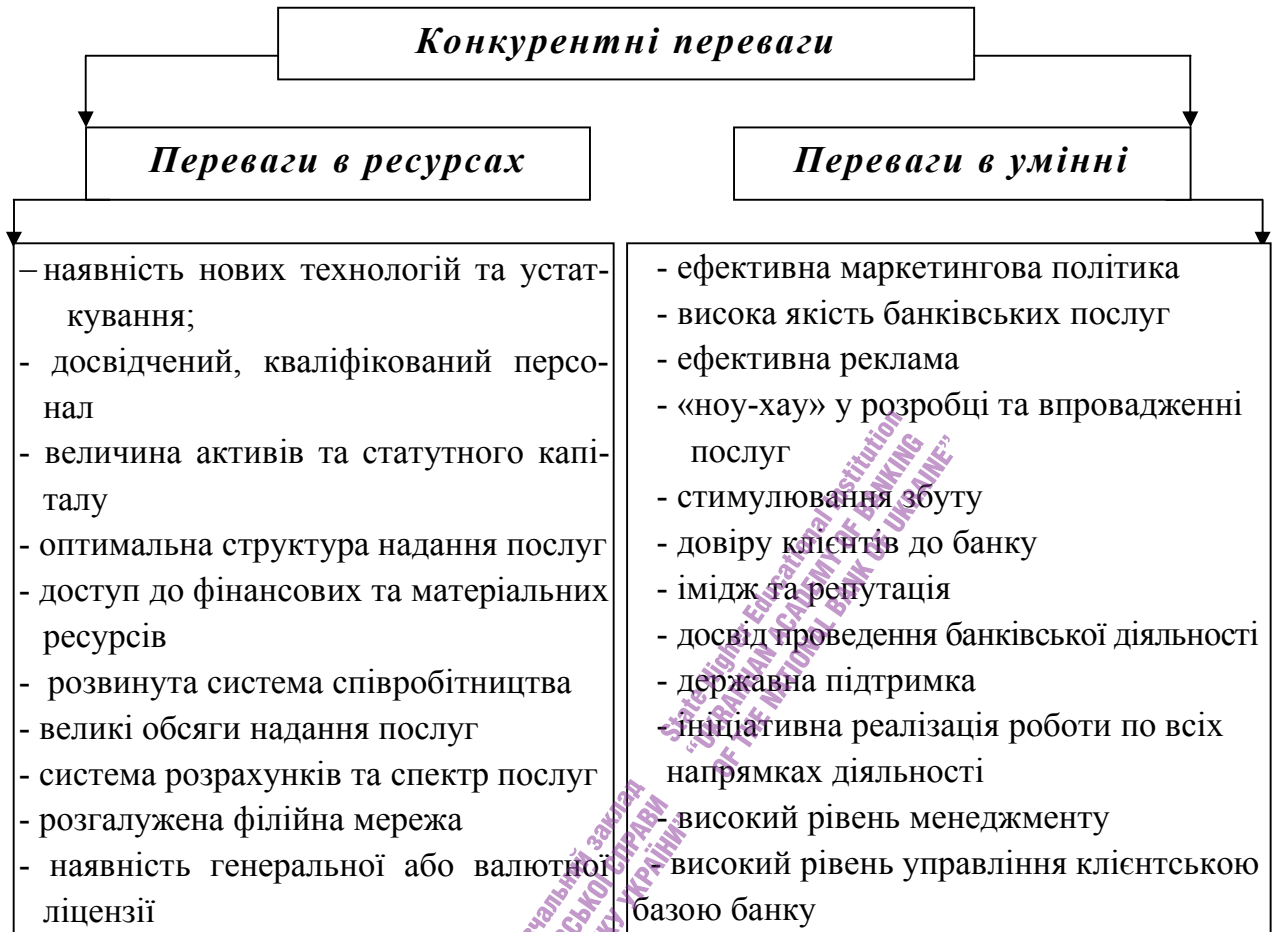

Рис. 1.11. Види конкурентних переваг банків
(складено автором на основі [11, 49, 120])

Загострення конкуренції в банківській системі стимулює банки впроваджувати нові методи менеджменту. **Розробка конкурентної стратегії** є одним з найважливіших аспектів діяльності банку. Перш за все, банківська установа визначає пріоритетні стратегічні сфери діяльності, які класифікуються за наступними показниками:

- рентабельність продуктів банку, їх динаміка;
- попит на банківські послуги та темпи росту їх продажу;
- можливість виникнення надзвичайних ситуацій в регіоні або країні;
- особливості конкуренції з іншими банками [72].

Г.Коробова в роботі [11] визначає конкурентну стратегію як комплекс дій, які повинен здійснювати банк для забезпечення конкурентоспроможності та її підтримання протягом довгострокового періоду.

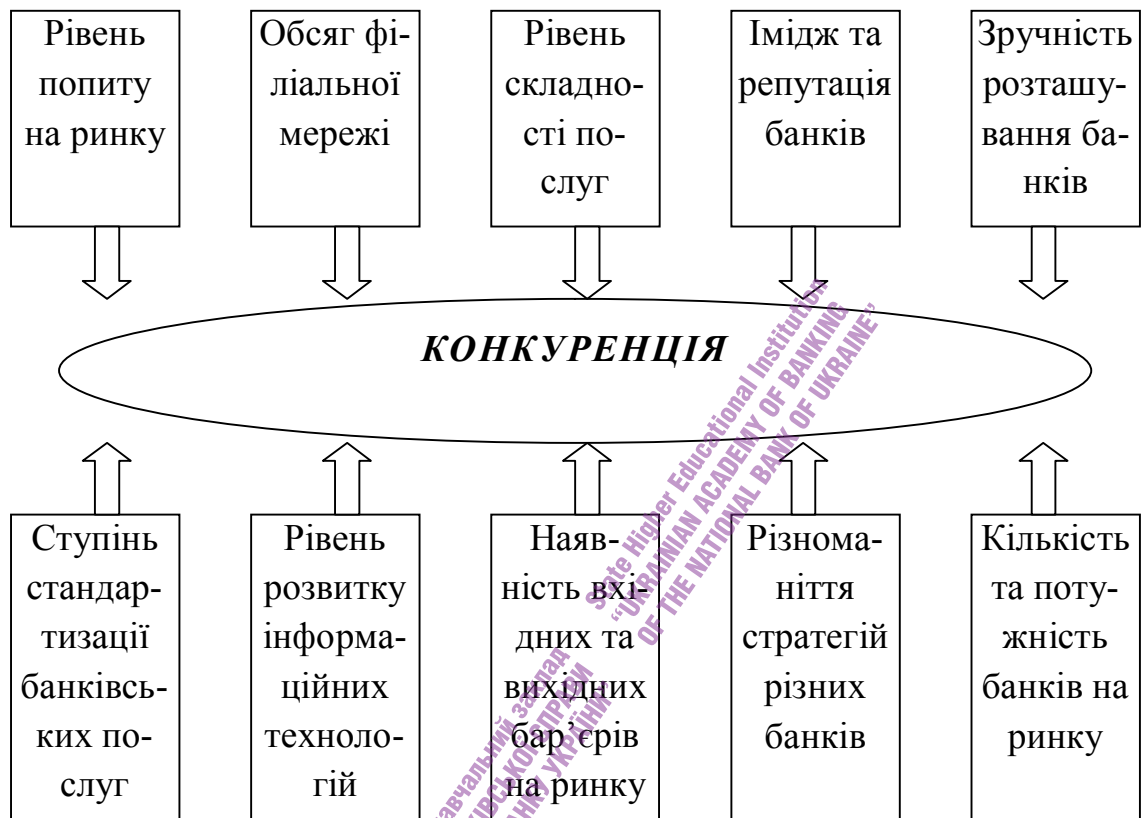

Рис. 1.12. Чинники, які посилюють банківську конкуренцію (складено автором)

У сучасній науковій літературі визначають чотири рівні банківських конкурентних стратегій, які представлені на рис. 1.13.

Банк має широкі можливості вибору моделей поведінки та конкурентних стратегій.

Важливим завданням постає правильний вибір стратегії поведінки в конкурентному середовищі та, відповідно, місця банку на ринку.

Розглянемо основні підходи до формування конкурентних стратегій банків.

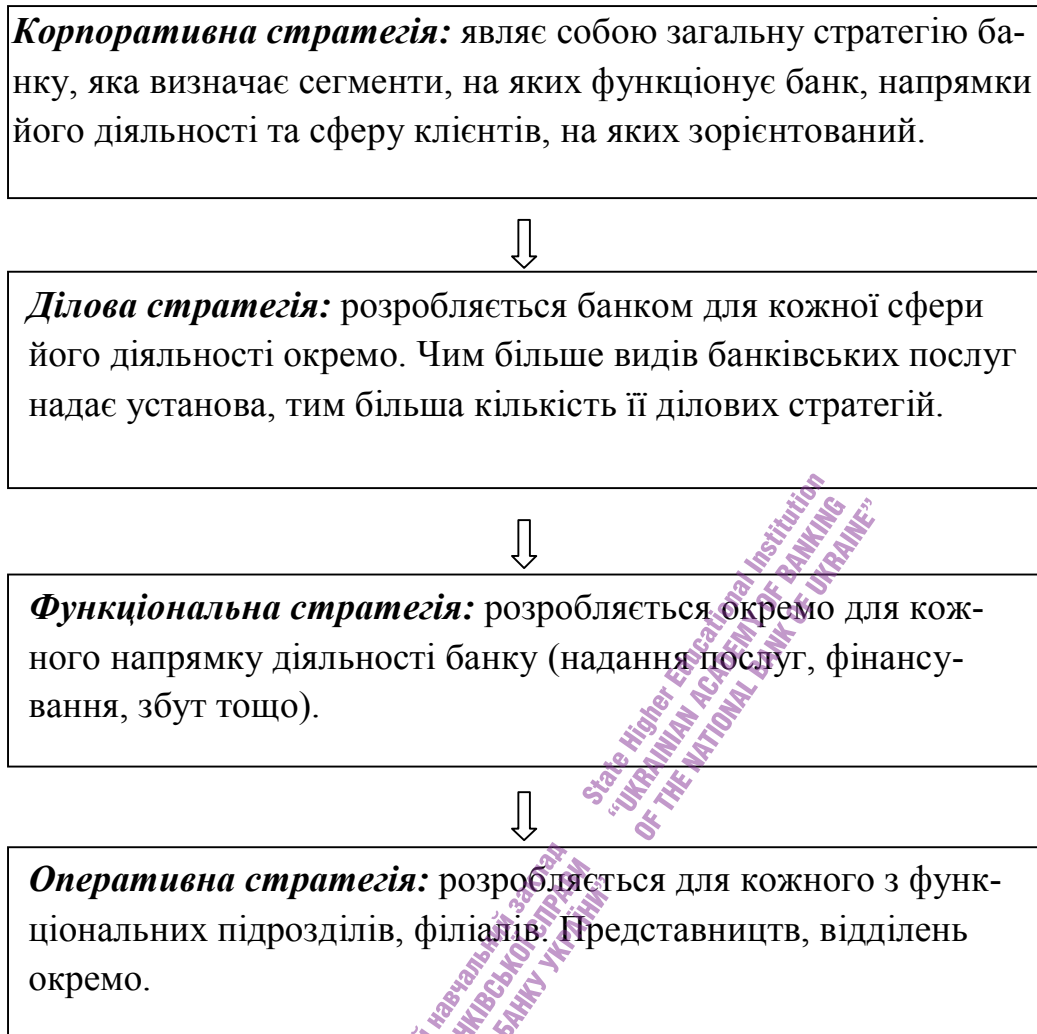

Рис. 1.13. Рівні банківських конкурентних стратегій (складено автором на основі [126, 72])

Так, однією з найбільш відомих класифікацій є виділення трьох базових конкурентних стратегій поведінки, які автори [148, 151, 185, 197] розглядають з різних аспектів: управлінського (М.Портер, Ф.Котлер), біологічного (А.Юданов) та еволюційного (Й.Шумпетер).

Формуючи конкурентні стратегії, банки мають враховувати бар'єри, які виникають при виході на ринок банківських послуг. В якості основних таких бар'єрів науковці виділяють наступні:

- регулівні та контролюючі вимоги з боку Національного банку України щодо функціонування банків, визначені в контексті забезпечення стабільності банківської системи та в інтересах

конкретних споживачів банківських послуг;

- лімітованість у часі та у просторі доступу до кредитних ресурсів;
- значну індивідуальність кожного продукту та послуги, які надаються банками для споживачів;
- великий рівень витрат на переформатування вподобань споживачів.

Характеристика, класифікаційні ознаки, а також позитивні та негативні сторони конкурентних стратегій банків узагальнено в таблиці 1.8.

Окрім базових конкурентних стратегій, в маркетинговій теорії розроблена велика кількість підходів до вибору конкурентних стратегій на основі побудови матриць та стратегічного планування.

Найбільш відомими з них є:

- PEST-аналіз (альтернативний варіант – STEP аналіз);
- Сценарний аналіз;
- SPACE (Strategic Position and Action Evaluation) аналіз;
- VRIO-аналіз;
- Модель Портера;
- SWOT-аналіз;
- Матриця БКГ («Бостонської консалтингової групи»);
- Модель GE/McKinsey;
- Модель ADL/LC.

У табл. 1.9 узагальнено основні види таких моделей.

Як зазначається в роботі [3], для підвищення ефективності конкурентної стратегії банку слід звернути увагу на такі основні положення.

По-перше, необхідним аспектом розробки стратегії є концентрація зусиль та спеціалізація на найбільш перспективних клієнтських групах.

По-друге, проаналізувавши потреби й вимоги споживачів, а також стратегію конкурентів, слід зосередитися на впровадженні нових банківських продуктів, стимулюванні збуту та реалізації маркетингових заходів.

Базові конкурентні стратегії банку
(складено автором на основі [22, 77, 92, 151])

<i>Модель</i>	<i>Конкурентна стратегія поведінки</i>			<i>Особливості моделі</i>
<i>Модель М.Портера</i>	Лідерство за витратами	Стратегія диференціації банківських продуктів, обслуговування	Стратегія концентрації на одному сегменті ринку	Класифікація стратегій залежно від цільового ринку збуту та виду стратегічної переваги (в собівартості або унікальності продукту)
<i>А.Юданов, Л.Раменський</i>	Віолентна стратегія - цінове лідерство;	- Патієнтна стратегія – диференціація продуктів; - Стратегія експлерентів – створення інновацій	Стратегія комутантів – фокусування на незайнятих сегментах ринку.	Проводиться аналогія між банківською та екологічною конкуренцією
<i>Дж.Грайм</i>	Конкурентна стратегія	Стрес-толерантна	Рудеральна стратегія	Стратегії розрізняють залежно від інтенсивності постійних та змінних зовнішніх факторів
<i>Й.Шумпетер</i>	Консервативна стратегія		Новаторська стратегія	На основі еволюційного підходу виділив стратегії співіснування банків з різними конкурентними поведінки в одних і тих же ринкових умовах
<i>Фризевінкель</i>	Леви, слони, бегемоти	Лиси	Ластівки	Стратегії поведінки конкурентів на основі асоціацій з тваринами. Проте теорія не описує кількісні та якісні характеристики стратегій
<i>Переваги</i>	- прибуток навіть при гострій конкуренції; - формування вхідних бар'єрів на ринку	- зниження чутливості клієнтів до ціни; - високі вхідні бар'єри на ринку; - високий прибуток; - висока лояльність клієнтів.		
<i>Недоліки</i>	- необхідність наявності значних резервів для зниження витрат; - поява нових лідерів за витратами.	- розрив у ціні порівняно з лідерами за витратами; - ризик втрати важливості специфіки продукту для клієнту.	- різниця в цінах вище, ніж переваги в сегменті; - відмінності між потребами ринку та окремого сегменту.	

Матричні конкурентні стратегії банку

(складено автором на основі [7, 31, 49, 77])

<i>Назва</i>	<i>Основна ідея</i>	<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
<i>Boston Consulting Group</i>	На основі портфельного поділу банківських послуг (так званих стратегічних виробничих груп) будується матриця «відносна частка на ринку – темпи зростання галузі», в результаті вибирається стратегія з таких варіантів: <ul style="list-style-type: none"> - наступальна стратегія («зірка»); - підтримка, стратегія консолідації («дійна корова»); - наступальна/деінвестиційна стратегія («важке дитя»); - деінвестиційна стратегія («собака»). 	- наочність представлення проблем; <ul style="list-style-type: none"> - простота; - можливість вибору стратегії на основі моделі. 	- урахування тільки двох критеріїв, не враховуючи інші; <ul style="list-style-type: none"> - ігнорування факту, що послуги можуть займати проміжні позиції в матриці.
<i>General Electric/Mc Kinsey</i>	Дозволяє проаналізувати стратегічні конкурентні позиції банків на основі з одного боку - факторів, які залежать від організації (темпи росту ринку, розміри тощо), а з іншого - характеристики банку (його відносна частка ринку, конкурентні переваги та ін.). У такій системі координат будується матриця 3×3.	- детальна класифікація послуг, які порівнюються; <ul style="list-style-type: none"> - можливість вибору з переліку варіантів. 	- поверхневість стратегій; <ul style="list-style-type: none"> - ігнорування взаємодії між банківськими продуктами.
<i>Arthur de Little,</i>	Ґрунтуючись на концепції життєвого циклу галузі, дана модель пропонує вибирати конкурентні стратегії банку з огляду на етап розвитку, на якому він знаходиться.	- здійснення аналізу фактичного та потенційного станів кожного з банківських продуктів; <ul style="list-style-type: none"> - формування стратегій для всіх напрямків діяльності. 	- схематичність моделі; <ul style="list-style-type: none"> - потребує досвідчених виконавців.

Shell/DPM	<p>Являє собою двовимірну матрицю з вісьми «конкурентна позиція» та «галузеві переваги». У результаті аналізу банку та ринку вибирається одна з дев'яти можливих стратегій: лідери бізнесу; стратегія росту; генератор готівки; посилення конкурентних переваг; продовження бізнесу з обережністю; часткове згортання; збільшення обсягу послуг вдвічі або згортання бізнесу; продовження бізнесу з обережністю або часткове згортання; згортання бізнесу.</p>	<p>- об'єднання кількісні та якісні характеристики під час аналізу; - відсутність прямого взаємозв'язку між часткою ринку та прибутковістю банку.</p>	<p>- неможливість виділення найбільш важливих перемінних; - проблема порівняння різних продуктів, оскільки єдина система перемінних відсутня.</p>
Матриця „Депозити-кредити”	<p>Основними критеріями оцінки є частки банку на ринку кредитів та на ринку депозитів. На основі такого розподілу будується матриця «Депозити – Кредити», в якій розрізняють шість моделей поведінки.</p>	<p>дослідження динаміки розвитку банку; - визначення його стратегічних цілей; - можливість прогнозування.</p>	<p>- суб'єктивність аналізу; - умовність припущень.</p>
Матриця „Ринкова структура депозитів”	<p>Будується матриця в системі координат часток банку на ринку депозитів фізичних та юридичних осіб, останній з яких є оптимальним для конкурентоспроможності банку.</p>	<p>Ретроспективний та перспективний аналіз банківської діяльності.</p>	<p>Не враховує співвідношення часток ринку, їх динаміки.</p>
Матриця „Відносна динаміка ринкової частки”	<p>На основі побудови матриці в системі координат «темпи росту ринкового положення банку – темпи росту ринку банківських послуг» визначається рівень конкурентоспроможності банку на фоні загальноринкового зростання.</p>	<p>Оцінка положення банку на ринку серед конкурентів.</p>	<p>Загальна оцінка, без врахування окремих факторів та складових конкурентоспроможності.</p>
Матриця "Частка ринку / Рівень рентабельності"	<p>Конкурентна позиція банку з допомогою даної матриці аналізується на основі показників рентабельності активів та ринкової частки банку.</p>	<p>- порівняння конкурентного становища банку з іншими; - простота застосування.</p>	<p>Спрощена модель, не враховує весь спектр показників.</p>

Сучасні тенденції банківського менеджменту характеризуються орієнтацією на підвищення ефективності взаємовідносин з клієнтами – заохочення існуючих та залучення нових [5, 49, 53, 86, 143].

Підводячи підсумок, слід зауважити, що діяльність банків в сучасних умовах характеризується жорсткою конкуренцією як з боку інших банківських установ, так і з боку небанківських інститутів. Під час планування діяльності необхідно врахувати розглянуті нами особливості банківської конкуренції, звернувши особливу увагу на вибір конкурентної стратегії банку, яка має будуватися з урахуванням власних конкурентних переваг та умов зовнішнього середовища.

У наступному підрозділі дисертаційної роботи будуть розглянуті науково-методичні підходи до оцінки рівня конкуренції в банківській сфері.

1.4. Критичний аналіз науково-методичних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі

Як було з'ясовано в попередньому підрозділі дисертаційної роботи, конкуренція є важливою характеристикою ефективності діяльності сучасного ринку банківських послуг та фінансового ринку, впливає на рівень відсоткових ставок, на ефективність формування та перерозподілу грошових ресурсів суб'єктів господарювання. Аналіз рівня конкуренції в банківській сфері є необхідним завданням для визначення чинників, які впливають на розвиток окремих банків, діяльність відповідного ринку та економіки в цілому.

Конкурентна структура банківської системи визначає рівень ефективності діяльності його економічних агентів. Так, поведінка окремих банків на ринку впливає на формування того чи іншого типу конкурентної структури, а, отже, й на вид конкуренції. Таким чином, аналіз конкуренції в банківській

системі здійснюється на основі дослідження поведінки банків як елементів ринку банківських послуг. Оцінка рівня конкуренції обумовлена необхідністю визначення її особливостей та напрямків з метою удосконалення діяльності банків, підвищення рівня капіталізації.

Вітчизняний ринок банківських послуг характеризується наявністю великої кількості банків. Проте, більшість з них не мають значного впливу на конкурентне становище в банківській сфері, що частково пов'язано з лідерством великих та державних банків. У такій ситуації можна стверджувати про сегментованість ринку банківських послуг в результаті різних рівнів капіталізації банків, різного ступеня насиченості ринків банківськими продуктами тощо. Таким чином, характер конкуренції в таких умовах неможливо описати з допомогою простого статистичного або математичного аналізу. З цією метою дослідники звертаються до використання більш складних методів оцінки рівня конкуренції в банківській системі, серед яких найбільш відомими є моделі Бреснахана [176], Барроса-Модесто [172], Монті-Кляйна [190], Івата [127], Бертрана [175] тощо.

Розглянемо класифікацію науково-методичних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі.

Усі моделі можна розділити на два основні типи: структурні та неструктурні.

На рис. 1.14 подано характеристику сутності структурних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській галузі.

Модель SCP (Structure – conduct – performance) використовує функцію залежності прибутковості банку від рівня концентрації. Для цього розраховують індекс Херфіндаля-Хіршмана або коефіцієнт концентрації k [49]. Функція прибутковості матиме вигляд:

$$P_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 CR_{jt} + \sum_k \gamma_k X_{k,ijt} + \varepsilon_{ijt}, \quad (1.1)$$

де P_{ijt} – результат діяльності банку i у період t ,

α – норма резервних вимог,

CR_{jt} – показник концентрації на ринку j , на якому присутній банк i ,
 $X_{k,ijt}$ – k -вимірний вектор перемінних, який здійснює вплив на прибуток банку.

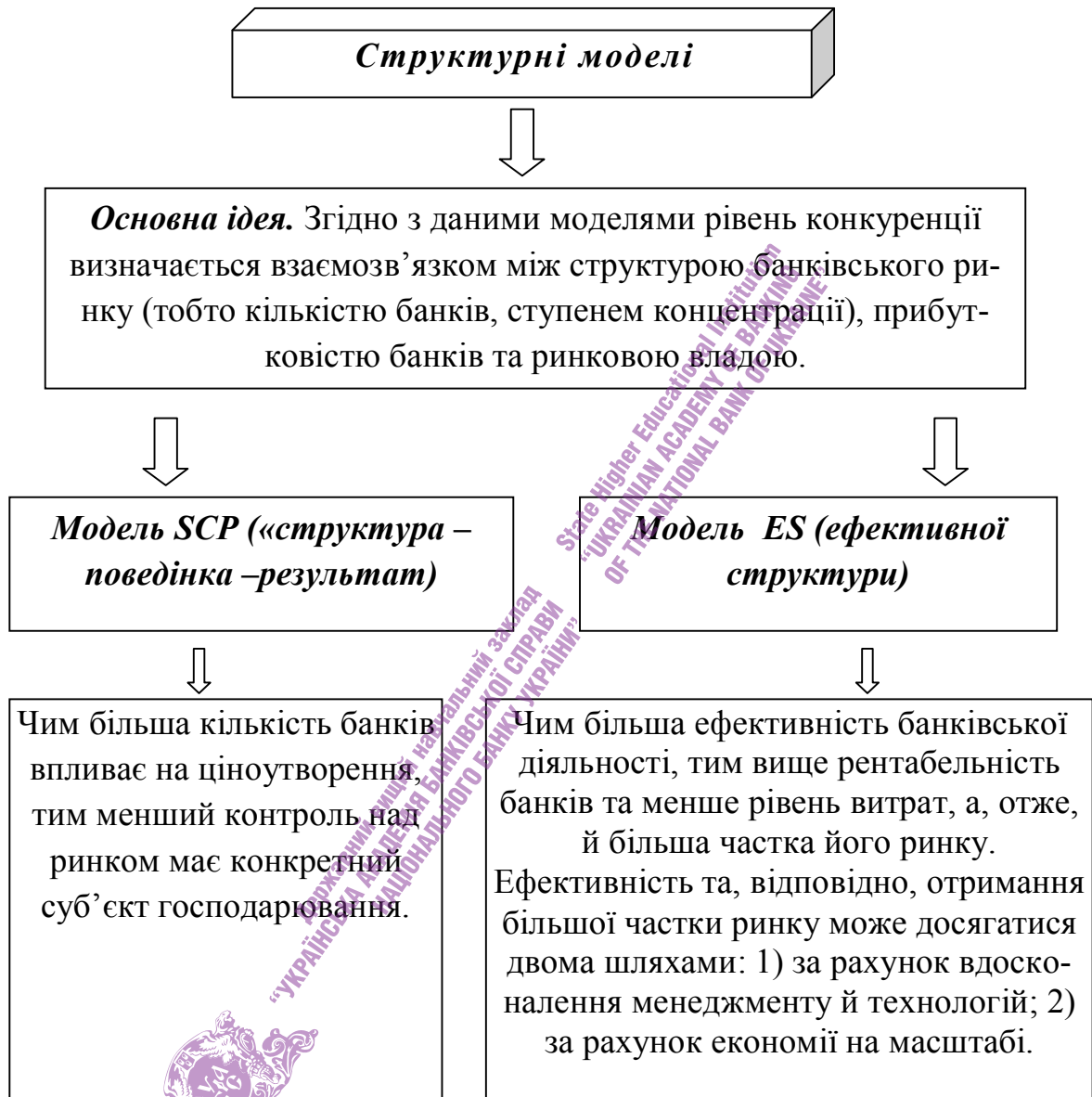

Рис. 1.14. Сутність структурних моделей оцінки рівня банківської конкуренції

За умовою моделі $\alpha_l > 0$, тобто вищий рівень концентрації на ринку сприяє отриманню більшої ринкової влади та прибутку. Висока ринкова концентрація передбачає можливість встановлення високих кредитних та низьких депозитних відсоткових ставок. Це означає, що за таких умов поведінка

банків є неконкурентною. Отже, чим вище концентрація, тим менше рівень конкуренції в банківському секторі.

Інша модель – *модель ES (ефективної структури)* – тестується на основі рівняння регресії:

$$P_{ijt} = \alpha_0 + \alpha_1 CR_{jt} + \alpha_2 MS_{ijt} + \sum_k \lambda_k X_{k,ijt} + \varepsilon_{ijt}, \quad (1.2)$$

де MS_{ijt} – ринкова частка банку.

Згідно з цією моделлю, необхідно, щоб $\alpha_2 > 0$ [119].

Перевагами застосування даного підходу є простота використання індексів та незначні потреби щодо аналізованих статистичних даних.

Структурні моделі, описуючи рівноваги в банківському секторі та рівень ринкової влади банків, *мають ряд недоліків* використання:

- моделі використовують явні структурні характеристики, ігноруючи імпліцитні (приховані) чинники;
- отримані висновки є досить суперечливими, оскільки стверджують про можливість відсутності ринкової влади при високій концентрації;
- дані методики не враховують ринкову поведінку банків та вплив конкретних банків на конкурентну структуру банківського сектору;
- не враховують потенційні фактори впливу формування конкурентного стану.

Подолати зазначені упущення структурного підходу дають змогу емпіричні методи оцінки рівня конкурентного стану банківського ринку, тобто *неструктурні моделі*. Вони дозволяють визначити рівень конкуренції на основі аналізу поведінки банків (економічних агентів ринку), встановлюючи їх відхилення від конкурентної поведінки. На основі такої оцінки робиться висновок щодо структури конкуренції в банківській сфері. Неструктурні моделі припускають можливість впливу конкретних банків на ринкову конкурентну структуру, не обмежуючись певними заданими структурними характеристиками.

На сучасному етапі неструктурні моделі активно використовуються при дослідженні рівня конкуренції в банківському секторі. У рамках даного науково-методичного підходу найбільшої уваги заслуговують: моделі Бреснахана та Лау, Панзара – Росса, Барроса – Модесто, Івата.

Розглянемо зазначені моделі більш детально.

Моделі Бреснахана та Панзара – Росса спочатку використовувалися для аналізу реального економічного сектору, пізніше їх стали застосовувати для оцінки рівня конкуренції в банківській сфері. Сутність дослідження в межах цих моделей полягає в порівнянні поведінки банків з основними формами ринкових конкурентних структур: досконалою конкуренцією, олігополією та монополією, на основі розроблених критеріїв оцінки. В результаті аналізу робиться висновок про рівень конкуренції на досліджуваному ринку.

Розглянемо модель Бреснахана стосовно ринків банківських кредитів та депозитів. Т.Бреснахан [176] та Л.Лау [191] розробили короткострокову модель для емпіричного визначення ринкової влади пересічного банку, яка використовує умову загальної ринкової рівноваги. Вони зазначали, що максимальний рівень прибутку за умов рівноваги має місце в ситуації, коли граничний дохід та граничні витрати будуть рівними величинами.

Даний підхід дозволяє визначити форму конкурентних відносин в банківській системі – від досконалої конкуренції до повної влади над ринком – на основі як точних статистичних показників, так і агрегованих даних діяльності банків.

Наразі у економічній науковій літературі не існує однозначної думки щодо того, як трактувати конкуренцію в банківському секторі – одні вчені стверджують, що вона являє собою кількісну олігополію [174], а інші, навпаки, наполягають на визначенні поведінки банків як цінової олігополії [177].

Проаналізуємо модель Бреснахана для ринку кількісної олігополії, до якої вперше й було вона застосована.

Ця модель передбачає наявність таких припущень:

- кількість банків на ринку становить N банків;
- обсяг випуску банку i ($i = 1 \dots N$) становить q_i ;
- загальний обсяг випуску банківського ринку становить Q ($Q = \sum_i q_i$).

Таким чином, попит на банківські продукти може бути формалізований наступним чином:

$$p = d(Q, v), \quad (1.3)$$

де p – ціна, v - чинники, які зрушують криву попиту.

Позначимо функцію витрат банку як C_i та визначимо її таким чином:

$$C_i = C_i(q_i, w_i), \quad (1.4)$$

де w_i – вектор цін на фактори виробництва ($w_i = (w_{1i}, \dots, w_{ji})$),

J – кількість факторів виробництва банку.

Функція максимізації прибутку банку i матиме наступний вигляд:

$$\Pi_i = q_i p - C_i(q_i, w_i) \rightarrow \max_{q_i} \quad (1.5)$$

Умова першого порядку матиме вигляд:

$$\frac{\partial \Pi}{\partial q_i} = p + q_i \frac{\partial d(Q, v)}{\partial Q} \frac{\partial Q}{\partial p_i} - \frac{\partial C_i(q_i, w_i)}{\partial q_i} = 0 \quad (1.6)$$

або

$$p = -q_i \frac{\partial d(Q, v)}{\partial Q} \frac{\partial Q}{\partial q_i} + MC_i, \quad (1.7)$$

$$\frac{\partial C_i(q_i, w_i)}{\partial q_i} = MC_i \quad (1.8)$$

де MC_i – граничні витрати банку i .

Нехай θ_i – очікувана банком i зміна загального обсягу послуг в банківському секторі в результаті зміни обсягу послуг конкретного банку:

$$\theta_i = \frac{\partial Q}{\partial q_i} \quad (1.9)$$

Формула (1.7) матиме вигляд:

$$p = MC_i - d_i q_i \theta_i, \quad (1.10)$$

$$d_1 = \frac{\partial d(Q, v)}{\partial Q}. \quad (1.11)$$

Коефіцієнт θ_i показує рівень конкуренції на ринку в залежності від зміни обсягу випуску продуктів пересічним банком та може приймати значення, наведені в табл. 1.10.

Таблиця 1.10

Форма конкуренції в банківській сфері на основі значення показника конкуренції θ_i

Значення показника θ_i	Форма конкуренції на ринку
$\theta_i = 0$	Досконала конкуренція
$\theta_i = 1/N$	Олігополія
$\theta_i = 1$	Монополія

Розглянемо механізм застосування моделі Бреснахана для цінової олігополії банківського сектору, згідно з якою припускається, що банки надають диференційовані послуги. Внаслідок цього різні банки мають різні функції попиту на свої продукти. Конкретний банк, знаючи коливання попиту на пропоновані продукти та передбачаючи реакцію конкурентів, має на меті збільшення прибутку. Попит на банківський продукт залежить від його ціни, цін конкурентів та інших зовнішніх факторів та може бути виражений наступною формулою:

$$q_i = q_i(p_i, p_j, z_i), \quad i = 1 \dots N, \quad (1.11)$$

де q_i – обсяг попиту;

p_i - ціна на послугу в конкретному банку;

p_j – індекс конкурентних цін;

z_i – зовнішні фактори.

Функція максимізації прибутку банку i матиме наступний вигляд:

$$P = q_i(\cdot) p_i - C_i(q_i, w_i) \quad (1.12)$$

Умова першого порядку після перетворення виглядатиме таким чином:

$$\frac{p_i - MC_i}{p_i} = - \frac{1}{\varepsilon_{ij} + \varepsilon_{ij} \gamma_{ij} \frac{p_i}{q_i}}, \quad (1.13)$$

$$\varepsilon_{ij} = \frac{\partial q_i}{\partial p_i} \frac{p_i}{q_i} \quad (1.14)$$

де ε_{ij} – еластичність попиту на продукти банку i за його ціною.

У цьому випадку λ_i являє собою індекс конкурентної поведінки, який виражає взаємозв'язок банків між собою в банківському секторі [176]:

$$\lambda_i = \frac{\partial p_j}{\partial p_i}. \quad (1.15)$$

В залежності від значення λ_i на банківському ринку можливі ситуації, проілюстровані в табл. 1.11.

Модель Бреснахана застосовується для аналізу конкуренції в банківському секторі на макrorівні, розраховавши показники за всіма банками на основі формул (1.5) або (1.10). Оскільки ринкова діяльність кожного банку описується конкретним індексом конкурентної поведінки, то дослідження буде досить складним внаслідок нагромадження розрахунків та показників. Спіллер та Фаваро [204] пропонують вирішити цю проблему шляхом групування всіх економічних агентів банківського сектору на дві категорії – лідерів та послідовників.

Таблиця 1.11

Форма конкуренції в банківській сфері на основі значення показника конкуренції λ_i

Значення показника λ_i

$$\lambda_i = -\infty$$

$$\lambda_i < 0$$

$$\lambda_i = 0$$

$$\lambda_i = 1$$

Форма конкуренції на ринку

Досконала конкуренція

Високий рівень конкуренції

Олігополія Курно

Змова або кооперація економічних агентів банківської сфери / Монополія

Розглянувши сутність та особливості підходу Бреснахана до оцінки рівня конкуренції в банківській сфері, **виділимо такі переваги даної моделі:**

- можливість аналізу та оцінки характеру конкуренції на банківському ринку;
- визначення ступеню впливу різноманітних інституціональних змін на рівень конкуренції: можливість встановити зростає чи, навпаки, зменшується конкуренція в банківській сфері при лібералізації державного регулювання, приватизації кредитних установ;
- більш точна оцінка конкурентної структури в результаті використання агрегованих показників;
- здатність оцінки рівня конкуренції на банківському ринку з великою кількістю банків, навіть при відсутності статистичних даних, які є обов'язковими при аналізі з допомогою інших неструктурних моделей;
- можливість застосування для дослідження конкуренції не тільки реального сектору економіки, а й банківської сфери;
- можливість оцінки різних ринків банківського сектору окремо, а саме: ринку кредитів різних видів, ринку депозитів, сукупних активів або пасивів;
- аналіз конкурентної структури банківського сектору імпліцитно, враховуючи поведінку економічних агентів;
- можливість використання моделі як на макро- (аналіз конкуренції в банківському секторі країни), так і на мікрорівні (аналіз конкурентної поведінки конкурентних банків).

Крім того, результати досліджень [3], [173], [200] на основі моделі Бреснахана показали, що між рівнем ринкової концентрації та рівнем конкуренції існує як прямий, так і зворотний зв'язок: висока концентрація банків на ринку не обов'язково означає відсутність конкуренції.

Цей факт протирічить гіпотезам структурних моделей оцінки конкуренції в банківській сфері, які стверджують про однозначність такого зв'язку та зменшення конкуренції при збільшенні кількості банківських установ на ринку.

Розглянемо альтернативну модель, запропоновану Панзаром та Россом [196] у 1987 р. Даний підхід ґрунтується на припущенні, що кожен банк застосовує різну стратегію ціноутворення у відповідь на подорожчання ресурсів, в залежності від ринкової структури, в якій діє банк.

Іншими словами, цей науково-методичний підхід дозволяє оцінити рівень конкуренції в банківському секторі на основі аналізу чутливості банківського доходу до зміни цін на фактори виробництва (ціна праці, капіталу, активів).

Оцінка здійснюється на основі даних про конкретні банки.

При застосуванні моделі Панзара-Росса для оцінки рівня конкуренції роблять певні припущення щодо діяльності банків, зокрема:

- банки спрямовані на максимізацію прибутку;
- банки надають тільки одну послугу, здійснюючи посередницькі операції, застосовуючи працю, активи та фінансові ресурси;
- більш високі ціни на ресурси не означають вищу якість послуг, яка забезпечує додатковий прибуток;
- банки діють у стані довгострокової рівноваги.

Автори ввели *показник H як індикатор монополізації ринку*, який являє собою суму показників еластичності функції доходу з поправкою на зміну цін на ресурси.

Він показує ступінь зміни банківської виручки при зміні цін на фактори виробництва на 1%:

$$H = \sum_j \frac{\partial R}{\partial w_j} \frac{w_j}{R}, \quad (1.16)$$

де w_j – ціна факторів виробництва;

R – дохід пересічного банку за умов рівноваги.

Панзар та Росс показали вплив показника H на ідентифікацію конкурентного середовища на ринку банківських послуг (табл. 1.12)

Таблиця 1.12

Форма конкуренції в банківській сфері на основі значення H -показника

<i>Значення показника H</i>	<i>Форма конкуренції на ринку</i>
$H < 0$	Монополія / Олігополія
$0 < H < 1$	Монополістична конкуренція
$H = 1$	Досконала конкуренція

Автори моделі стверджували, що показник H приймає від'ємне значення, коли конкурентна структура ринку є монопольно або олігопольною в результаті змови.

На монопольному ринку, де банки є повними замінниками один одного, зростання витрат на фактори виробництва збільшить граничні витрати, зменшить рівноважний обсяг продуктів і відповідно зменшить сукупну виручку.

Так, в умовах досконалої конкуренції, збільшення вартості ресурсів спричинює зростання як маржинальних витрат, так і сукупних доходів на суму зміни в витратах.

У цьому разі показник H буде дорівнювати одиниці.

Вихід з ринку рівномірно збільшить попит для кожного з банків, які залишились на ринку, таким чином приводячи до зростання цін та доходів у розмірі, рівному зростанню витрат.

Монополістична конкуренція матиме місце, коли показник H прийме значення між нулем (включно) та одиницею. У даному випадку попит на банківські послуги буде нееластичним, а прибуток зросте у меншому розмірі, ніж збільшення вартості ресурсів [180].

Серед переваг даного підходу можна назвати простоту застосування, оскільки у рамках моделі здійснюється оцінка тільки одного показника – функції виручки.

Крім того, в даній моделі використовуються дані конкретних банків, а не ринку загалом, враховуючи їх особливості.

Важливою перевагою є те, що модель дозволяє визначити відмінності різних типів банків (за обсягами, за належністю капіталу тощо).

Проте методика Панзара-Росса характеризується рядом недоліків, серед яких зазначимо наступні:

- необхідність значного обсягу статистичної інформації, яка присутня в недостатньому розмірі стосовно вітчизняного банківського сектору;
- неможливість оцінки конкуренції на рівні всіх банків на ринку, оскільки висновок робиться щодо поведінки банків, які приймають участь в оцінці;
- достовірність зазначених трактувань показника H тільки за умов довгострокової рівноваги в банківській сфері;
- практична неможливість аналізу окремих напрямків банківського ринку через складність розмежування за сегментами даних про ціни на фактори виробництва. Отже, модель дозволяє оцінити рівень конкуренції тільки в цілому на банківському ринку.

Розглянемо науково-теоретичний підхід, розроблений португальськими економістами Ф.Барросом та Л.Модесто. Так, модель Барроса-Модесто була первісно розроблена для застосування саме в банківській сфері, яка дещо схожа на модель Бреснахана. Ключовою функцією дослідження в рамках даного підходу є попит на банківські послуги.

Згідно з даною моделлю, припускається, що клієнт може споживати банківські продукти не однією кредитної установи, а одразу декількох. При

цьому корисність ідентичних послуг коливається в залежності від банків, які їх надають.

Категорія попиту на банківські продукти враховується банками при встановленні цін та виражає рівень взаємозамінності банків з точки зору клієнтів.

Математично, аналіз здійснюється на основі побудови функції корисності (1.17), яка враховує параметри α_i та μ_i ($i=1 \dots n$) – специфічні характеристики того чи іншого банку, які формують рівень його привабливості для клієнта, нецінові вигоди для споживача.

Зазначені параметри залежать від витрат на маркетингові заходи, в тому числі рекламу, витрати на технології, частка банку на ринку.

$$\begin{aligned}
 U(x) = & \sum_{i=1}^n \alpha_i L_i - \frac{1}{2} \left(\delta \sum_{i=1}^n L_i^2 + 2\omega \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n L_i L_j \right) + \\
 & + \sum_{i=1}^n \mu_i D_i - \frac{1}{2} \left(\beta \sum_{i=1}^n D_i^2 + 2\lambda \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n D_i D_j \right), \quad (1.17)
 \end{aligned}$$

де $U(x)$ – корисність банківських послуг,

$x = (L_1, \dots, L_n, D_1, \dots, D_n)$ – обсяг споживання банківських послуг (кредитів і депозитів відповідно),

m – обсяг грошових коштів, витрачених на інші продукти,

$\alpha, \delta, \omega, \mu, \beta, \lambda, \gamma$ – параметри.

Після цього на основі розрахунків і порівняння робиться висновок про замінність послуг конкретного банку для їх споживачів, що й дає змогу оцінити рівень конкуренції кредитної установи [172]. Дана модель дозволяє проаналізувати окремо всі напрямки банківської діяльності (кредити, депозити), максимізувати прибуток.

Оцінка конкуренції згідно з підходом Барроса-Модесто передбачає аналіз взаємозв'язку між відсотковими ставками банків-конкурентів. При

наявності позитивного зв'язку, клієнти відносяться до всіх пропозицій банківських послуг як до субститутів.

Відсутність залежності між відсотковими ставками банків свідчить про монопольний стан.

Так, негативний взаємозв'язок трактується «комплементарністю»: при зміні відсоткових ставок одних банків, попит на продукти конкурентів змінюється в тій же мірі, причому відбувається це незалежно від політики останніх.

Це явище пояснюється зростання довіри та лояльності клієнтів до банківських установ, підвищення попиту на банківські послуги.

Крім того, «комплементарність» спостерігається в ситуації, коли споживачі, звертаючись за продуктами в декілька банків, не здійснюють порівняльний аналіз відсоткових

Розглянута модель Барроса-Модесто має ряд переваг, серед яких:

- врахування специфіки діяльності банківського сектору – дана модель розроблена для використання саме в розглянутій сфері;
- врахування як цінових, так і нецінових параметрів діяльності банків;
- можливість аналізу банківського сектору як на макрорівні, так і за окремими напрямками діяльності.

Поряд з цим, ***розглянутий підхід має ряд недоліків:***

- характеризується обмеженістю трактування висновків дослідження: розглядається тільки два крайні випадки структури банківського ринку – досконалу монополію та конкуренцію. До того ж, проміжні результати трактуються досить приблизно, з низьким рівнем точності;
- на відміну від методики Бреснахана, не враховується можливість змови або кооперації між банками-конкурентами.

Серед методичних підходів до оцінки рівня конкуренції слід зазначити ***модель Івата*** [127]. Вона дозволяє з допомогою економетричного інструме-

нтарію проаналізувати обернену функцію попиту та функцію пропозиції послуг для кожного з банків відокремлено.

Функція пропозиції містить компонент, який відповідає реакції банку на зміну обсягу випуску конкурентів. Даний параметр дозволяє визначити рівень конкуренції в банківському секторі.

Цінова еластичність попиту визначається за формулою:

$$\eta_D = - (dp / dX)(x / p), \quad (1.18)$$

Відповідно умова першого порядку для максимізації прибутку матиме вигляд:

$$p - (1 / \eta_D)(p / x)(1 + \lambda_i)x_i - c'(x_i) = 0 \quad (1.19)$$

де c' – перемінні витрати.

Звідси показник λ_i розраховуватиметься за формулою:

$$\lambda_i = \eta_D ((c'(x_i) - p / p)(X / x_i) - 1). \quad (1.20)$$

Припустивши, що p та x_i / X залежать від екзогенних перемінних, а η_D , еластичність попиту, є величиною постійною, даний метод передбачає розрахунок функції ринкового попиту та функцію витрат індивідуальних банків для отримання числового розрахунку показника конкуренції для кожного банку.

Проте застосування даної моделі в європейських та вітчизняних банках є досить проблематичним з огляду на недостатність статистичних даних про структуру витрат та виробництво однорідних послуг великої кількості банків на ринках [174].

У таблиці 1.13 розглянуто основні результати застосування розглянутих підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській сфері.

Підсумовуючи, слід зазначити, що в економіці розроблена велика кількість науково-теоретичних методів оцінки рівня конкуренції в банківській системі. Найбільш ефективними підходами для аналізу є неструктурні моделі дослідження конкуренції, яка базуються на аналізі конкуренції з точки зору поведінки банків, рівноваги банківського ринку, враховуючи взаємозв'язок

діяльності індивідуальних банків та конкурентної структури банківської системи.

Таблиця 1.13

Застосування підходів щодо оцінки рівня конкуренції в світовій практиці

	<i>Бреснахана</i>	<i>Панзара-Росса</i>	<i>Барроса-Модесто</i>	<i>Івата</i>
Країни	Країни ЄС, США, Канада, Мексика, Колумбія, Аргентина, Бразилія, Ізраїль, Уругвай	Країни ЄС, США	Португалія, Росія	США
Рік розроблення	1982	1987	1997	1974
Ринки застосування моделі	<ul style="list-style-type: none"> - ринок кредитів; - ринок депозитів; - ринок сукупних активів; - ринок сукупних пасивів; - ринки іпотечних та споживчих кредитів; - сукупний аналіз банківського ринку. 	Підхід не дозволяє розмежувати банківський ринок на окремі сегменти.	<ul style="list-style-type: none"> - ринок кредитів; - ринок депозитів. 	Дуопольний ринок
Результат	Спостерігається варіювання форм конкурентної структури на ринках різних країн одного сектору	Майже у всіх краях, де була застосована дана модель, спостерігається монополістична конкуренція	Дозволяє виявити тільки дві крайні форми конкурентних структур: монополію та досконалу конкуренцію	Виявлено, що банківський ринок діє в умовах недосконалої конкуренції, яка характеризується високим рівнем ринкової концентрації

В той же час, конкурентне середовище на ринку банківських послуг України досліджено поки що досить слабо, будь-які ґрунтовних досліджень щодо ідентифікації існуючого виду та рівня банківської конкуренції в нашій країні поки що не здійснювалося. Крім того, специфіка трансформаційного періоду розвитку України та наслідки світової фінансової кризи для вітчизняної банківської системи вимагають внесення певних корегувань в методичну базу оцінки рівня банківської конкуренції. Саме таке дослідження і буде здійснено в наступному розділі дисертаційної роботи.

Висновки до першого розділу

У даному розділі досліджено еволюцію розвитку теоретичних уявлень про конкуренцію; узагальнено теоретичну базу дослідження конкурентних відносин в економіці; визначено специфічні особливості та узагальнено підходи до оцінки конкуренції в банківській системі.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні основні висновки:

1. Аналіз хронології розвитку підходів до розуміння конкуренції дозволив систематизувати розробки наукових шкіл в рамках поведінкового, структурного та функціонального підходів. Зроблено висновок, що на сучасному етапі провідним є функціональний підхід до розуміння конкуренції як боротьби старого з новим, вдосконалення господарчої діяльності шляхом введення нововведень.

2. Дослідження еволюції теоретичних поглядів на конкуренцію дало змогу зробити висновок, що історично першими явище конкуренції почали розглядати представники школи фізіократів, після чого теорія конкуренції досліджувалася вченими класичної та неокласичної шкіл. У результаті сформувалося чотири моделі недосконалої конкуренції - монополія, досконала, монополістична та олігополістична конкуренція.

3. Проведене в роботі дослідження сучасних тенденцій розвитку теорії конкуренції дозволило зробити висновок, що для ефективної реалізації господарської діяльності економічних агентів акцент зміщується з боротьби до співробітництва: доповнення та співіснування суб'єктів господарювання є новими характеристиками конкуренції, вимогами нових умов розвитку.

4. У результаті систематизації концептуальних підходів до розуміння конкуренції виявлено, що її трактують як ситуації або процес; боротьбу, співробітництво або обов'язків елемент ринкового механізму. Наразі, у вчених-економістів відсутня єдина думка щодо того, має конкуренція ситуаційний або процесуальний характер. На основі аналізу визначення конкуренції окремими науковцями, зроблено висновок, що в сучасних умовах досліджуване явище слід розглядати з точки зору необхідності суперництва та співпраці суб'єктів господарювання зі своїм зовнішнім оточенням (конкурентами, постачальниками, споживачами тощо).

5. У результаті дослідження наукової економічної літератури було згруповано класифікації конкуренції за такими критеріями: за масштабами розвитку, за ціною ознакою, за галузевою приналежністю, за етичною ознакою, за характером розвитку, за ступенем інтенсивності та за суб'єктом. Крім того, конкуренція може існувати в двох основних формах – досконалій та недосконалій (монополія, олігополія, монополістична конкуренція).

6. У дисертаційній роботі систематизовано погляди окремих учених на функції конкуренції, в результаті чого визначено такі основні з них: стимулювання, зменшення витрат на виробництво, інтеграція, регулювання економічного розвитку, підвищення рівня НТР бізнес-одиниці, розподіл, формування ринкової ціни, селективність, алокація, контроль та погодження інтересів продавців та споживачів.

7. Оскільки конкурентні позиції суб'єктів господарювання на ринку визначають їх конкурентні переваги, то в результаті аналізу класифікацій, запропонованих вітчизняними та світовими науковцями, було систематизовано

науково-методичні підходів до розподілу видів можливих конкурентних переваг. Серед основних класифікацій слід зазначити розподіл на цінові й нецінові, ендогенні й екзогенні та розподіл за видами ресурсів економічних агентів (людські ресурси; фізичні ресурси; знання; грошові ресурси; інфраструктура).

8. У роботі систематизовано погляди учених на розуміння сутності конкурентоспроможності як важливої характеристики сутності конкуренції, яка визначається наявними у суб'єкта господарювання конкурентними перевагами. Трактують науковців було згруповано в залежності від тлумачення конкурентоспроможності як характеристики здатності виробляти конкурентоспроможний продукт, як переваги над конкурентами, місця у суперництві та як категорії ефективності функціонування ринкових суб'єктів. У результаті проведеного аналізу визначено такі ключові моменти досліджуваної категорії: властивість об'єкту, що характеризується здатністю задовольняти конкретні потреби споживачів; похідна боротьби та конкуренції; порівняння з діяльністю і продукцією інших суб'єктів господарювання та оцінка зовнішніми суб'єктами; наявність тісного зв'язку з якісними характеристиками діяльності ринкового суб'єкту; перевага об'єкту над конкурентами.

9. Банківська система як одна з найважливіших сфер економіки, особливо на сучасному етапі розвитку, характеризується високим рівнем конкуренції та її жорстким характером. У роботі було досліджено хронологію розвитку банківської конкуренції, у результаті чого встановлено, що початок розвитку конкурентних відносин в банківській сфері розпочався в другій половині половини XIX ст. з розвитком банківської діяльності, отже, є досить новим економічним явищем.

10. У роботі суб'єктів банківської конкуренції розподілено на три рівні: комерційні банки, небанківські фінансово-кредитні інститути та нефінансові організації. Відповідно на кожному з рівнів конкуренція може реалізовуватися в індивідуальній або груповій формах. Так, основним рівнем конкурентних

відносин прийнято вважати перший рівень конкуренції – між комерційними банками.

11. Банківська конкуренція є однією з різновидів економічної конкуренції. Вони проявляються в подібних видах та формах, розглянутих в дисертаційному дослідженні. Проте систематизація специфічних особливостей конкуренції в банківській сфері, здійснена в роботі, дозволяє зробити висновок про її складніший характер та механізм реалізації.

12. У результаті аналізу теоретичних поглядів, конкурентні переваги банків було розглянуто з точки зору класифікаційного поділу їх на переваги в ресурсах та переваги в умінні – роботі виокремлено конкретні види конкурентних переваг, які впливають на посилення рівня конкурентоспроможності.

13. Знаходячись під впливом численних зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на рівень банківської конкуренції, в роботі на основі аналізу наукової економічної літератури систематизовано основні фактори інтенсифікації конкуренції між банками.

14. Оскільки формування ефективної системи менеджменту є одним з основних завдань будь-якого суб'єкта господарювання, у роботі було проаналізовано основні види конкурентних стратегій як важливих інструментів управління конкурентоспроможністю банків. Розглянуто чотири рівні банківських стратегій конкуренції – корпоративний, діловий, функціональний та оперативний. Окрім цього, в роботі проаналізувавши основні науково-методичні підходи, виділено базову класифікацію конкурентних стратегій поведінки, яка розглядалась вченими з управлінського, біологічного та еволюційного аспектів. Сучасна маркетингова теорія дозволила проаналізувати сутність та особливості матричних конкурентних стратегій банку, які найчастіше застосовуються в банках.

15. У роботі систематизовано та виділено основні особливості банківської конкуренції на сучасному етапі їх розвитку, серед яких можна відзначити глобальний характер банківської конкуренції; лібералізація державного регу-

лювання банківської системи; переміщення акцентів з цінових на нецінові методи конкуренції; поширення процесів кооперації та консолідації в банківській сфері; загострення конкуренції як між банківськими установами, так і з боку інших фінансово-кредитних установ; активне впровадження новітніх інформаційних технологій та застосування мережі Інтернет у реалізації банківських послуг тощо. Автором доведено, що сучасні тенденції формування конкурентних відносин в межах банківської системи обумовлені зокрема: впливом фінансової глобалізації, зміною уявлення щодо функцій банків в економічній системі, універсалізацією банків, впливом іноземного капіталу, інтеграційними процесами на фінансовому ринку, жорсткістю банківського нагляду, тенденціями щодо капіталізації банківської системи, мобільністю капіталу в межах банківської системи, структурою активів банківської системи, специфічністю товару, наявністю просторових та часових обмежень доступу до кредитних ресурсів, високою інтенсивністю та різноманіттям форм прояву конкуренції, розмаїттям суб'єктів, обмеженістю сегментом ринку, обмеженнями щодо формування міжгалузевих конкурентних відносин, територіальною концентрацією банків, розгалуженістю філіальної мережі, специфікою вхідних бар'єрів на ринку банківських послуг, переважанням нецінових методів конкурентної боротьби, переважно олігополістичним характером конкуренції, довгостроковістю формування конкурентних переваг, розмиттям меж між сферами банківських фінансових послуг, значним рівнем інноваційності сучасного банківництва тощо.

16. Класифікація науково-методичних підходів до оцінки рівня конкуренції в банківській системі дозволила виділити дві основні категорії моделей – структурні та неструктурні. Структурні підходи, які ґрунтуються на аналізі взаємозв'язку між структурою банківського ринку, рентабельністю та ринковою владою, не враховують поведінку індивідуальних банків та мають ряд інших недоліків. У зв'язку з цим, найбільш ефективними методами аналі-

зу конкурентного рівня на банківському ринку є неструктурні методи. У роботі проаналізовано їх сутність, розглянуто переваги та недоліки обох підходів.

17. У рамках неструктурних підходів розглянуто такі основні методи оцінки конкурентного рівня в банківській сфері як модель Бреснахана, Панзара-Росса, Івата та Барроса-Модесто. Дослідження концептуальних засад даних підходів, переваг та недоліків кожного з методів дозволило зробити висновок, що найбільшу ефективність має застосування моделей Бреснахана, Панзара_Росса та Барроса-Модесто для визначення рівня конкуренції стосовно саме банківського ринку. Так, дослідження, проведені різними економістами з допомогою моделі Панзара-Росса, показали майже в усіх країнах світу один і той же результат, що свідчить про обмеженість застосування даного підходу. Модель Барроса-Модесто була створена спеціально для аналізу банківської сфери, проти трактування результатів оцінки зводиться до двох крайніх результатів – монополії та досконалої конкуренції. Це означає довільне трактування висновків дослідження, а отже й певну поверхневність оцінки. Застосування моделі Івата стосовно банківського ринку досить обмеженому для вітчизняних та європейських країн, оскільки потребує великого обсягу статистичних даних щодо діяльності індивідуальних банків. Можна зробити висновок, що підхід, запропонований Бреснаханам та Лау найбільш часто застосовувався в банківській практиці світу для оцінки рівня конкуренції в банківській сфері.

Наукові результати, викладені в даному розділі дисертаційної роботи, опубліковані автором в роботах [154, 157, 158, 162, 165, 166].

РОЗДІЛ 2.

РОЗВИТОК МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ОЦІНКИ РІВНЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

2.1. Концептуальні засади врахування розгалуженості філіальної мережі при обґрунтуванні конкурентних переваг банків

На сьогодні одним з актуальних питань формування оптимальних пропорцій у функціонуванні банківської системи з точки зору забезпечення прийняттого рівня конкурентних відносин слід вважати **вирішення питання про розгалуженість філіальної мережі банківських установ.**

В даному випадку мова йде про вибір одного з двох наступних варіантів організації діяльності банку:

- банк володіє розгалуженою мережею філій;
- банк представляє собою цілісну (унітарну) структурну одиницю.

Ключовою проблемою, яка виникає при прийнятті обґрунтованого рішення щодо вибору одного з цих двох варіантів, є проблема **витрат, які несуть клієнти у разі переходу з одного банку в інший.**

З метою коректного врахування цих витрат в межах даного підрозділу дисертаційної роботи будемо розглядати поведінку клієнтів на протязі двох часових проміжків:

1. **На першому етапі** перед банками постає завдання залучення клієнтів, а перед клієнтами, відповідно, – вибору банку.
2. **На другому етапі** клієнти вирішують: залишитися на обслуговуванні в раніше обраному банку або перейти на обслуговування до іншого.

На нашу думку, якщо витрати, пов'язані з переходом у новий банк, будуть достатньо високими, то клієнти фактично будуть змушені продовжувати обслуговування в раніше обраному банку. Такий стан речей суттєво викривлює конкурентне становище на другому етапі, оскільки у банків з'являється можливість встановлювати монополні ціни.

Слід зазначити, що *на першому етапі банки будуть нести тимчасові втрати, здійснюючи додаткові витрати на залучення клієнтів, ресурси яких вони будуть використовувати на другому етапі.*

Можна припустити, що за умов досконалої конкуренції та в стані рівноваги доходи, отримані банками на протязі другого періоду, будуть спрямовані на покриття збитків, понесених на протязі першого періоду.

Пояснення конкурентних переваг нами буде проводитися з двох точок зору:

- 1) якості послуг, що надаються банком клієнту;
- 2) встановлення цінової рівноваги на банківські послуги.

Можна стверджувати, що перший підхід до визначення умов рівноваги значно відрізняється від другого, який ґрунтується на системі цін, що формуються відповідно до граничних витрат. Але необхідно пам'ятати, що *може виникнути така ситуація, коли гранично високий рівень витрат, які несуть клієнти при переході з одного банку в інший, може обумовити формування неконкурентної рівноваги.*

Пояснимо зміст цього висновку.

Для формалізації підходів до вирішення даної проблеми може бути використана модель, запропонована Д. Гейлом в роботі [183]. Згідно передумов цієї моделі ставка за депозитами є визначеним параметром і з позицій споживачі банки відрізняються лише якістю наданих ними послуг.

На нашу думку, ця передумова може бути виконана, якщо припустити, що відносини банків та їх клієнтів обмежені в межах деякої територіальної одиниці (міста, регіону).

Таким чином, мова повинна йти про **формування просторової моделі територіальних конкурентних відносин між банками.**

В такій ситуації при відсутності у клієнтів апріорної інформації про якість банківського обслуговування та відносно високих витратах, які несуть клієнти у разі переходу з одного банку в інший, банки будуть вести себе як монополісти і пропонувати найнижчий рівень послуг, на який тільки погодяться клієнти.

Такий стан дійсно буде мати властивості **рівноваги** через відсутність у банків стимулів відмовлятися від даного типу поведінки: банк, який буде покращувати якість наданих послуг, зможе переманити вкладників від своїх конкурентів лише в тому випадку, якщо запропонує їм дуже високу якість обслуговування, з додатковими витратами для себе, що здатне компенсувати для клієнтів витрати переходу. Саме тому, роблячи висновок, ми стверджуємо про наявність **неконкурентної** рівноваги.

Однак, якщо припустити, що економіка складається з декількох територіальних одиниць (міст) і в кожному періоді з яких-небудь причин частина клієнтів змушена мігрувати з одного міста в інше, то ситуація може якісно змінитися.

На зміну ситуації суттєво впливає розгалуженість філіальної мережі банків:

- банк, що має підрозділи в різних містах, буде зацікавлений у деякому підвищенні якості послуг у всіх своїх філіях (і відповідному збільшенню витрат) з метою залучення клієнтів-мігрантів;
- поведінка банків унітарного типу, що не мають філій в інших містах, залишиться незмінною (через відсутність подібних стимулів відповідно до моделі Д.Гейла).

Отже, можна стверджувати, що в умовах високих витрат, які несуть клієнти у разі переходу з одного банку в інший, а також непрозорості інформації про рівень і якість послуг ситуація, що складається як ре-

зультат конкуренції значної кількості відносно невеликих за розмірами банків унітарного типу, може виявитися менш привабливою з точки зору клієнтів, ніж ситуація, що виникає у разі існування банків, що володіють мережею філій.

Пояснення конкурентних переваг з точки зору встановлення цінової рівноваги на банківські послуги виходить дещо з інших міркувань. Банківська система за параметрами формування конкурентних відносин значно відрізняється від решти галузей народного господарства.

Традиційне неприйняття значного рівня концентрації в банківському секторі викликане побоюваннями щодо виникнення монопольної влади, з одного боку, та неефективності функціонування банківської системи – з іншого.

Як свідчить проведений нами аналіз наукової літератури з досліджуваної проблематики, такий висновок робиться переважно на базі моделей, запозичених призначений для оцінки рівня концентрації в промисловому секторі економіки, тобто моделей, не пристосованих для опису ринку фінансових послуг.

В контексті вирішення проблеми встановлення взаємозалежності між конкуренцією і диверсифікацією в банківській системі пропонуємо побудувати просторову модель територіальних конкурентних відносин між банками, адекватної вимогам ринку банківських послуг.

Вихідним положенням даної моделі будемо вважати припущення, що висунемо гіпотезу, що малі банки можуть бути менш агресивно конкурентоспроможними порівняно з великими фінансовими установами.

Авторська модель, яка буде викладена нижче, базується на фундаментальних припущеннях, визначених в дослідженнях Ф. Аллена та Д. Гейла [170], а також в моделі "лінійного міста" Хотеллінга [1].

Таким чином, далі ми будемо розглядати проблему вибору між двома варіантами організації банківської діяльності в межах певної адміністративно-територіальної одиниці: унітарною та філіальною.

На нашу думку, *при формуванні даної моделі, слід враховувати принаймні фактори, що пояснюють цінову нееластичність попиту на банківські послуги..*

Група факторів пов'язаних з наявністю обмеженості інформації та інформаційною асиметрією на ринку банківських послуг та у взаємовідносинах банк-клієнт.. Банки та їх клієнти (як позичальники, так і вкладники) змушені дорого платити за інформацію, і після того, як за конкретною угодою інвестиції в інформацію були зроблені, сторони можуть виявитися заблокованими у цих відносинах. Наприклад, позичальник, взявши на себе фіксовані витрати, пов'язані з розкриттям їх природи для банку, зазнає збитків після переміщення вказаних витрат до іншої фінансової установи.

Крім того, існує добре відомий «ефект ринку лимонів», що виникає, коли позичальник залишає банк, в якому він обслуговувався протягом багатьох років.

Необхідно зазначити й про інші причини функціонування банків як монополістичних конкурентів. З географічної точки зору їх послуги не є досконалими замінниками, чому сприяють також відмінності в розмірах та продуктовому ряді, спеціалізованих знаннях банків.

Фактори пов'язані з існуванням фіксованих витрат, пов'язаних з переходом клієнта з одного банку до іншого. Згідно з дослідженнями П. Даймонда [181], витрати, пов'язані з переходом клієнта з одного банку до іншого забезпечують банкам певний ступінь монопольної влади, навіть якщо вони не належить до категорії «великих» фінансових установ.

Фактори пов'язані з обмеженістю обсягів інформації щодо пропонуваного банком послуг та цін на них на момент започаткування відносин. Слід враховувати, що клієнти фінансової установи володіють непов-

ною інформацією щодо пропонованих банком послуг, а також цін, за якими надаються такі послуги, на момент започаткування відносин. Як правило, чим менший банк, тим меншою є ймовірність того, що репутація банку виявиться адекватним джерелом інформації про якість і ціни на його продукти.

Фактор пов'язаний з диверсифікацією (зокрема – з продуктовою). В цьому контексті слід пам'ятати, що банки пропонують різноманітні послуги. Наприклад, якщо розглядати банк з великим числом філій, то слід враховувати, що клієнти демонструють різні уподобання в кожній окремій філії, тому різні філії, розташовані в різних територіальних одиницях, пропонують різні послуги. Це означає, що банк з великою кількістю відділень пропонує більш широкий спектр послуг для своїх клієнтів.

Безумовно, продуктовою диверсифікацією не обмежується весь перелік відмінностей в діяльності унітарних та філіальних банків.

Слід також враховувати пропозицію різного набору рахунків; зосередження на різноманітних типах кредитування бізнесу; застосування різних поєднань роздрібних та оптових депозитних рішень; диверсифікацію небанківських продуктів, таких як страхування або пайові інвестиційні фонди.

Фактор побудови банками стратегії з урахуванням конкурентних відносин виключно в рамках територіальної одиниці, в якій розташований офіс банку.

Наявність зазначених факторів, надає можливість спростувати звичайне припущення, згідно з яким вищий рівень концентрації призводить до ефективніших результатів.

Перейдемо безпосередньо до побудови просторової моделі територіальних конкурентних відносин між банками. Викладемо вихідні умови її формування.

З метою формалізації моделі будемо розглядати в межах певної країни множину територіальних одиниць, що складається з $\lambda=1, \dots, L$.

Також припустимо, що в кожній з таких територіальних одиниць функціонують принаймні два банківських відділення $j = 1, 2$.

Горизонт моделювання будемо ділити на нескінченне число дискретних періодів $t = 1, 2, \dots$

Припустимо, що існує велика кількість осіб, екзогенно локалізованих в межах різних територіальних одиниць.

Зробимо припущення, що в кожному періоді ці особи формують попит на одиницю банківських послуг, яка приносить їм доход v .

Вартість банківських послуг для фізичних осіб розподіляється у відповідності з функцією розподілу $F(v)$, тобто F_v є часткою населення з рівнем доходів що не перевищують v .

На кожну нову дату споживачі випадково опиняються в межах нової територіальної одиниці. Вони мають рівні можливості щодо переміщення до будь-якого місцезнаходження, тому доцільно вважати кількість останніх настільки великою, що ймовірність повернення до однієї і тієї ж територіальної одиниці є незначною і нею можна знехтувати. Таке припущення є досить різким, але воно служить для усунення незручних та, очевидно, неістотних ускладнень.

Для кожної територіальної одиниці також будемо передбачати отримання репрезентативної вибірки різних типів людей, тому, незалежно від числа осіб, які працюють в даній одиниці, розподіл типів набуває вигляду $F(v)$.

З метою спрощення процесу моделювання будемо виходити з припущення, що граничні витрати з надання банківських послуг відсутні. Таким чином, виручка банку дорівнює його прибутку.

На кожну дату ринок банківських послуг визначається наступними характеристиками.

Припустимо, що особи, що зібралися в межах певної територіальної одиниці, цілеспрямовано обирають банк, в якому будуть обслуговуватися. Вони здійснюють вибір ще до того, як дізнаються ціну послуги.

Далі банк встановлює ціну на свої продукти (процентна ставка за кредитами або депозитами, або плата за інші послуги банку).

Споживачі обирають серед трьох варіантів:

- придбання послуг даного банку за вказаною ціною;
- перехід до іншого банку, чия ціна вже була встановлена раніше;
- відмова банківських послуг взагалі.

Існує фіксована вартість $c > 0$ при переході клієнтів з однієї банківської установи на іншу.

Розглянемо два граничних випадки організації банківської діяльності:

1. У першому випадку, коли кожен банк представлений лише одним офісом, можна говорити про існування *унітарної банківської структури*. Іншими словами, кожен банківський офіс являє собою незалежну фінансову установу.
2. У другому випадку, за умови функціонування лише двох банків, кожен з яких володіє однією філією в межах окремої територіальної одиниці, можна говорити про діяльність *філіальної банківської структури*. Тобто всі банківські підрозділи організовані в рамках двох великих мереж.

Незалежно від форми організації банківської діяльності, далі в нашому дослідженні будемо використовувати термін «банківський офіс» для позначення найменшої одиниці банку, що може стосуватися як усієї фінансової установи в цілому, так і окремої філії в межах великої банківської мережі.

Будемо вважати, що особи здійснюватимуть нагляд за ситуацією тільки в їхньому власному банку, і, оскільки вони переміщуються до іншої територіальної одиниці в наступному періоді, у них відсутня інформація щодо попередньої поведінки банку, який обслуговує їх в поточному періоді.

Передбачається також, що самі банки визначатимуть власну поведінку в кожній територіальній одиниці, спираючись лише на отриманий досвід у тому ж місцезнаходженні. Це забезпечує інформаційну симетрію між унітар-

ною і філіальною формами організації банківських структур, так як в кожному конкретному випадку використовується тільки регіональна інформація для розробки локальних цінових рішень.

Виходячи з положення, що унітарна форма організації банківської структури складається з одного офісу, спробуємо дати пояснення механізму формування цін на продукти відповідними фінансовими установами.

Визначаючи ціну своїх продуктів у конкретному періоді, банк намагається максимізувати поточний розмір прибутку.

У статичній версії цієї моделі будемо передбачати, що тільки рівновага допускає можливість вільного встановлення кожним банківським офісом монопольної ціни.

Уточнюючи зазначене твердження, припустимо, що існує єдина ціна p_d , така, що:

$$p_d(1 - Fp_d) \geq p(1 - Fp), \forall p. \quad (2.1)$$

Очевидно, що банк ніколи не прагнути встановити вартість, вищу за p_d .

Якщо в межах однієї територіальної одиниці два банки встановлюватимуть ціни на рівні:

$$p \leq p' \leq p_d, \text{ де } p < p_d, \quad (2.2)$$

то окремий банк, змінюючи p , завжди може підвищити власну ціну на c (рівень витрат, пов'язаних зі зміною банка) без втрати клієнтів.

Це, безумовно, збільшить його прибуток, тому саме рівновага для обох банківських офісів визначає p_d .

Розглядаючи модель у динаміці, слід підкреслити її ускладнення внаслідок можливості підтримки різних станів рівноваги шляхом «стратегій відплати».

Однак за умови дотримання вказаних припущень зникає можливість використання подібних стратегій щодо збільшення кількості рівноважних станів. Це зумовлено тим, що клієнти оцінюють ситуацію лише в межах вла-

сних територіальних одиниць та ніколи не повертаються до одного і того ж регіону, і ні один із заходів банківського офісу в поточному періоді не буде оцінений з боку фізичних осіб, які опиняться у даній територіальній одиниці в майбутньому.

До того ж, оскільки банки з інших регіонів не вибудовують власну поведінку на основі врахування змін, які відбуваються в цій територіальній одиниці, у майбутніх клієнтів банку немає можливості бути непрямо поінформованими щодо відхилення в результаті реакції іншого банку на поточне відхилення даного банку.

Наші інформаційні припущення довели неспроможність будь-якого можливого зворотного зв'язку між поточними змінами в ціні та майбутньою зміною попиту, тому використання аргументу в статичній моделі залишається актуальним.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що єдина, награна досконала рівновага унітарних банківських установ складається з усіх банків, в кожній територіальній одиниці, змінюючи монопольну ціну p_d у кожному періоді.

Споживачі, чії доходи v перевищують p_d , будуть придбавати банківські послуги; споживачі, чії доходи є меншими за p_d , – не будуть.

Рівновага є неефективною з відомих причин: монопольна ціна є занадто високою, а монопольна кількість є занадто низькою.

Далі припустимо, що банківські офіси сформовані у вигляді двох великих мереж.

Кожен банк має один філіал в кожній з територіальних одиниць, а споживачі, переміщуючись з одного регіону в інший, за бажанням можуть залишатися з одним і тим же банком.

Можливість залишитися з тим же банком породжує безліч інших станів рівноваги. Для ілюстрації зазначених можливостей слід розглянути один з таких рівноважних станів.

У кожному періоді, в кожній територіальній одиниці половина клієнтів оцінює діяльність одного з банків.

Вздовж рівноважної траєкторії, банки визначають ціну $p_{opt} > 0$ в кожному періоді.

Відхилення від рівноважної ціни є недоцільним, адже якщо в будь-якому періоді один з банківських офісів підвищує ціну на банківські послуги відхиляючись від рівноважної стратегії, всі клієнти його залишать і надалі стають клієнтами іншого банку.

Якщо жоден банк не відхиляється, але деякі з клієнтів відхилялися в минулому, банки продовжують встановлювати одну і ту ж ціну, а клієнти продовжують залишатися клієнтами двох банків в рівній мірі.

Додаткові прибутки (для конкретного банківського офісу) за рахунок відхилення в останньому періоді (B_{bb}):

$$B_{bb} \leq (p_d - p_{opt})(1 - F_{pd}), \quad (2.3)$$

де p_d – максимальна ціна на банківську послугу, при якій встановлюється рівновага на ринку з унітарними банками;

p_{opt} – рівноважна ціна на банківську послугу на ринку з банками філіального типу;

F_{pd} – частка споживачів, чиї доходи дозволяють сплачувати ціну p_d .

З іншого боку, він втратить прибуток від цих клієнтів у майбутньому періоді після їх виходу з гри.

Зниження ціни на банківські послуги, і відхилення від рівноважної стратегії в такий спосіб також є не доцільним.

Число клієнтів залишається незмінним лише протягом обмеженої кількості періодів, але, якщо перелік територіальних одиниць є значним, вони залишатимуться в межах середнього протягом дуже тривалого часу. Кожного періоду частина споживачів помирає та переміщується.

Таким чином, втрати рівноважного прибутку від зниження ціни на банківські послуги (B_{bb}) складуть:

$$B_{bb} = \frac{P_{opt}}{(1-L^{-1})(1-\delta)} (1-F_{P_{opt}}) \quad (2.4)$$

де L – частка клієнтів – мігрантів;

$F_{P_{opt}}$ – частка споживачів, чії доходи дозволяють сплачувати ціну p_{opt} ,

δ - цінова знижка

Таким чином прибуток від відхилення від рівноважної стратегії в бік зниження ціни є меншим, ніж прибуток від рівноважної стратегії.

Це демонструє, що при філіальній банківській структурі заходи з підтримки рівноваги є «більш ефективними», ніж у випадку з унітарною банківською структурою, де «вища ефективність» означає більшу суму споживчих та виробничих доходів.

Отримані результати можна інтерпретувати наступним чином: цінова нееластичність в банківському секторі є значно вираженішею ніж у більшості галузей сфери послуг, що може становити одну з його відмінних рис.

Малі банки з обмеженим спектром послуг та обмеженою географічною присутністю, можливо, мають більші стимули для використання факторів цінової нееластичності на банківські послуги, ніж великі банки, тому що останні завжди конкурують за обслуговування майбутніх клієнтів – в рамках іншої продуктової лінії або іншого регіону.

Також слід підкреслити досить важливий аспект досліджуваної проблеми: конкуренція може узгоджуватися з диверсифікацією і стабільністю відповідно, проте, чітка форма такої кореляції значною мірою залежить від конкретних припущень.

Нехай територіальні одиниці позначаються як $n = 0, \pm 1, \pm 2, \dots$

Припустимо, що в кожній одиниці присутній єдиний банк.

Ідентичні особи рівномірно розподілені по прямій. Кожен володіє одиницею продукту, яка може бути інвестована банком у ризиковані активи з доходністю R_n .

З метою спрощення припустимо, що доходність R_n , будучи незалежною та однаково розподіленою, має наступний вигляд:

$$R_n = \begin{cases} R, & \text{з ймовірністю } \rho \\ 0, & \text{з ймовірністю } 1 - \rho. \end{cases} \quad (2.5)$$

У стані симетричної рівноваги банк залучатиме клієнтів з інтервалу $[n-1/2, n+1/2]$, пропонуючи укласти контракти з розподілом ризику, що гарантуватимуть сплату D в разі успішності проекту і нічого більше (банк є нейтральним до ризику, але несе обмежену відповідальність).

Очікувана корисність контракту складає:

$$\rho U(D) + (1 - \rho)U(0) = \rho U(D), \quad (2.6)$$

якщо $U(0) = 0$.

Банк обирає D з метою максимізації прибутку, взявши за приклад очікувану корисність $\bar{U}$, пропоновану суміжними банками.

Приймаючи лінійні транспортні витрати за відношення одиниці корисності до одиниці відстані, маржинальний агент $m < n$, який прямує до банку n , визначається за умови, що:

$$\rho U(D) - (n - m) = \bar{U} - (m - n + 1), \quad (2.7)$$

або:

$$2(n - m) = \rho U(D) - \bar{U} + 1. \quad (2.8)$$

Прибуток в розрахунку на одного агента дорівнює $\rho(R - D)$, тому загальний прибуток складе:

$$\rho(R - D)2(n - m) = \rho(R - D)(\rho U(D) - \bar{U} + 1). \quad (2.9)$$

Умова першого порядку набуває вигляду:

$$\rho U'(D) = \frac{1}{R - D}. \quad (2.10)$$

Якщо дозволити банку зайняти кілька територіальних одиниць, він може опинитися під впливом дії низки незалежних ризиків, що дозволить фінансовій установі пропонувати кращі умови їх розподілу для своїх клієнтів.

Проте він може стикнутися з меншим рівнем конкуренції, що залежить від того, в яких саме територіальних одиницях банк має право провадити діяльність. Наприклад, якщо два банки займають альтернативні регіони, відбувається поліпшення розподілу ризиків без втрати конкуренції, що свідчить про відсутність взаємозв'язку між конкуренцією і стабільністю.

Якщо ж банк займає ряд послідовних територіальних одиниць, він у змозі залучити надлишковий обсяг коштів від споживачів, розташованих у регіоні, що свідчить про наявність взаємозв'язку між конкуренцією і стабільністю.

Для наглядності зведемо всі отримані висновки в рис. 2.1.

Таким чином, підводячи підсумок слід зазначити, що нами висунуто та підтверджено гіпотезу, що банки унітарного типу є менш привабливими з точки зору клієнтів, ніж банки, що володіють мережею філій.

Для обґрунтування зазначеної гіпотези в роботі використано новий підхід до визначення умов рівноваги (ґрунтується на рівні витрат, пов'язаних з переходом клієнтів у новий банк), який відрізняється від стандартного (ґрунтується на системі цін, що формуються відповідно до граничних витрат).

На нашу думку, існує певна різниця в рівновазі на ринку в залежності від двох факторів:

- 1) можливостей клієнтів мігрувати між різними адміністративно-територіальними одиницями (місто, регіон);
- 2) розгалуженості філіальної мережі банків.

Для формалізації зазначеного твердження була використана модель, Д.Гейла, згідно якої ставка за депозитами є визначеним параметром і з позицій споживачів банки відрізняються лише якістю наданих ними послуг.

За умов, якщо відносини банків та їх клієнтів обмежені в межах деякої територіальної одиниці (міста, регіону), то при відсутності у клієнтів апріорної інформації про якість банківського обслуговування та відносно високих витратах, які несуть клієнти у разі переходу з одного банку в іншій, банки

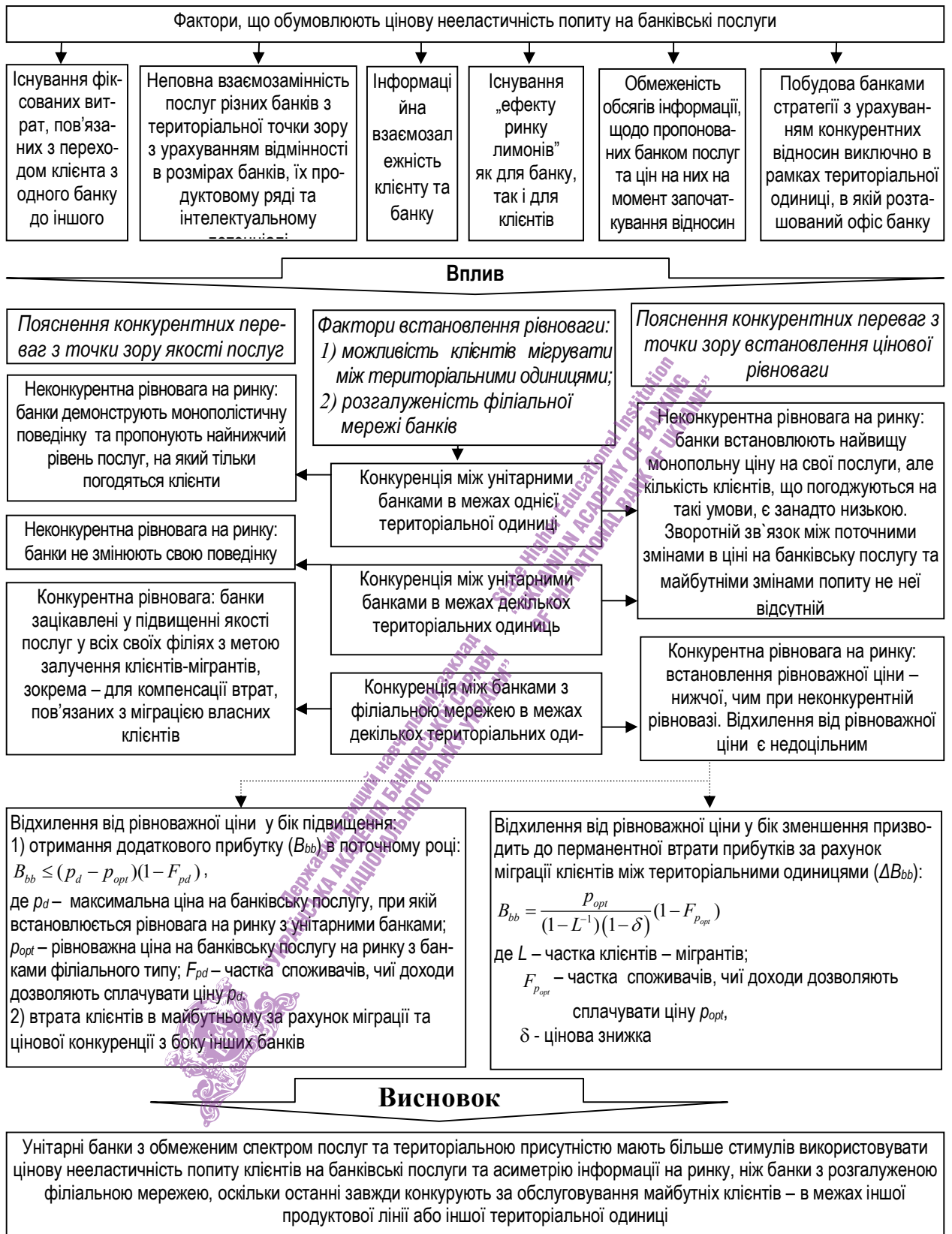

Рис. 2.1. Концептуальні засади врахування розгалуженості філіальної мережі при обґрунтуванні конкурентних переваг банків (розроблено автором)

будуть вести себе як монополісти і пропонувати найнижчий рівень послуг, на який тільки погодяться клієнти. Такий стан буде мати властивості рівноваги через відсутність у банків стимулів відмовлятися від даного типу поведінки, та має назву неконкурентної рівноваги на ринку, а наявність у банка розгалуженої мережі філій не впливає на ситуацію на ринку.

За умов якщо економіка складається з декількох територіальних одиниць (міст, регіонів) і в кожному періоді з яких-небудь причин частина клієнтів змушена мігрувати з одного міста в інше, розгалуженість філіальної мережі банків зумовлює різні стратегії: банк, що має підрозділи в різних містах, буде зацікавлений у підвищенні якості послуг у всіх своїх філіях (і відповідному збільшенню витрат) з метою залучення клієнтів-мігрантів; стратегія банків унітарного типу, що не мають філій в інших містах, залишиться незмінною.

Для унітарних банківських структур і для ситуації, коли споживачі їх послуг мігрують між різними територіальними одиницями, і коли вони залишаються в рамках однієї територіальної одиниці, то окремий банк, завжди зможе підвищити власну ціну на послуги, що він надає клієнтам без їх втрати завдяки існуванню фіксованих витрат зміни клієнтом банку обслуговування. Ця ціна може бути збільшена до максимально можливого рівня, який буде характерним для ситуації рівноваги на ринку.

До того ж, оскільки банки з інших регіонів не вибудовують власну поведінку на основі врахування змін, які відбуваються в цій територіальній одиниці, у майбутніх клієнтів банку немає можливості бути поінформованими щодо відхилення в результаті реакції іншого банку на поточне відхилення даного банку. А існування обмежень доводять неспроможність будь-якого можливого зворотного зв'язку між поточними змінами в ціні та майбутньою зміною попиту.

Рівновага, яка встановлюється на ринку з унітарними банківськими установами є неефективною з наступних причин: монопольна ціна, що встановлюється на ринку є занадто високою, а монопольна кількість – занадто ни-

зькою (споживачі, чиї доходи перевищують монопольну ціну, будуть придбавати банківські послуги; споживачі, чиї доходи є меншими – не будуть).

Банки не можуть відхилитися від рівноважної стратегії ціноутворення, за якою їх ціни є меншими, ніж ціни за умов існування унітарних банків, під загрозою втратити своїх клієнтів, що мігрують між територіальними одиницями.

Банківський офіс за рахунок відхилення від рівноважної ціни, та встановлення максимально можливого її рівня отримає прибуток, але в подальшому банківський офіс втратить прибуток від цих клієнтів, адже вони можуть змінити банк обслуговування на банк, що підтримує особливо при переміщенні в іншу територіальну одиницю.

Число клієнтів залишається незмінним лише протягом обмеженої кількості періодів, але, якщо перелік територіальних одиниць є значним, вони залишатимуться в межах середнього протягом дуже тривалого часу.

Враховуючи частину клієнтів, що змінюють своє географічне розташування, розрахована втрата прибутку від відхилення від рівноважної стратегії. Це демонструє, що при філіяльній банківській структурі заходи з підтримки рівноваги є більш ефективними, ніж у випадку з унітарною банківською структурою, де вища ефективність означає більшу суму споживчих та виробничих доходів.

2.2. Розвиток науково-методичних підходів до обґрунтування оптимальної кількості банків

Аналіз наукової літератури з досліджувані прблематки дозволяє дійти висновку, що проблему оцінки конкурентних відносин досліджують з урахуванням специфіки тієї сфери, для якої вона розглядається.

Вперше цієї проблеми торкнувся Чемберлін, який пояснив можливі наслідки, які можуть виникнути через факт диференціації продуктів, представлених на ринку, за тими або іншими ознаками. Дані ідеї в подальшому знайшли широке застосування в роботах різних авторів, що розвивали методологічний апарат виробничо-організаційного підходу.

В контексті дослідження проблеми формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг центральне місце займає вирішення питання щодо оптимальної кількості продавців на ньому.

За пропозицією автора оцінка оптимальної кількості банків має визначатися в залежності від існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та обмежень граничної ставки по депозитам.

Розглянамо ситуацію, коли на ринку банківських послуг відсутні обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та обмеження граничної ставки по депозитам.

Для цього побудуємо модель конкуренції на ринку банківських послуг.

Однією з найбільш популярних моделей монополістичної конкуренції є модель «кругового міста» С.Салопа, в якій продуктова диференціація відбувається за ознакою транспортних витрат.

Виходячи із специфіки банківської діяльності, можна припустити, що роль транспортних витрат в даному випадку, тобто для клієнтів банку, мають виконувати деякі узагальнені (агреговані) витрати, які несе клієнт банку (вкладник) при отриманні в ньому послуг (включають комісію банку за від-

криття, обслуговування та закриття рахунків, а також комісію за обслуговування готівкових операцій клієнтів).

Таким чином, поняття «відстань між банком і клієнтом» в межах дослідження, результати якого будуть викладені нижче, будемо розуміти не в якості фізичної характеристики, а як деякий фактор, що обумовлює виникнення витрат доступу до банківського сервісу (рис. 2.2).

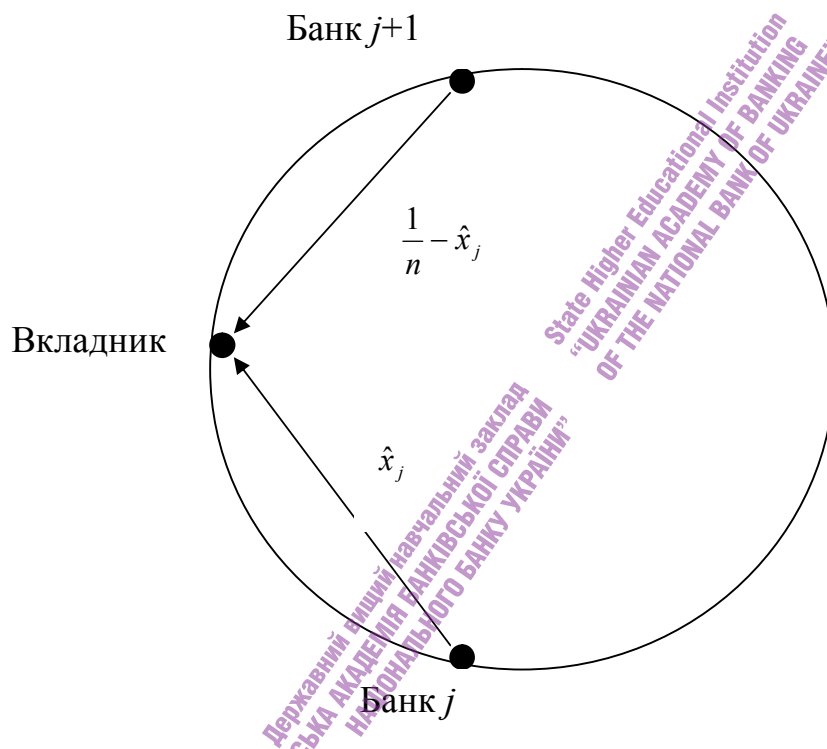

Рис. 2.2. Графічна інтерпретація моделі «кругового міста» С.Салопа

Модель С.Салопа для банківської системи передбачає наступні припущення:

- існує сукупність депозиторів (вкладників) у кількості N , кожний з яких володіє готівковими запасами грошових коштів, які він готовий потенційно помістити в банк;
- розташування банків і вкладників один щодо одного з точки зору прийнятого вище поняття «відстані» моделюється за допомогою ко-

ла, довжина якого вважається ємністю ринку банківських послуг та дорівнює V ;

- кожен вкладник має в своєму розпорядженні рівну суму коштів та вони рівномірно розподілені по колу;
- в аналізованій економіці існує n банків, ідентифікованих за допомогою індексу $j \in [1; n]$;
- банки мають можливість вкладати залучені ними кошти в деякі безризикові активи, що приносять дохід з відсотковою ставкою r ;
- вкладники, розміщуючи кошти в банк, несуть витрати cx (пропорційно «відстані» x , що відокремлює їх від банку);
- середні витрати на створення нового банку дорівнюють C_f .

Оскільки депозитори розташовані по колу однорідно, то оптимальна організація банківської системи потребує і відповідного рівномірного розподілу банків.

Тоді максимально можлива відстань, яку доведеться подолати вкладнику до найближчого банку, буде визначена наступним чином:

$$L = \frac{V}{2n}, \quad (2.11)$$

де L – максимально можлива відстань, яку доведеться подолати вкладнику до найближчого банку;

V – ємність ринку банківських послуг;

n – кількість банків.

При цьому його витрати, які несе клієнт банку (вкладник) при отриманні в ньому послуг визначаються наступним чином:

$$c = 2n \int_0^{\frac{1}{2n}} cxNV dx = \frac{cNV}{4n}, \quad (2.12)$$

де N – кількість вкладників в банківській системі;

c – загальні витрати, які несе клієнт банку при отриманні в ньому послуг (включають комісію банку за відкриття, обслуговування

та закриття рахунків, а також комісію за обслуговування готівкових операцій клієнтів);

n – кількість банків.

V – ємність ринку банківських послуг.

Введемо до вже існуючих ще певні припущення:

- певна кількість банків n одночасно входять у галузь, однорідно розміщуються по колу і встановлюють ставки $r_N^1, \dots, r_N^n$;
- під рівновагою в банківській системі будемо розуміти такий набір ставок $\hat{r}_N^j (j \in [1; n])$, кожна з яких окремо максимізує прибуток банку P_j , за умови, що інші банки встановлюють депозитні ставки з даного набору.

Щоб визначити кількість депозитів N_j , що залучаються банком j , необхідно формалізувати положення його «граничного вкладника», тобто такого депозитора, якому байдуже (однаково вигідно з точки зору витрат) звернутися в банк j , або наступного за ним по колу банк $j+1$.

Відстань $\hat{x}_j$ між «граничним вкладником» і банком j визначається з рівняння:

$$r_N^j - c\hat{x}_j = r_N^{j+1} - c\left(\frac{V}{n} - \hat{x}_j\right) \quad (2.13)$$

звідки отримуємо:

$$\hat{x}_j = \frac{V}{2n} + \frac{r_N^j - r_N^{j+1}}{2c}. \quad (2.14)$$

Загальна кількість депозитів, залучених j -м банком може бути розрахована в такий спосіб:

$$N_j = N \left[\frac{V}{n} + \frac{2r_N^j - r_N^{j+1} - r_N^{j-1}}{2c} \right] \quad (2.15)$$

Необхідно звернути увагу, що оскільки банки в цій моделі розташовані по колу, то, з визначеного припущення можна стверджувати, що $r_N^{n+1} = r_N^1$ і $r_N^0 = r_N^n$, а дохід банку j задається формулою:

$$P_j = N(r - r_N^j) \left[\frac{V}{n} + \frac{2r_N^j - r_N^{j+1} - r_N^{j-1}}{2c} \right] \quad (2.16)$$

Виходячи з наведеного припущення про рівновагу в банківській системі визначимо, що виконуються рівняння:

$$r - r_N^j = \frac{c \cdot V}{n} + \frac{2r_N^j - r_N^{j+1} - r_N^{j-1}}{2}, j \in [1; n] \quad (2.17)$$

Провівши розрахунки можна зробити висновок, що аналізована система має єдине рішення

$$r_N^1 = K = r_N^n = r - \frac{c \cdot V}{n} \quad (2.18)$$

і яка дає однаковий прибуток для всіх банків:

$$P_1 = K = P_n = \frac{c \cdot N \cdot V}{n^2} \quad (2.19)$$

При умові відсутності обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість банків (n^{fe}) запропоновано розрахувати шляхом:

$$n^{fe} = \sqrt{\frac{c \cdot N \cdot V}{P}} \quad (2.20)$$

Виходячи з припущення, що мінімальний прибуток, на отримання якого може погодитися засновник банку, дорівнює витратам на його створення:

$$n^{fe} = \sqrt{\frac{c \cdot N \cdot V}{C_f}} \quad (2.21)$$

При умові існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість банків (n^{re}) запропоновано визначати як значення аргументу, при якому функція загальних витрат, пов'язаних з доступом до банківського сервісу (ТС), досягає мінімуму:

$$TC = n \cdot C_f + \frac{c \cdot N \cdot V}{4n} \rightarrow \min \quad (2.22)$$

В разі відкидання умови цілочисельності n , то мінімум виразу (2.22) досягається, коли його похідна за n дорівнює нулю:

$$TC' = C_f - \frac{c \cdot N \cdot V}{4n^2} = 0 \quad (2.23)$$

Звідси ми отримуємо формулу для розрахунку оптимальної кількості банків:

$$n^{re} = \frac{1}{2} \cdot \sqrt{\frac{c \cdot N \cdot V}{C_f}} \quad (2.24)$$

Зробивши порівняння формули 2.24 з формулою 2.21, можна зробити висновок, що відсутність регулювання процесу створення нових банків призводить до надлишкової їх кількості і банківська галузь з точки зору кількості банків являє собою потенційний об'єкт для зовнішнього (державного) регулювання.

Однак у цьому випадку виникає додаткове питання про ефективність застосування різних форм регулювання та наслідків, до яких це може призвести (наприклад, збільшення резервних вимог еквівалента, веде до зменшення норми віддачі r від банківських активів).

Але поряд з цим рівність, яка представлена в формулі 2.24 показує, що це не впливає на рівноважну кількість діючих банків і має зворотній ефект – будь-який захід, що впливає прямо (законодавчі обмеження на створення нових банків) або побічно (оподаткування, розмір статутних внесків, мінімальні вимоги до стартового капіталу) і що веде до зменшення числа діючих банків.

Тобто наявність обмежень на входження нових продавців на ринок банківських послуг наближає кількість банків до оптимального рівня та може вважатися необхідною умовою ефективного функціонування банківської системи.

При умові відсутності обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та наявності державного регулювання ставок по депозитам оптимальну кількість банків пропонується визначати виходячи з припущень, що клієнти банку можуть отримати депозитні та

кредитні послуги у різних банках, а витрати на обслуговування диференційовані як за банками, так і за клієнтами.

Проблема впливу регулювання ставок депозитів на ставки по кредитах вирішена в моделі Монті-Кляйна: в разі якщо попит на кредити і пропозиція по депозитам є незалежними один від одного, а банки мають доступ до джерел грошових ресурсів з необмеженою еластичністю, то обмеження на ставку депозитів визиває зменшення ставки по кредитах

Проте існує і дещо інший підхід до вивчення зв'язків між депозитними і кредитними ставками [182]. Відповідно до нього депозитори одночасно є позичальниками, кожен з яких пред'являє нееластичний попит на кредити величиною $D < 1$.

З цього можна сформулювати, що загальна корисність типового клієнта (депозитора-позичальника) може бути виражена як

$$U = (1 + r_{dN}) - c_d \cdot x_{dN} - (1 + r_{lN})D - c_l x_{lN} \quad (2.25)$$

де x_{dN} – відстань до банку, в якому клієнт відкриває депозит (розміщає грошові кошти);

x_{lN} – відстань до банку, в якому клієнт отримує кредит;

r_{lN} – ставка за кредитами;

r_{dN} – ставка за депозитами;

c_d – витрати, які несе клієнт банку при отриманні в ньому депозитних послуг;

c_l – витрати, які несе клієнт банку при отриманні в ньому кредитних послуг.

Як бачимо, клієнт може відкривати депозит в одному банку, а брати кредит в іншому, при чому витрати, які несе клієнт банку при отриманні депозитних та кредитних послуг (c_l і c_d) навіть для одного й того самого банку можуть мати різні значення (причиною цього може бути різна частота угод).

Проводячи дослідження по моделі Салопа, можна показати, що, якщо в економіці діє n банків, які рівномірно розміщені один від одного і вільно конкурують між собою, то рівновага, яка встановлюється в такій системі, буде характеризуватися ставкою по депозитам

$$r_{dN} = r - \frac{c_d}{n} \quad (2.26)$$

і ставкою по кредитах

$$r_{iN} = r + \frac{c_l}{nD} \quad (2.27)$$

Як бачимо, при рівному розподілі ринку, прибуток кожного банку буде складати

$$P = \frac{(c_d + c_l) \cdot N \cdot V}{n^2} \quad (2.28)$$

Виходячи з цього, можна стверджувати, що кількість діючих банків в рівноважному стані при вільному доступі в банківську систему визначається рівністю між P і витратами на вхід C_f , що дає таку рівність:

$$n^{rr} = \sqrt{\frac{(c_d + c_l) \cdot N \cdot V}{C_f}} \quad (2.29)$$

Порівнявши рівності (2.26) і (2.27), можна зробити однозначний висновок, що ставки по кредитах і депозитам є незалежними одна від одної, і вразі якщо регулюється (зменшується) ставка за депозитам, то це не впливає на ставку по кредитах, а це може вплинути лише на те, що банки стануть отримувати відносно більший дохід депозитів, що в свою чергу потягне за собою зростання кількості банків, а отже, їх добробут знизиться.

Одним з напрямків розвитку даної моделі є вивченням так званих «пов'язаних контрактів» (tied-up contracts). Дане поняття відображає досить широко поширену практику, за якої кредити в банку надаються тим клієнтам, які тримають в ньому депозити.

Подібна політика може проводитися через систему кредитних ставок, умов кредитних договорів і т. п. В [182] показано, що при існуванні подібних

контрактів в економічній системі може не існувати рівноваги, якщо відсутнє зовнішнє регулювання діяльності банків.

На нашу думку, існує закономірність поведінки банків в умовах «пов'язаних контрактів» і які можуть бути формалізовані у вигляді наступного твердження: при регулюванні (обмеженні) граничної ставки по депозитах банки будуть пропонувати своїм клієнтам «пов'язані контракти» з більш низькими (ніж у випадку відсутності регулювання) ставками по кредитах.

Проведемо дослідження даного твердження, в якому нехай корисність клієнта банку (вкладника-позичальника) як і раніше задається функцією (2.25).

Тоді прибуток, одержуваний окремим банком, може бути визначена як:

$$P = 2 \cdot V \cdot N \cdot [\hat{x}_{dN} \cdot (r - r_{dN}) + D \cdot \hat{x}_{iN} \cdot (r - r_{iN})] \quad (2.30)$$

де $\hat{x}_{dN}$ – відстань від банку до його «граничного» вкладника;

$\hat{x}_{iN}$ – відстань від банку до його «граничного» позичальника.

Множник 2 у формулі (2.30) враховує передумову про «симетричному розташуванні» банку щодо його клієнтів (з припущення, яке було висунуто для аналізу моделі Салопа).

Введемо додаткове припущення: регулювання (визначення верхньої межі) депозитної ставки здійснюється за допомогою нормалізації її до нуля (вводиться з метою спрощення математичних викладок).

У тому випадку, якщо пов'язані контакти відсутні (заборонені), вкладники, мінімізуючи свої витрати, будуть звертатися в найближчий банк, тобто відстань від банку до граничного вкладника буде:

$$\hat{x}_{dN} = \frac{V}{2n} \quad (2.31)$$

а рівноважні ставки за кредитами і прибуток можуть бути обчислені за формулами:

$$r_{dN}^0 = r = \frac{c_d}{nD} \quad (2.32)$$

$$P^0 = \frac{N}{n} \left[r + \frac{c_d}{n} \right] \quad (2.33)$$

Провівши аналіз рівностей (2.32) і (2.26) можна зробити висновок, що

$$r_{IN}^0 = r_{IN}^{rr} \quad (2.34)$$

в той же час, порівнюючи (2.33) з (2.28), отримуємо, що

$$P^0 = P^{rr} \quad (2.35)$$

Розглянемо тепер ситуацію, в якій є існування «пов'язаних контрактів».

У цьому випадку, пропонуючи своїм клієнтам договір зі зниженими кредитними ставками, банк буде збирати «додаткові» депозити і відповідно збільшувати свій граничний прибуток (так як одиниця залучених коштів дає йому ренту розміром r).

В разі припущення того, що «пов'язані договори» можуть і будуть використовуватися всіма банками, то в кінцевому рахунку всі клієнти при встановленні рівноваги повинні будуть використовувати для кредитних і депозитних послуг один і той же банк, тобто:

$$x_{dN} = x_{IN} \quad (2.36)$$

Тоді відстань від банку до його граничного клієнта ($\hat{x}$) може визначити з наступної рівності:

$$1 - (c_d + c_l)\hat{x} - (1 + r_{IN})D = 1 - (c_d + c_l) \left(\frac{V}{n} - \hat{x} \right) - (1 - r'_{IN})D \quad (2.37)$$

де r_{IN} – ставка за кредитами, що встановлюється аналізованим (поточним) банком;

r'_{IN} – ставка за кредитами, що встановлюється його найближчим сідом.

Фактично, визначена рівність дає змогу описати ситуацію, в якій клієнту з точки зору вигідності ставки за кредитами байдуже, у якій з двох банків звертатися. Тобто, з цього можна зробити висновок, що відстань від банку до його граничного клієнта буде рівна:

$$\hat{x} = \frac{V}{2n} + \frac{D(r'_{IN} - r_{IN})}{2(c_d + c_l)} \quad (2.38)$$

звідки маємо вираз для значення прибутку банку:

$$P = 2 \cdot N \cdot \hat{x} [r + D(r_{IN} - r)] \quad (2.39)$$

Тоді з умови максимуму $\hat{x}$ – рівності першої похідної по r_{IN} нулю – випливає, що:

$$\frac{1}{P} \frac{\partial P}{\partial r_{IN}} = -\frac{D}{2\hat{x}(c_d + c_l)} + \frac{D}{r + D(r_{IN} - r)} = 0 \quad (2.40)$$

або

$$r_{IN} = r - \frac{r - 2\hat{x}(c_d + c_l)}{D} \quad (2.41)$$

З огляду на те, що чинник симетричного розподілу банків по «колу» існує в умовах рівноваги, тобто $\hat{x} = \frac{V}{2n}$, отримуємо нове значення рівноважної ставки за кредитами в умовах допустимості «пов'язаних контрактів»:

$$r_{IN}^1 = r - \frac{1}{D} \left(r - \frac{c_d + c_l}{n} \right) \quad (2.42)$$

Цю формулу можна переписати як

$$r_{IN}^1 = \left(r + \frac{c_l}{Dn} \right) - \frac{1}{D} \left(r - \frac{c_d}{n} \right) = r_{IN}^{rr} - \frac{r_{dN}}{D} \quad (2.43)$$

звідки й випливає, що $r_{IN}^1 < r_{IN}^{rr}$.

Отримане нерівність є не чим іншим, як математичної записом висунутого твердження.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

- 1) регулювання граничних ставок по депозитам підвищує прибутковість банківської діяльності, що призводить до відхилення кількості покупців на ринку від оптимальної;
- 2) в умовах політики регулювання граничної ставки за депозитами заборона пов'язаних контрактів веде до зменшення добробуту банківської системи.

2.3. Визначення оптимальної кількості банків України з урахуванням загальносвітових тенденцій розвитку банківського бізнесу

Перш, ніж перейти до формалізації поточних тенденцій розвитку ринків банківських послуг в країнах Європейського Союзу, надамо стислу характеристику конкурентного середовища на ринку банківських послуг України.

Оскільки ринок банківських послуг є складовим елементом ринку фінансових послуг, то проаналізуємо динаміку розвитку конкурентного середовища на ньому як за кількістю учасників (табл. 2.1), так і за часткою їх активів в загальному обсязі (табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Динаміка розвитку конкурентного середовища на ринку фінансових послуг України за 2005-2010 рр. (станом на початок року) за кількістю учасників (складено автором на основі [80, 108])

<i>Кількість учасників ринку фінансових послуг</i>	<i>Роки</i>					
	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2008</i>	<i>2009</i>	<i>2010</i>
Банки	181	186	193	198	198	197
Небанківські фінансові установи:	1372	1612	1745	1913	2016	2008
кредитні установи	623	725	781	840	878	816
страхові компанії	387	398	411	446	469	450
ломбарди	262	322	315	309	314	373
фінансові компанії	45	74	116	170	193	208
довірчі товариства	-	-	-	1	2	2
недержавні пенсійні фонди	21	54	79	96	109	109
адміністратори НПФ	29	37	41	50	50	49
інші установи	5	2	2	1	1	1

Безумовно, світова фінансова криза суттєво вплинула на розвиток конкурентного середовища на ринку банківських послуг України та висвітлила цілий ряд структурних диспропорцій цю його розвитку, зокрема: недостатній рівень капіталізації окремих банків, невиконання окремими банками вимог НБУ щодо якості та диверсифікації активів, неспроможність окремих банків компенсувати прийняті на себе ризики за рахунок очікуваних доходів,

неспрацювання в окремих випадках системи захисту прав споживачів банківських послуг, низький рівень інформаційної прозорості більшості банків, неспрацювання механізмів державного регулювання конкурентного середовища на даному ринку.

Таблиця 2.2

Динаміка розвитку конкурентного середовища на ринку фінансових послуг України за 2005-2010 рр. (станом на початок року) за активами учасників (складено автором на основі [80, 108])

Показник	Роки											
	2005		2006		2007		2008		2009		2010	
	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %	Сума активів, млрд. грн.	Питома вага, %
Банки	134,4	85,9	213,9	89,8	340,2	91,5	599,4	93,1	741,8	92,3	873,5	93,5
Небанківські фінансові установи:	22,1	14,1	25,2	10,2	32,8	8,5	44,5	6,9	61,7	7,7	61,0	6,5
кредитні установи	0,8	0,54	1,9	0,78	3,2	0,84	8,3	1,29	12,6	1,57	11,8	1,27
страхові компанії	20,0	12,79	20,9	8,43	24,0	6,22	32,2	5,00	41,9	5,22	42,0	4,49
ломбарди	0,2	0,15	0,4	0,17	0,6	0,15	0,4	0,06	0,5	0,07	0,6	0,07
фінансові компанії	0,8	0,52	18,7	0,75	4,8	1,25	3,3	0,51	6,0	0,75	5,7	0,61
недержавні пенсійні фонди	0,2	0,13	0,5	0,02	1,4	0,04	0,3	0,05	0,6	0,08	0,9	0,09

З жовтня 2008 р. суттєво зменшилася ділова активність на ринку банківських послуг, відбулося зменшення ресурсної бази окремих банків, а сукупний розмір збитку в банківській системі в цілому досяг 31491,8 млн. грн.

Сьогодні ситуація на ринку банківських послуг України дещо поживилася, оскільки зріс капітал окремих його учасників, поступово відновлюється кредитування реального сектора економіки тощо. Окремі банки все ще продовжують перебувати у скрутному фінансовому становищі, але в цілому кризова межа розвитку досліджуваного ринку вже позаду.

Останнім часом у розвитку вітчизняної економіки намітився цілий ряд тенденцій, які здійснюють суттєвий вплив на формування конкурентного середовища на ринку банківських послуг.

Основними з них ми вважаємо наступні:

- зростання рівня обмежень доступу вітчизняних споживачів до внутрішніх кредитних ресурсів;
- зростання рівня обмежень доступу вітчизняних банків до зовнішніх кредитних ресурсів;
- значне зменшення попиту на продукцію вітчизняного експорту на світових ринках;
- зростання випадків неповернення наданих кредитів;
- зменшення довіри вітчизняних споживачів банківських послуг до банків;
- нестабільність курсових основних валют, в яких пропонуються банківські послуги;
- погіршення позиції України в міжнародних кредитних рейтингах;
- не спрацювання механізмів захисту прав споживачів банківських послуг тощо.

Динаміка відносних та абсолютних характеристик розвитку банків у співвідношенні з макроекономічним індикатором розвитку економіки України в 2001-2010 рр. представлена на рис. 2.3 та в табл. 2.3.

Для порівняння зазначимо, що питома вага капіталу банків у ВВП різних країн світу значно перевищує аналогічний показник для України: в Росії – 37,2 %, у країнах Центральної Європи – понад 40 % [140].

Аналогічна тенденція характерна і для відношення активів банків до ВВП країн світу: у США цей показник складає 350 %, у Німеччині – 200 %, у Великобританії – 130 %, в Східній Європі – 80-90 % [140].

Більш детальна інформація щодо характеристик діяльності банків України в 2001-2010 рр. представлена у додатку В.

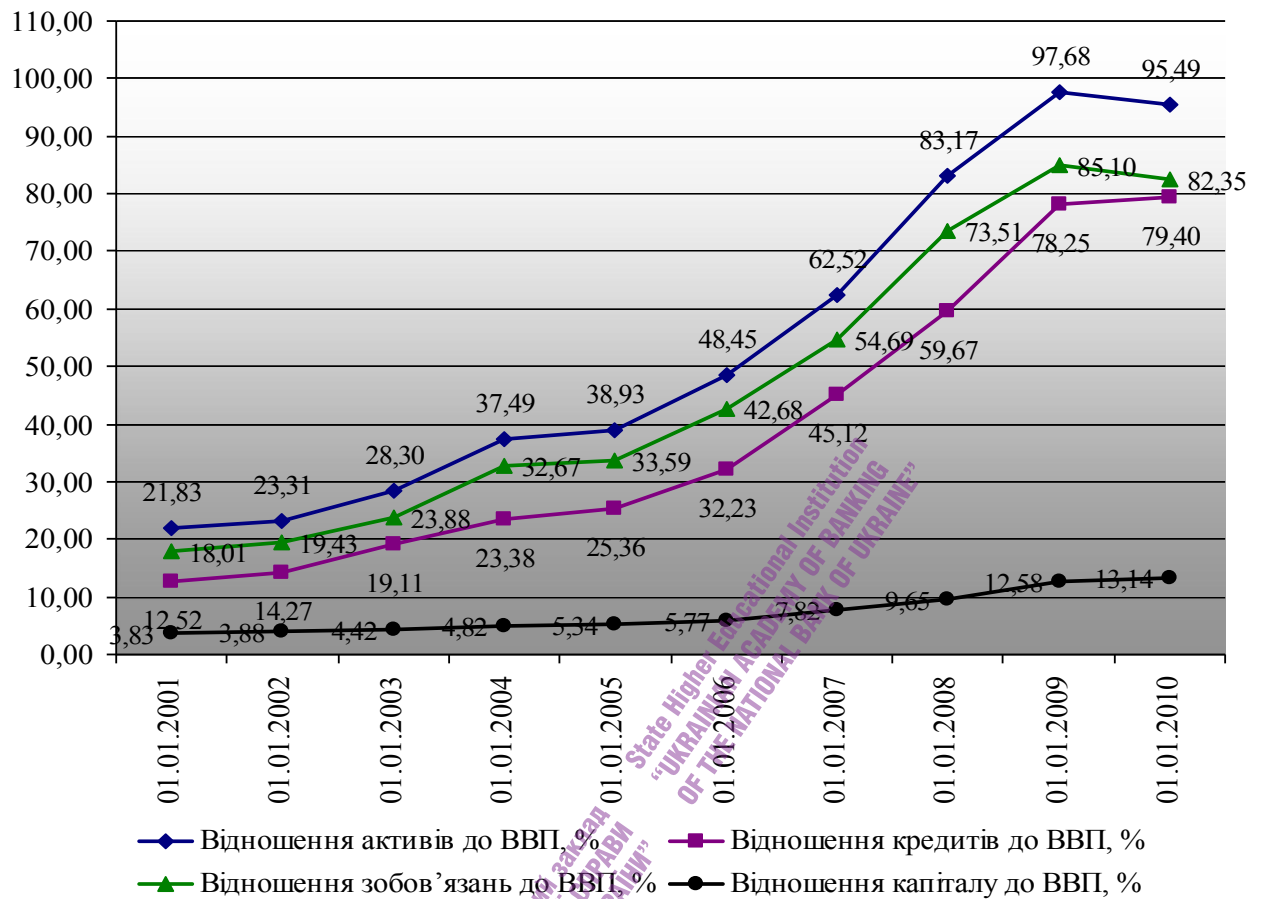

Рис. 2.3. Динаміка відносних характеристик розвитку банків у співвідношенні з макроекономічним індикатором розвитку економіки України в 2001-2010 рр.

Досліджуючи конкурентне становище на ринку банківських послуг України, слід визначити кількість продавців на ньому.

Безумовно, слід брати до уваги, що зростання або зменшення учасників ринку зміщує акценти у конкурентних позиціях існуючих гравців, призводить до коригування їх питомої ваги та частки ринку, що змінює уявлення про розвиток конкурентного середовища.

Динаміка абсолютних характеристик розвитку банків у співвідношенні з макроекономічним індикатором розвитку економіки України в 2001-2010 рр.

(станом на початок року)

(складено автором на основі [17, 82])

Показник	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
ВВП України, млн.грн.	170070	204190	225810	267344	345113	441452	544153	720731	948056	914720
Активи банків України, млн. грн.	37129	47591	63896	100234	134348	213878	340179	599396	926086	873450
Кредити, надані банками України, млн. грн.	21301	29134	43161	62503	87519	142277	245523	430052	741816	726296
Зобов'язання, млн. грн.	30622	39676	53913	87352	115927	188427	297613	529818	806823	753242
Капітал банків України, млн. грн.	6507	7915	9983	12882	18421	25451	42566	69578	119263	120208

До настання світової фінансової кризи кількість банків в Україні зростала значними темпами (за період 2001-2009 рр. в Україні зявилося 30 нових банків).

Суттєво розширювалося також і територіальне представлення банків. Так, за досліджуваний період кількість філій банків збільшилася на 30 одиниць, а відділень – на 16661 одиницю (рис. 2.4, таблиця 2.4).

Таким чином, кількість продавців на ринку банківських послуг за 2001-2009 рр. зростала значними темпами, що збільшувала конкуренцію між ними та зміщувала акценти щодо обрання методів конкурентної боротьби у бік нецінових.

Внаслідок світової фінансової кризи (з початку 2009 р.) відбулися значні зміни у розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг України, оскільки у декількох банків було відізнано ліцензію на здійснення банківської діяльності.

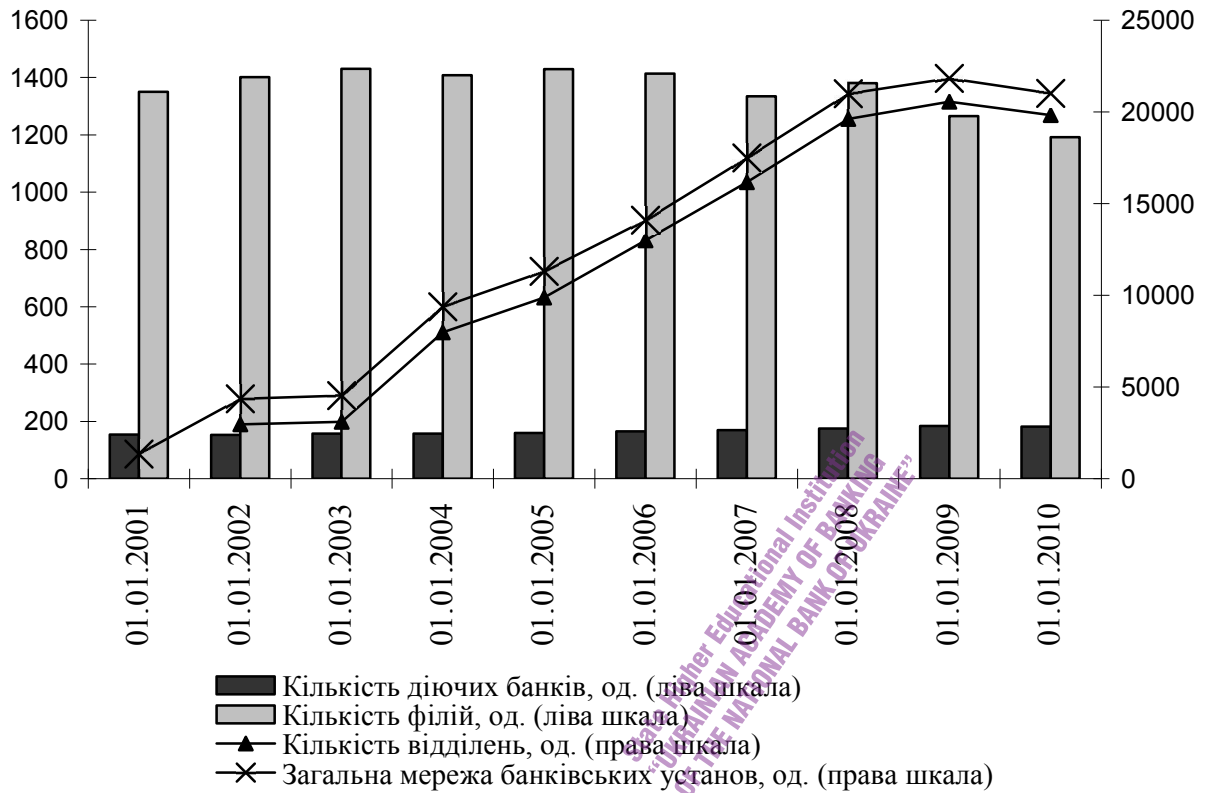

Рис. 2.4. Динаміка узагальнюючих індикаторів розвитку мережі банків України

Протягом 2009 р. кількість філій банків зменшилася на 74 одиниці, кількість відділень – на 735 одиниць.

Розглянемо роль та місце іноземних учасників на ринку банківських послуг України. Узагальнено динамічні зміни в цьому напрямку представлені на рис. 2.5.

Зауважимо, що першим дочірній банк в Україні створила Голадська фінансово-кредитна установа ING в 1995 р. [141]. За період 2001-2009 рр. кількість банків з іноземним капіталом зросла у 2,4 рази (з 22 одиниць до 53 одиниць), питома вага в загальній кількості банків, яким НБУ надав ліцензію на здійснення банківської діяльності – зросла з 14,3 % до 28,8 %.

Розширена характеристика динамічних змін у розвитку мережі банків в Україні (станом на початок року) (складено автором на основі [82])

Показник	Роки									
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість зареєстрованих банків	195	189	182	179	181	186	193	198	198	197
Виключено з Державного реєстру банків	9	9	12	8	4	1	6	1	7	6
Кількість банків, що знаходиться у стадії ліквідації	38	35	24	20	20	20	19	19	13	14
Кількість банків, що мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій	154	153	157	157	160	165	170	175	184	182
Кількість філій	1350	1401	1430	1408	1429	1414	1335	1380	1266	1192
Кількість відділень		2953	3094	7971	9875	13002	16160	19614	20555	19820
Загальна мережа банківських установ	1350	4354	4524	9379	11304	1401	17495	20994	21821	21012

Суттєвих змін зазнала також і частка іноземного капіталу в статутного капіталі банків, що працюють на території України – вона збільшилася у 2,8 рази. Якщо в 2001 р. вона становила 13,3 %, то в 2009 р. – вже 36,7 %. За досліджуваний період зросла і кількість банків зі 100 % іноземним капіталом – з 7 одиниць в 2001 р. (це складало 4,5% від загальної кількості) до 17 одиниць у 2009 р. (9,2 % від загальної кількості банків).

Аналізуючи географію іноземного капіталу, який працює на ринку банківських послуг України, зауважимо, що він представлений 23 країнами світу, найбільшу частку в ньому станом на початок 2010 р. складає капітал з Росії, Кіпру, Австрії, Франції, Нідерландів та Угорщини [82].

Дослідимо рівень концентрації капіталу в банківській системі України як одну з насущніших характеристик конкурентного середовища.

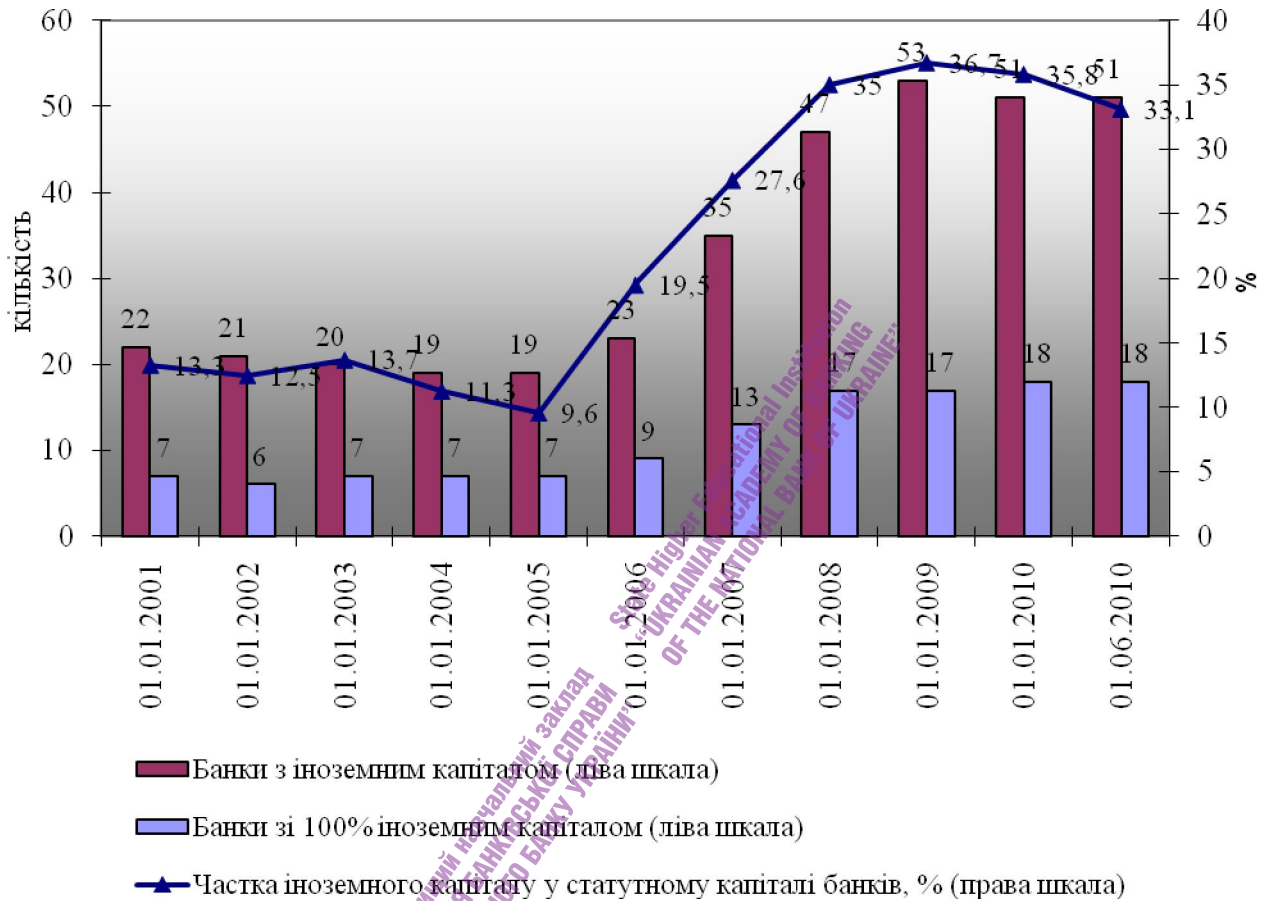

Рис. 2.5. Динаміка зміни учасників ринку банківських послуг України, що працюють за участю іноземного капіталу, за період з 01.01.2001 р. по 01.06.2010 р.

В табл. 2.5 представлені дані, які дозволяють порівняти рівень концентрації капіталу в банківській системі України та цілого ряду інших країн станом на початок 2010 р. Представлені дані свідчать, що ринок банківських послуг України далек від монополізації.

Найбільш розповсюдженими показниками, за допомогою яких можна дослідити рівень конкуренції на банківському ринку України, є індекс концентрації, індекс Херфіндаля-Хіршмана, індекс Холла-Тідемана та загальний індекс галузевої концентрації.

Рівень концентрації капіталу в банківській системі України та цілого ряду інших країн станом на початок 2010 р.

Країна	Частка найбільшого банку на ринку банківських послуг	Частка трьох найбільших банків на ринку банківських послуг	Частка п'яти найбільших банків на ринку банківських послуг	Частка десяти найбільших банків на ринку банківських послуг	Кількість банків			
						Межа монополізації:		
						$\geq 0,35$	$\geq 0,50$	$\geq 0,70$
Україна	0,11	0,23	0,35	0,53	182			
Швейцарія	0,26	0,72	0,77	0,82	325			
Нідерланди	0,23	0,78	0,87	0,93	45			
Греція	0,20	0,66	0,82	0,94	22			
Данія	0,17	0,67	0,80	0,91	91			
Ірландія	0,17	0,65	0,73	0,84	30			
Австралія	0,14	0,57	0,77	0,90	31			
Австрія	0,14	0,53	0,64	0,77	78			
Канада	0,14	0,54	0,82	0,94	44			
Бельгія	0,12	0,52	0,75	0,87	79			
Норвегія	0,12	0,56	0,67	0,81	35			
Швеція	0,12	0,53	0,73	0,92	21			
Португалія	0,09	0,40	0,56	0,82	40			
Іспанія	0,08	0,45	0,56	0,69	140			
Росія	0,08	0,38	0,44	0,53	1 005			
Японія	0,06	0,39	0,49	0,56	140			
Великобританія	0,06	0,34	0,47	0,68	186			
Франція	0,05	0,30	0,45	0,64	336			
Італія	0,04	0,27	0,40	0,54	331			
Німеччина	0,03	0,22	0,31	0,46	1 803			
Люксембург	0,03	0,20	0,30	0,49	118			
США	0,02	0,15	0,23	0,38	717			

Розрахунок даних показників базується на частці ринку, яку займає кожен з банків.

Дані щодо розрахунку індексу Херфіндаля-Хіршмана (за активами в цілому, а також за кредитним та депозитним портфелями окремо) за період 2004-2010 рр. представлені на рис. 2.6.

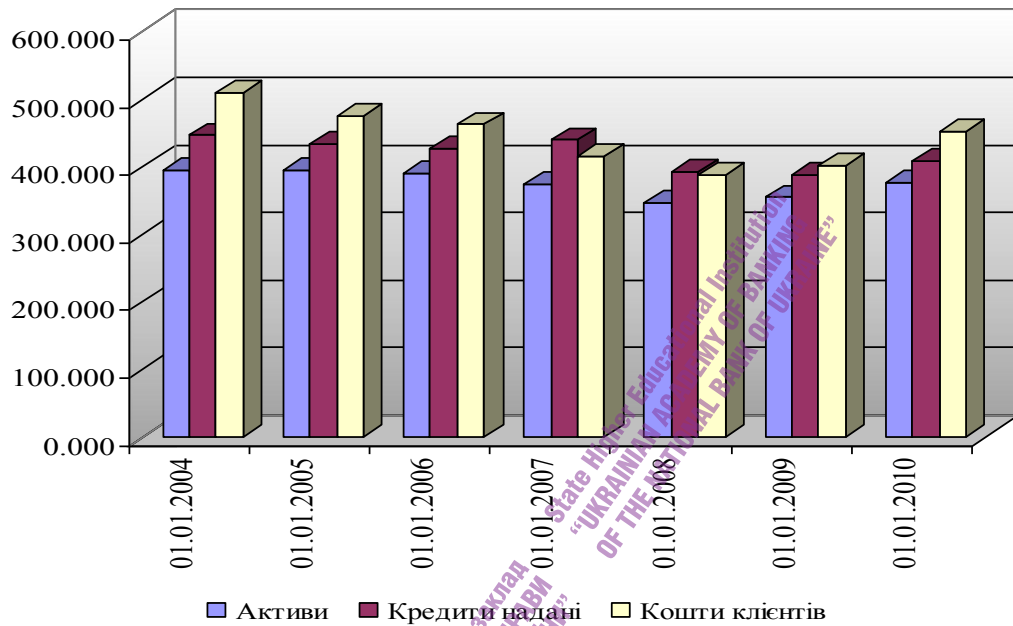

Рис. 2.6. Динаміка індексу Херфіндаля–Хіршмана за активами банків України в цілому, за кредитним та депозитним портфелями за період 2004-2010 рр.

Даний показник є досить поширеним в у дослідженнях зарубіжних вчених, він слугував основою для подальшого розроблення цілої низки індикаторів рівня конкуренції на ринку банківських послуг. Крім того, слід зазначити, що даний показник використовується в США наглядовими органами для регулювання рівня конкуренції на банківському ринку, для прийняття антистратових законів, для видачі дозволу на злиття чи поглинання банківських установ. Його також називають індексом повної інформації оскільки від охоплює усю сукупність банків, які діють на ринку.

За цим індикатором ринок традиційно вважається слабо концентрованим при значеннях менше 1000; помірно концентрованим – при значеннях від 1000 до 1800; високо концентрованим – при значеннях більше 1800.

Як свідчать дані, представлені на рис. 2.6, за період 2004-2010 рр. досліджуваний індекс, оцінений за кредитним портфелем збільшився на 38 пунктів, оцінений за депозитним портфелем – на 56 пунктів, оцінений загальною сумою активів банків – на 19 пунктів.

Це свідчить про доволі незначні зміни та дозволяє стверджувати, що на сьогоднішній день загрози щодо монополізації ринку банківських послуг України немає.

Індекс концентрації є досить поширеним в дослідження конкурентної ситуації на ринку банківських послуг через свою простоту, зрозумілість та легкість у розрахунку. Він вказує на сукупну частку ринку, яку займають найбільші банки, таз звані лідери ринку.

Динаміка рівня концентрації ринку банківських послуг України є нестабільною. Так, після загального зростання рівня концентрації у 2009 році, 2010 рік відзначився майже таким же загальним зниженням. Таку динаміку можна пояснити тим, що 2009 рік відзначився кризовими явищами у вітчизняному банківському секторі, протистояти яким могли лише великі банки. Це і привело до укріплення їхніх позицій на ринку. Проте вже 2010 рік відзначився певною позитивною динамікою, що дало змогу менш крупним банкам повернути собі частку втрачену ринку.

В цілому можна зробити висновок про значну концентрацію вітчизняного ринку банківських послуг, оскільки на групу найбільших банків України припадає близько 70% від усіх кредитів виданих банківською системою домогосподарствам та підприємствам, і майже 68% відповідних процентних доходів. Трохи менша частка залучених депозитів по наданих комісійних послуг – близько 68%.

Для аналізу вітчизняного ринку банківських послуг було визначено сукупну частку ринку банків першої групи за критерієм кредити видані фізичним та юридичним особам, депозити залучені від населення та підприємств та обсяг комісійних операцій.

Індекс Холла-Тідемана окрім часток ринку, які займає кожен банк, також враховує кількість банків та їх рейтинг. Значення даного показника може бути в межах від 0 до 1. Причому у випадку монополії на ринку даний показник наближається до 1, і навпаки, чим вища на ринку конкуренція, тим менше його значення. Для вітчизняного банківського сектору даний показник є в межах 0,02 – 0,03, що вказує на незначну концентрацію ринку банківських кредитних, депозитних та комісійних послуг.

Такі ж висновки підтверджує й загальний індекс галузевої концентрації, який визначається як сума частки банку-лідера та суми квадратів часток кожного банку, зважених на частку ринку інших учасників. Як і попередній показник, загальний індекс галузевої концентрації буде в рамках від 0 до 1 і тим вище, чим вища доля домінуючого банку.

Вплив домінуючого банку на вітчизняний ринок банківських послуг в цілому та на ціноутворення на банківські послуги зокрема є не значним. В даному випадку під домінуючим банком мається на увазі АБ «Приватбанк», частка якого на ринку кредитів в реальний сектор економіки склала 13,5%, а на ринку депозитів – 17,1%. Таким чином, можна зробити висновок про високий рівень конкуренції на ринку банківських послуг та відсутність на ринку лідера, який самотужки може визначати динаміку цін на банківські послуги.

Таким чином, на основі прорахованих показників концентрації та конкуренції на ринку банківських послуг України можна зробити висновок про в цілому високий рівень конкуренції учасників ринку, жоден з банків не має визначального впливу, хоча все ж слід зазначити, що понад 70% ринку належить 17 найбільшим банкам, що складає менше 10% від кількості усіх банків.

Дослідимо територіальну концентрацію капіталу в банківській системі України в контексті формалізації тенденцій розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг.

Різний рівень територіальної концентрації капіталу в банківській системі України обумовлений значною диференціацією економічного розвитку окремих регіонів. Це демонструє динаміка кількості головних банків за адміністративно-територіальними одиницями України в 2006-2009 рр. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Динаміка кількості головних банків за адміністративно-територіальними одиницями України в 2006-2009 рр.

Адміністративно-територіальні одиниці України	Роки			
	2006	2007	2008	2009
Автономна Республіка Крим та м. Севастополь	3	3	3	2
Вінницька обл.	–	–	–	–
Волинська обл.	2	2	2	2
Дніпропетровська обл.	11	13	14	14
Донецька обл.	10	10	10	11
Житомирська обл.	–	–	–	–
Закарпатська обл.	1	1	1	1
Запорізька обл.	3	3	2	3
Івано-Франківська обл.	1	1	1	1
Київська обл. та м. Київ	97	100	105	112
Кіровоградська обл.	–	–	–	–
Луганська обл.	2	2	2	2
Львівська обл.	5	5	5	5
Миколаївська обл.	–	–	–	–
Одеська обл.	10	10	10	10
Полтавська обл.	2	2	2	3
Рівненська обл.	–	–	–	–
Сумська обл.	1	2	2	2
Тернопільська обл.	–	–	–	–
Харківська обл.	12	12	11	11
Херсонська обл.	–	–	–	–
Хмельницька обл.	–	–	–	–
Черкаська обл.	–	–	–	–
Чернівецька обл.	–	–	–	–
Чернігівська обл.	3	3	3	3

В 2010 р. ситуація суттєво не змінилася, про що свідчать дані щодо побудови регіональних банківських мереж (головних офісів, філіалів та представництв), представлені на рис. 2.7.

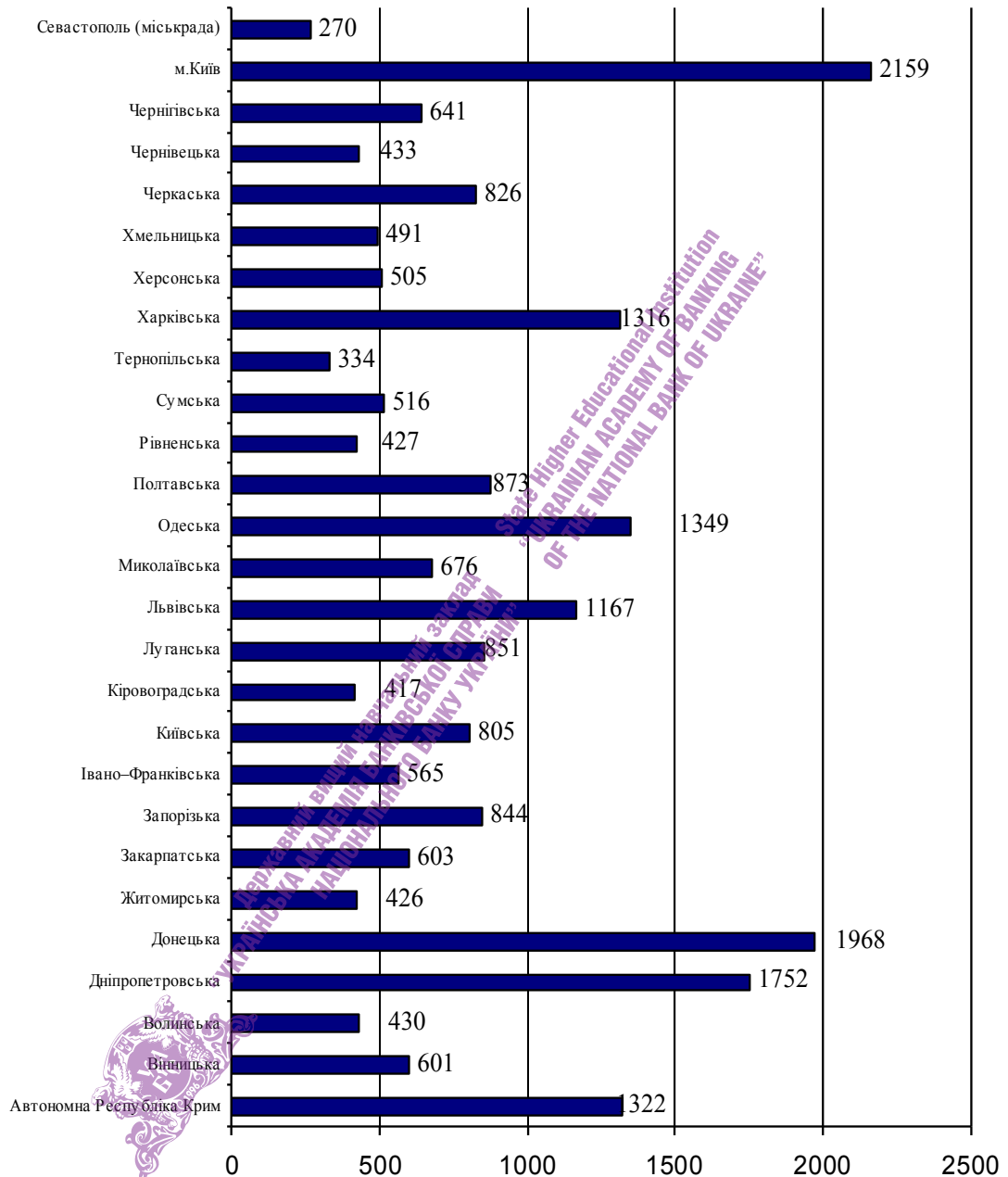

Рис. 2.7. Кількісна характеристика регіональних банківських мереж в Україні станом на початок 2010 р.

Як свідчать дані, представлені в табл. 2.6 та на рис. 2.7, банки розташовані нерівномірно по території України. Найбільший рівень концентрації ба-

нківського капіталу демонструється в Київській, Донецькій, Дніпропетровській, Одеській та Харківській областях.

Результати дослідження середньої кількості населення, що припадає на один банк, який має ліцензію НБУ на здійснення банківської діяльності, представлені на рис. 2.8 та 2.9, дозволяють підтвердити тезу про наявність структурних деформацій у концентрації банківського капіталу на території України.

Світова фінансова криза дала поштовх для переоцінки структури ринку банківських послуг в більшості країн світу.

Сучасною світовою тенденцією реструктуризації банківських систем є скорочення загальної кількості банків, але розширення філіальних мереж. Так, зокрема, протягом 2010 р. в країнах Європейського Союзу загальна кількість банків зменшилася на 1,8%, хоча кількість філій збільшилася майже вдвічі.

В США за період 1990-2009 рр. кількість банків скоротилася на 44%.

Банки Франції, Італії, Німеччини, Канади та Японії мають в середньому від 30 до 140 філій.

Далі в даному підрозділі дисертаційної роботи ми ставимо перед собою завдання формалізувати тенденції розвитку ринку банківських послуг в країнах Європейського Союзу за період 2002-2009 рр. (залежність кількості банків від розміру території країни, чисельності населення, ВВП на душу населення, відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП, рівня інфляції), на основі яких розрахувати оптимальну кількість банків України.

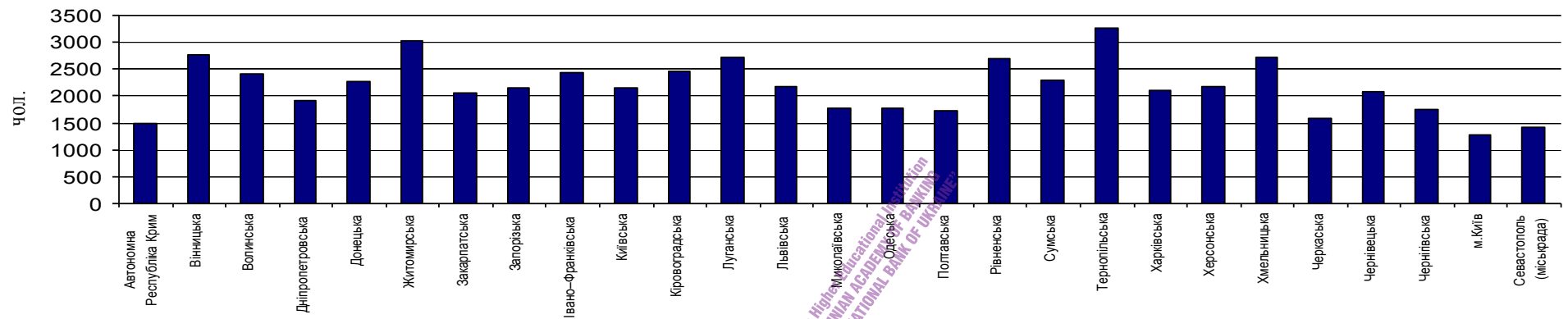

Рис. 2.8. Регіональна диференціація середньої кількості населення України, що припадає на один банк (на початок 2010 р.)

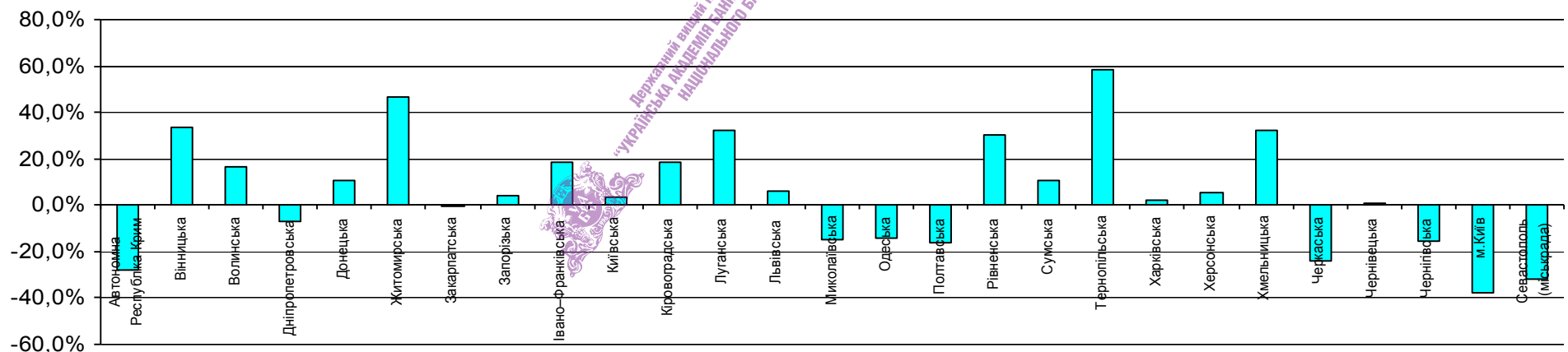

Рис. 2.9. Регіональна диференціація відхилення кількості населення України, що припадає на один банк від середнього по Україні, % (на початок 2010 р.)

На сучасному етапі розвитку економіки глобалізаційні явища стали поштовхом до значних змін в світовому банківському секторі.

В 2010 р. в країнах Європейського Союзу мала місце тенденція до зменшення кількості банків, збільшення рівня капіталізації, розширення спектра послуг, стрімкого розвитку технологій, швидкого пристосуватися до зовнішніх умов з максимальною користю для себе.

Це пояснюється тим, що світова фінансова криза дала поштовх для переоцінки стратегічних напрямків розвитку банківського сектора в кожній країні. У виступах представників центральних банків більшості країн Європейського Союзу неодноразово проголошувалося, що банківський сектор не потребує такої кількості банків, а оптимізація структури ринку банківських послуг визнавалося однією з найважливіших завдань впорядкування банківської справи.

Ефективність функціонування банківських систем в країнах Європейського Союзу узагальнено демонструють дані, представлені в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Щорічні темпи зростання показників ефективності функціонування банківських систем країн Європейського Союзу на кінець 2010 року*

<i>Групи країн</i>	<i>Темпи зростання кількості банків</i>	<i>Темпи зростання кількості філій</i>	<i>Темпи зростання кількості зайнятих в банківській сфері</i>
Країни Євросони	-2.1%	4.3%	-2.4%
Країни Європейського Союзу, які не входять в зону Євро	-0.3%	-1.0%	0.9%
Країни Європейського Союзу	-1.8%	3.2%	-1.5%
Учасники Європейської банківської федерації	-0.5%	-1.3%	-0.2%

* Дані отримані з офіційного сайту Європейської банківської федерації <http://www.ebf-fbe.eu/>

Аналіз даних, представлених в таблиці 2.7, дозволяє дійти висновку, що в 2010 році, коли почали проявлятися наслідки фінансової кризи, європейський банківський сектор почав процес реструктуризації, який супроводжується значною кількістю злиттів і поглинань.

Загальна кількість банків у Європейському Союзі знизилася на 1,8% (до 6964 в країнах Європейського Союзу), хоча кількість філій збільшилася майже вдвічі.

На рисунку 2.10 представлено динаміку зміни кількості банків в країнах Європейського Союзу за період з 1999 по 2010 рр (з урахуванням зони Євро).

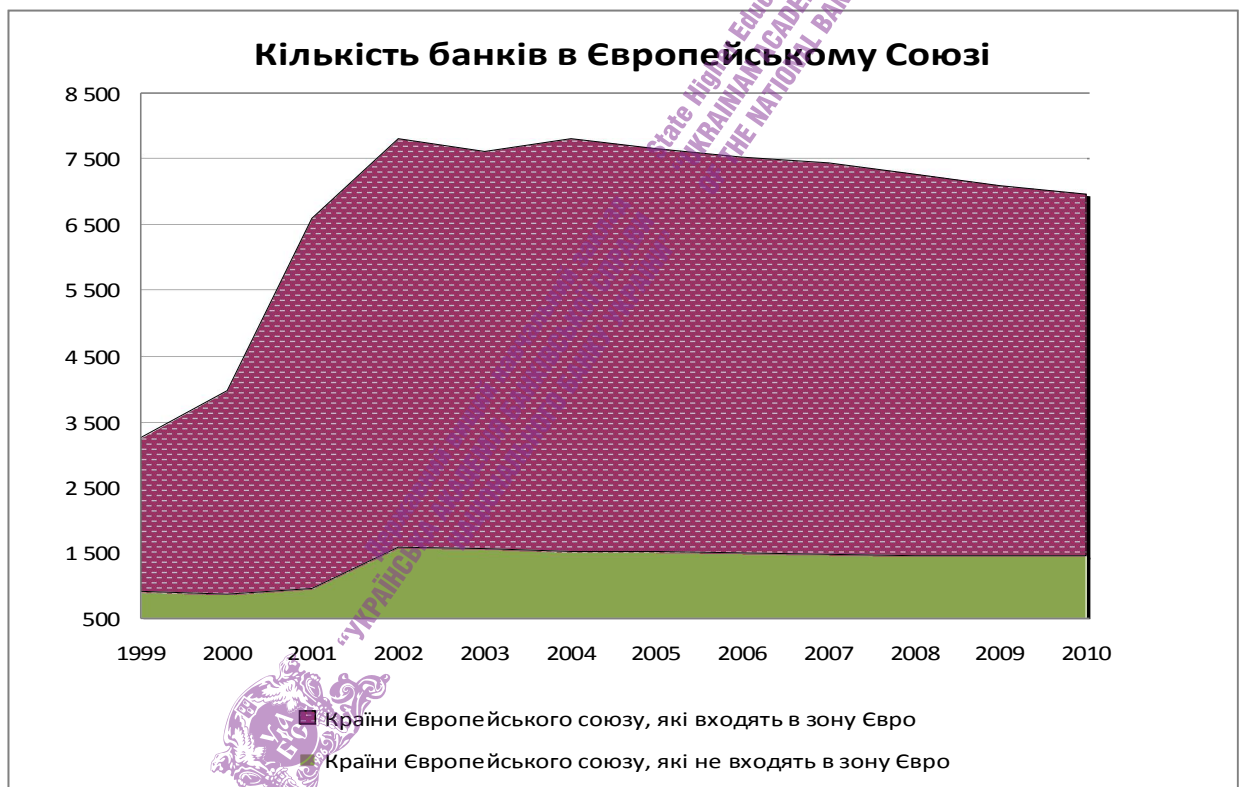

Рис. 2.10. Динаміка зміни кількості банків в країнах Європейського Союзу на кінець 2010 року

Дослідження підтверджують, що в країнах Європейського Союзу сформована нова політика в банківському секторі – на оптимальному ринку має працювати обмежене число банків. Зі зменшенням банків і наближення їхньої кількості до оптимальної розмір капіталу збільшується (за рахунок рест-

руктуризації) і допомагає банкам успішно підтримувати свою фінансову стабільність.

Поряд з цим знижуються витрати на розміщення активів, з'являються можливості для диверсифікації власної продукції, що, в свою чергу, знижує ризики. Великим банкам легше реалізовувати економію на масштабі в контексті обробки інформації про позичальників.

Вихідні передумови всіх економічних досліджень, що виправдовують скорочення числа конкурентів, мають мікроекономічний характер. Як наслідок, вони ігнорують можливість появи банківської монополії або олігополії, ефективність яких сумнівна. Цей недолік можна було б виправити, якби аргументи на користь укрупнення банків компенсувалися аналізом ефективності банківського сектора на макроекономічному рівні.

Для того, щоб оцінити оптимальне число банків для країни в цілому, необхідно насамперед виявити фактори, які на нього впливають.

Авторське бачення алгоритму оцінки числа банків представлений на рис. 2.11.

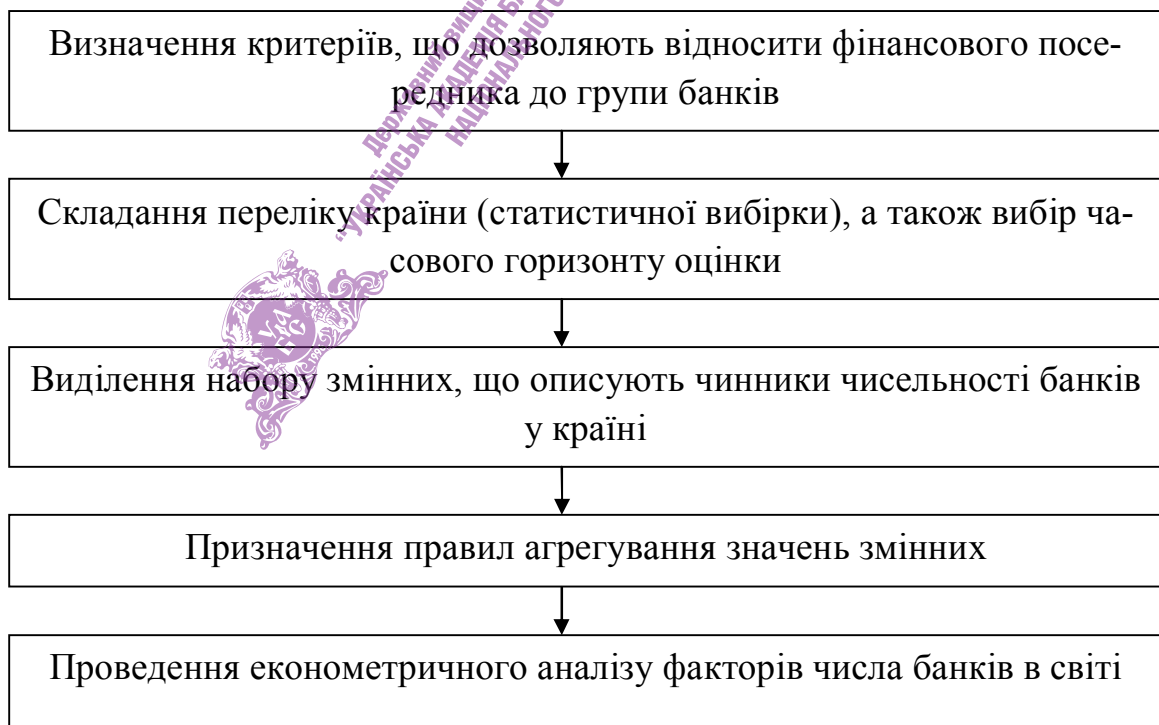

Рис. 2.11. Алгоритм оцінки оптимального числа банків

При впровадженні алгоритму постає питання про необхідність визначення факторів та рівень їхнього впливу на банківську систему в цілому та на зміну кількості банків в країні.

Банк – це фінансова організація, що проводить різноманітні операції з цінними паперами і грошима.

На основі проведеного аналізу існуючих методичних підходів до оцінки розрахунку оптимальної кількості банків, ми дійшли висновку, що більшість науковців виділяють наступні фактори впливу:

- територія країни та насиченість банками (де проводяться банківські операції);
- чисельність населення (хто є користувачем банківських послуг);
- ВВП на душу населення (визначає рівень розвитку економіки, а отже і банківського сектору);
- інфляція (визначається рівень довіри населення до банківських установ та банківської системи в цілому);
- відношення сукупних активів банківського сектору до рівня ВВП (рівень розвитку банківської системи в структурі економіки країни).

Формалізуємо вплив кожного з цих факторів на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Визначимо загальні тенденції впливу інфляції на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Економічна теорія припускає, що інфляція здійснює неоднозначний вплив на банківський сектор. У короткостроковому періоді невисока інфляція дестимулює розвиток сектора.

Гіперінфляція, навпаки, здатна збільшити його розміри. Вона зменшує розмір банківського сектору, створює проблеми в області ціноутворення і ускладнює повноцінне виконання грошима своїх функцій.

Гіперінфляція може сприяти надмірному зростанню банківського сектора. Під її впливом економічні агенти зменшують середню суму наявних го-

тійкових грошей, що призводить до частого відвідування банків. У відповідь останні розширюють роздрібну діяльність: наймають додатковий персонал, розвивають мережу відділень або здійснюють інвестиції в автоматизацію і технології.

Для емпіричної оцінки впливу динаміки цін на число банків доцільно використовувати період аналізу в п'ятнадцять років, що допоможе більш точно визначити залежність кількості банків від рівня інфляції банків в країнах світу.

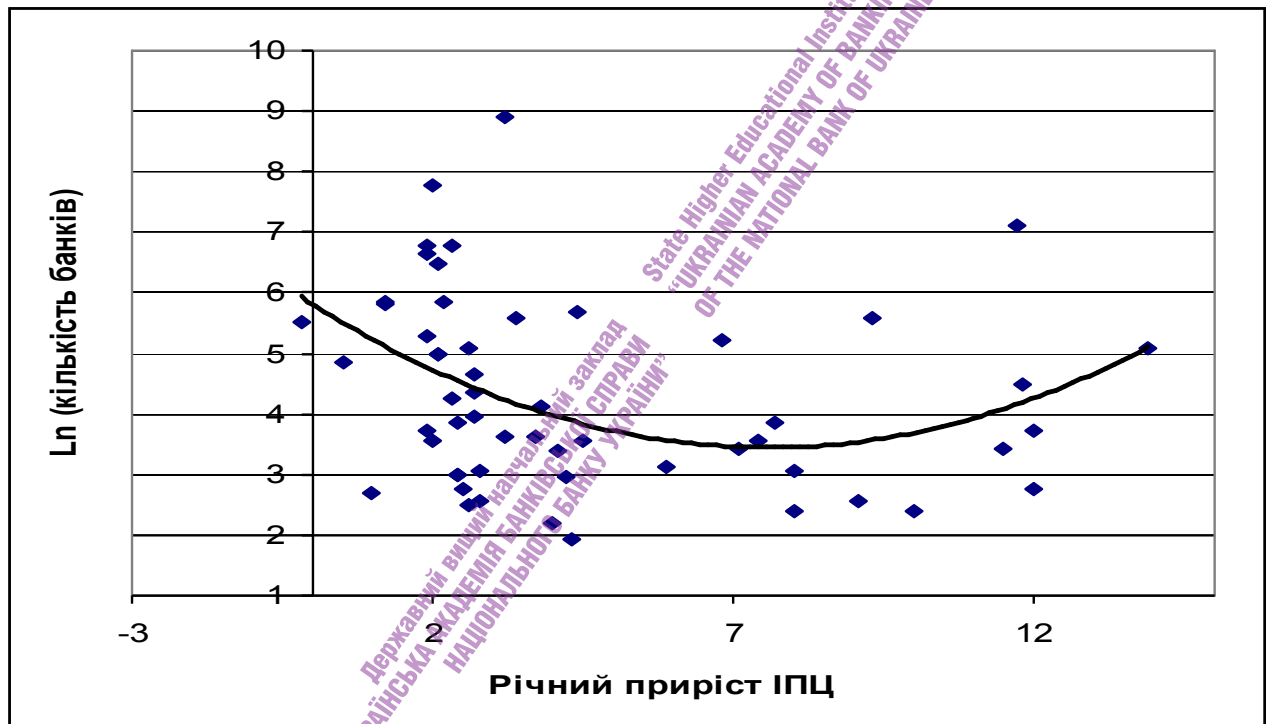

Рис. 2.12. Залежність кількості банків від поточної інфляції в короткостроковому періоді (узагальнена оцінка по країнам світу)

Дані, представлені на рис. 2.12, дозволяють стверджувати про наявність деяких ознак нелінійного впливу інфляції на кількість банківських установ.

Вона знецінює фінансові активи і скорочує число банків, проте у міру збільшення темпів приросту цін банківський сектор може "збільшуватися", щоб мінімізувати тягар інфляційного оподаткування економічних агентів.

У довгостроковій перспективі на розвиток банківського сектору негативно позначається вплив будь-якого типу інфляції. Вона змушує банки раціоналізувати кредитування, а також підвищує витрати моніторингу фінансового стану позичальника.

Крім того, внаслідок відсутності досконалого ціноутворення на фінансові активи, інфляція, з одного боку, посилює реальне податкове навантаження на банки, а з іншого – скорочує реальні доходи банківських установ.

Як свідчить проведене автором дослідження, результати якого представлені на рис. 2.13, в довгостроковому періоді інфляція здійснює негативний вплив на кількість банків, хоча і статистично незначущий.

При низькій стійкості банківського сектора вона здатна призвести до його кризи.

Періоди високої інфляції характеризуються безліччю економічних деформацій, включаючи встановлення контролю над рухом капіталу, фінансові репресії, сегментування валютних ринків і корупцію в органах державної влади.

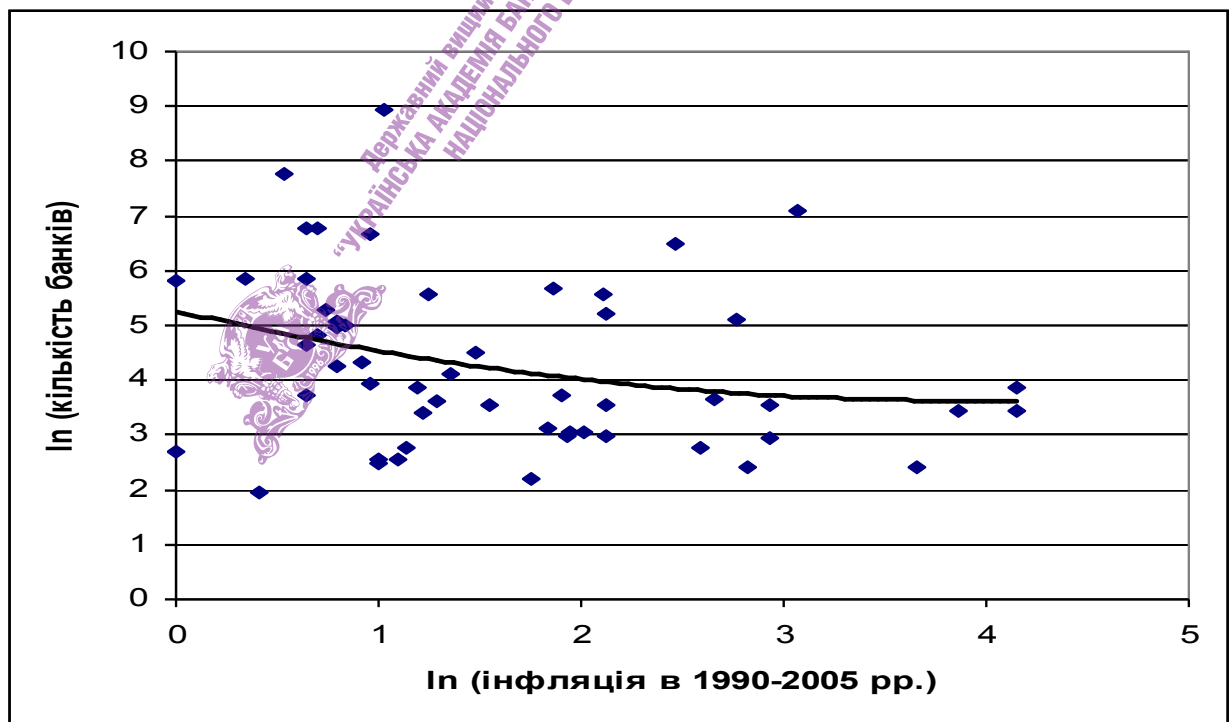

Рис. 2.13. Залежність кількості банків від поточної інфляції в довгостроковому періоді (узагальнена оцінка по країнам світу)

Формалізуємо залежність кількості банків від рівня інфляції в Україні. Банківська система України пройшла складний шлях становлення в умовах високого рівня інфляції, що негативно вплинуло на процес її формування.

Як видно з рисунку 2.14, в короткостроковому періоді банківська система України прямо пропорційно реагувала на зміну темпів інфляції.

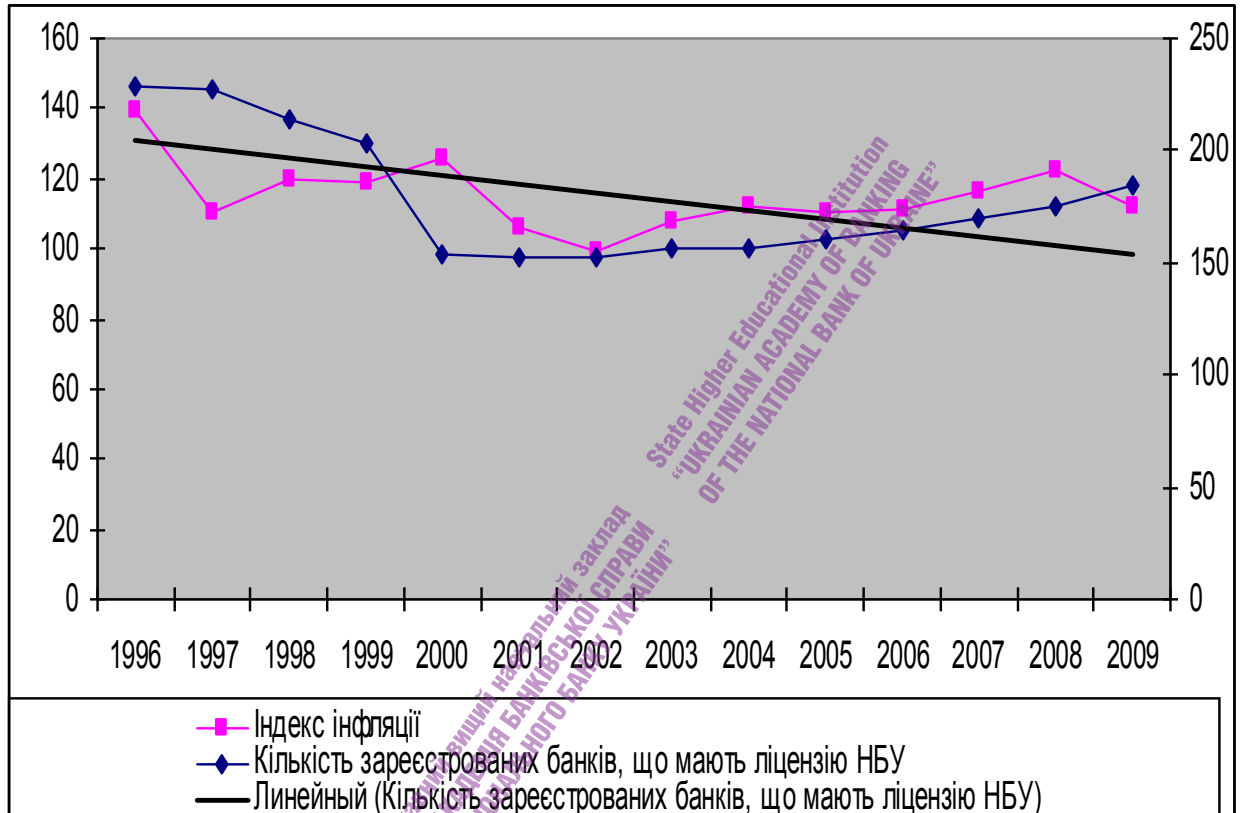

Рис. 2.14. Динаміка рівня інфляції та кількості банків в Україні в період з 1996р. по 2009 р.

В довгостроковому періоді інфляція негативно вплинула на банківський сектор України. Іншими словами, збільшення рівня інфляції призвело до зменшення кількості банків в країні.

Підсумовуючи проведені дослідження в даному науковому напрямку, зауважимо, що поліноміальний тренд залежності кількості банків від значень рівня інфляції, побудований з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу, має наступний вигляд:

$$y = 0,1075x^2 - 0,8399x + 5,2651 . \quad (2.44)$$

Виходячи з цього, оптимальна кількість банків в Україні, визначена за цим фактором, дорівнює 41.

Визначимо загальні тенденції впливу території країни на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Важливе значення для населення країни є доступність банківських установ та визначення зони їх обслуговування. Це критерієм оптимального розміщення цих об'єктів та важливою характеристикою територіальної організації банківської системи.

Дрібні регіональні банки потрібні не стільки країні в цілому, скільки споживачам їх послуг. Вони займають свою нішу внаслідок наявності конкурентних переваг, оскільки краще знають потреби клієнтів на місцевому ринку.

Якщо великі столичні банки пропонують стандартний набір послуг або продуктів, то дрібні місцеві банки виграють за рахунок особливого обслуговування. Вони більш доступні для своїх клієнтів, а також націлені на індивідуальну роботу з ними.

Дрібні банки охочіше і швидше кредитують малий бізнес і місцеві підприємства, у них менш жорсткі вимоги до позичальників. Вони враховують економічні особливості свого краю і на відміну від великих та іноземних банків відкривають філії в будь-якому населеному пункті.

Якщо регіональні банки краще задовольняють потреби у банківських послугах на місцевому ринку, то можна припустити, що зі зростанням території країни має збільшуватися кількість діючих банків.

Економетричний аналіз підтверджує позитивну залежність чисельності банківського сектора від площі країни (рис. 2.15).

Рис. 2.15. Залежність кількості банків від території країни
(узагальнена оцінка по країнам світу)

В країнах Європейського Союзу в середньому на 1 банк припадає площа у 2791, 22 кв. км. (рис. 2.16).

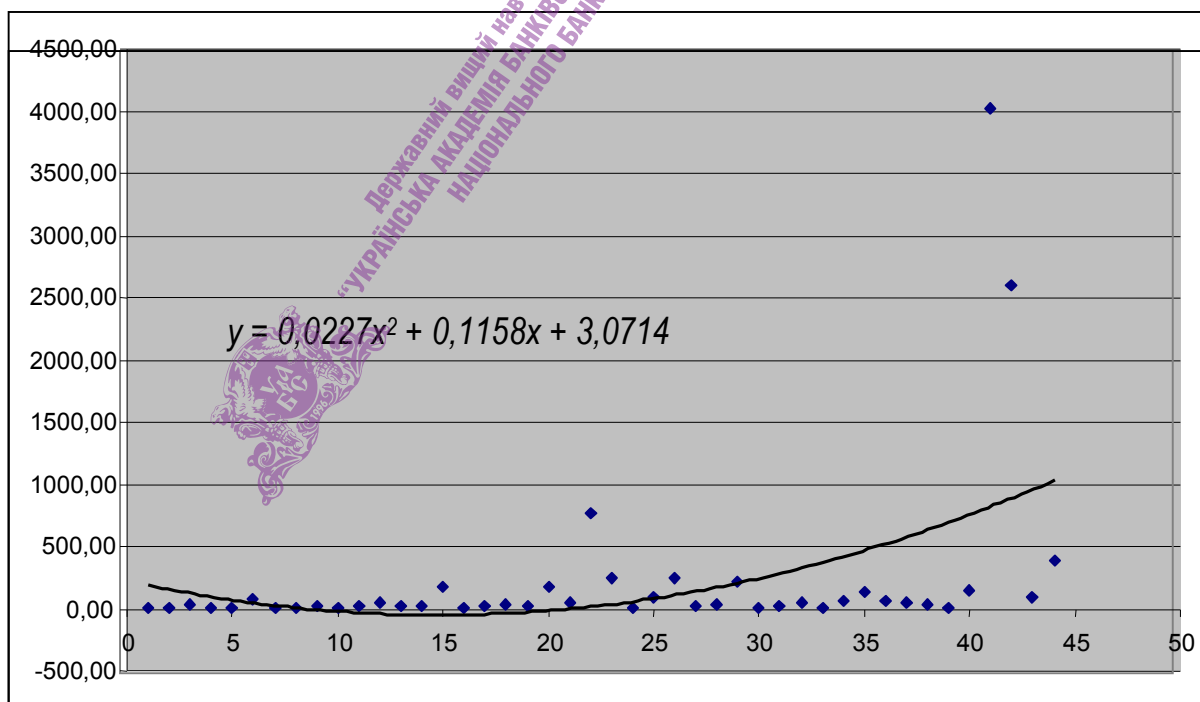

Рис. 2.16. Щільність розташування банків в країнах Європейського Союзу
на одиницю площі по даним на 2010 р. (складено автором)

Формалізуємо залежність кількості банків від території країни в Україні.

За рівнем територіальної концентрації банківської системи України станом на кінець 2010 року регіони можна умовно поділити на 4 групи (за обсягом банків і філій, розташованих в області): високої концентрації (столичний регіон); середньої; незначної; низької концентрації.

Група високої концентрації представлена м. Києвом та Київською областю (столичний регіон), де зосереджено 60,1% діючих банків і 11,8% банківських філій від їх загальної кількості.

Група середньої концентрації включає такі області, як Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Львівська, Харківська, де сконцентровано 29,5% банків та 33,3% філій. Як бачимо, ця група характеризується значною кількістю філій, тоді як у групі високої концентрації переважають банки.

До групи незначної концентрації належать Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Полтавська, Сумська, Чернігівська області та Автономна Республіка Крим. В перелічених областях діє 10,4% банків та 31,1% філій.

До останньої групи – низької концентрації входить 11 областей (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька), в яких немає регіональних банків, а лише сконцентровано 23,8% філій.

Підсумовуючи проведені дослідження в даному науковому напрямку, зауважимо, що поліноміальний тренд залежності кількості банків від території країни, побудований з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу, має наступний вигляд:

$$y = 0,0227x^2 + 0,1158x + 3,0714. \quad (2.45)$$

Виходячи з цього, оптимальна кількість банків в Україні, визначена за цим фактором, дорівнює 30, оскільки територія України складає близько 603 тис. кв. км.

Визначимо загальні тенденції впливу чисельності населення на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Очевидно, що на кількість та рівень регіональної концентрації банківських установ впливає число жителів країни.

Результати економетричного аналізу свідчать про те, що чим більш густо населеною є країна, тим сильніше населення відчуває потребу в банках (рис. 2.17).

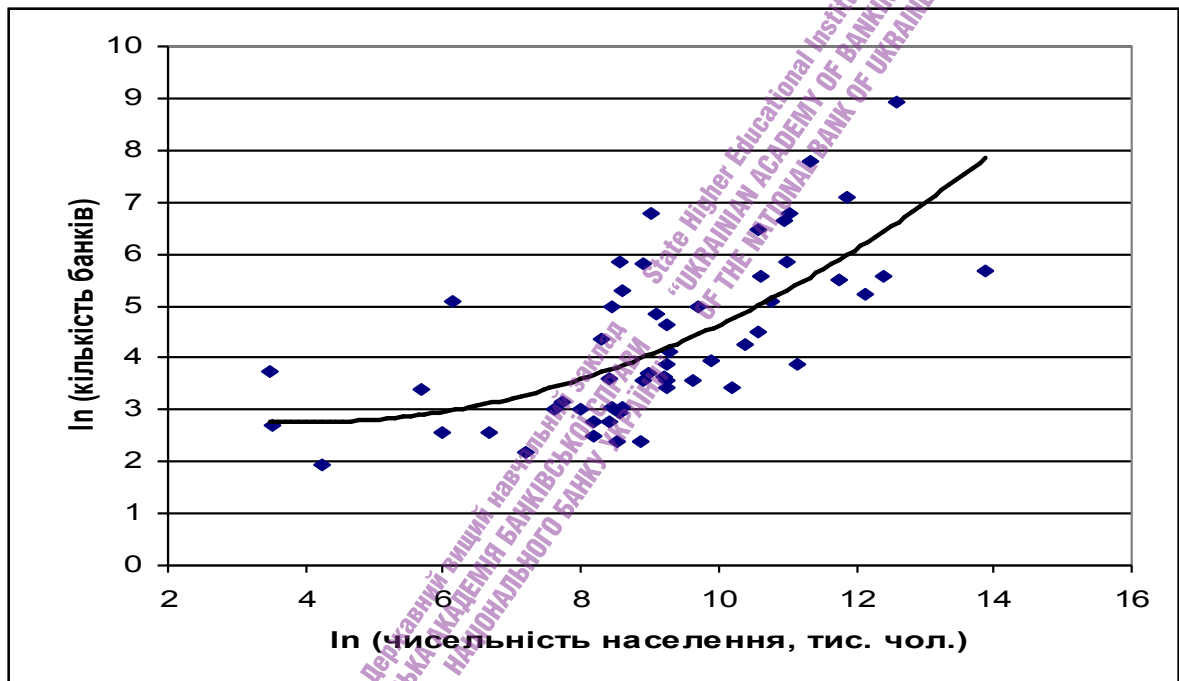

Рис. 2.17. Залежність кількості банків від густоти населення регіону (узагальнена оцінка по країнам світу)

Взаємозв'язок чисельності населення та кількості банків є статистично значущим.

Для європейських країн характерна тенденція щодо збереження залежності кількості банків від густоти населення регіону.

На рис. 2.18 представлено залежність кількості банків від населення по країнах Європейського Союзу на кінець 2010 року.

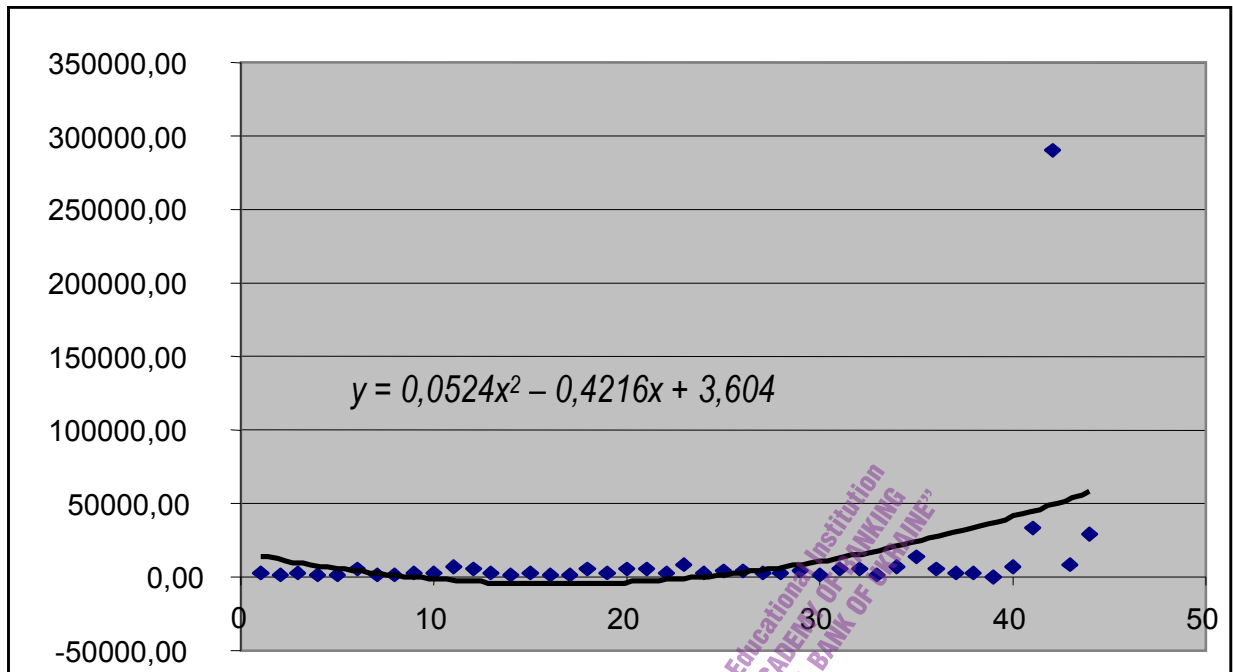

Рис. 2.18. Залежність кількості банків від чисельності населення в країнах Європейського Союзу станом на кінець 2010 року (складено автором)

Формалізуємо залежність кількості банків від чисельності населення в Україні.

Кількість банківських установ в країні напряму залежить від темпів росту/зниження чисельності населення, адже зі збільшенням в регіонах жителів, банки намагаються завойовувати нових клієнтів з метою збільшення власного прибутку, і навпаки, із зниженням – переміщуватися в більш перспективні регіони, в яких валові витрати на обслуговування однієї операції значно нижче (за рахунок кількості операцій).

Чисельність населення України має стійку тенденцію до зниження. Це демонструють дані, представлені на рис. 2.19.

Підсумовуючи проведені дослідження в даному науковому напрямку, зауважимо, що поліноміальний тренд залежності кількості банків від чисельності населення, побудований з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу, має наступний вигляд:

$$y = 0,0524x^2 - 0,4216x + 3,604 \quad (2.46)$$

Виходячи з цього, оптимальна кількість банків в Україні, визначена за цим фактором, дорівнює 36.

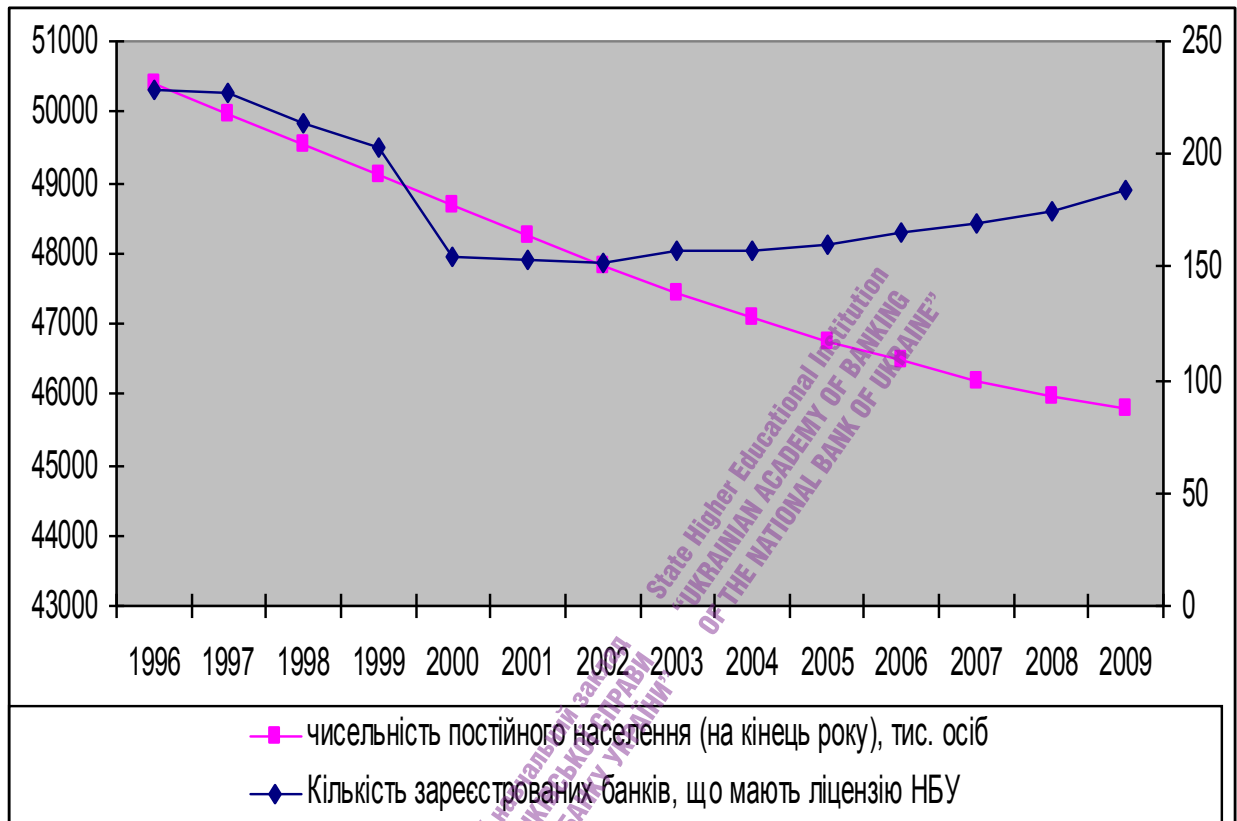

Рис 19. Динаміка зміни чисельності населення та кількості банків в Україні в період з 1996 по 2009 роки

Визначимо загальні тенденції впливу ВВП на душу населення на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Досвід як промислово розвинутих країн, так і країн, що розвиваються, свідчить, що чим вищим є добробут громадян, тим більше можливостей для розвитку отримують банки.

З ростом ВВП на душу населення підвищується попит на банківські послуги: розширюється депозитна база, збільшуються обсяг грошових переказів і попит на кредити.

Привабливість банківського бізнесу стимулює появу на ринку нових гравців, в результаті число банків зростає.

Зі зниженням рівня доходу населення, банківський сектор напряму отримує збитки – населення намагається забрати вкладені депозити (інвестиції) з метою погашення короткострокових зобов'язання та задоволення власних потреб, не звертаючи увагу на отримання прибутку від власних заощадження в довгостроковому періоді.

В якості оцінки добробуту громадян можна використовувати показник ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності і по поточному ринковому валютному курсу.

Емпіричні оцінки свідчать про статистичну значимість та позитивний вплив добробуту громадян на число банків (рис. 2.20).

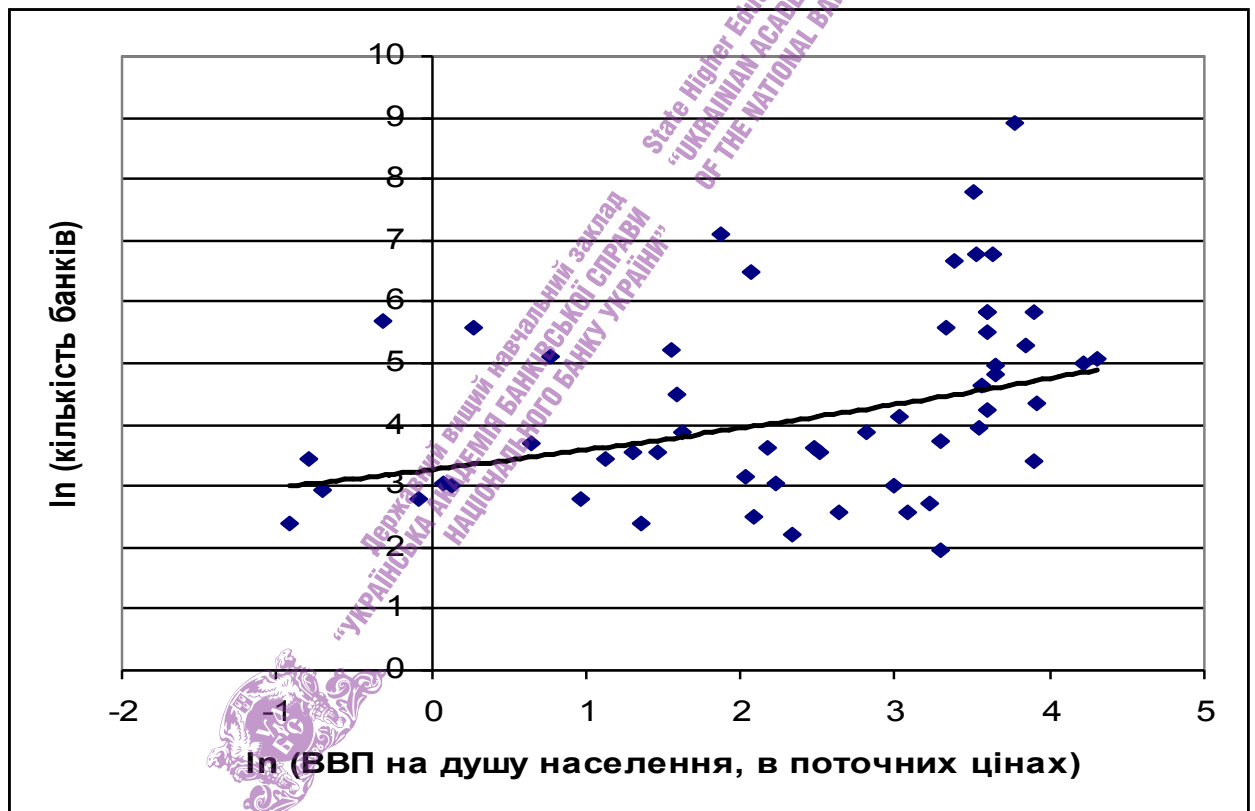

Рис. 2.20. Залежність кількості банків від рівня ВВП на душу населення (за поточним ринковим валютним курсом) (узагальнена оцінка по країнам світу)

У міру розвитку банківського сектора його послуги і структура ускладнюються. Дана тенденція спостерігається і на ринку банківських послуг у

країнах Європейського Союзу: чим різноманітніше продукти та послуги фінансових посередників, тим важче управляти ризиками.

В даний час багато банків у промислово розвинених країнах пропонують клієнтам єдиний пакет, що включає кредити, цінні папери і страхові поліси. При цьому всі вони повинні нести одні і ті ж цінові ризики.

На рис. 2.21 представлено залежність кількості банків та рівня ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності та по поточному ринковому валютному курсу.

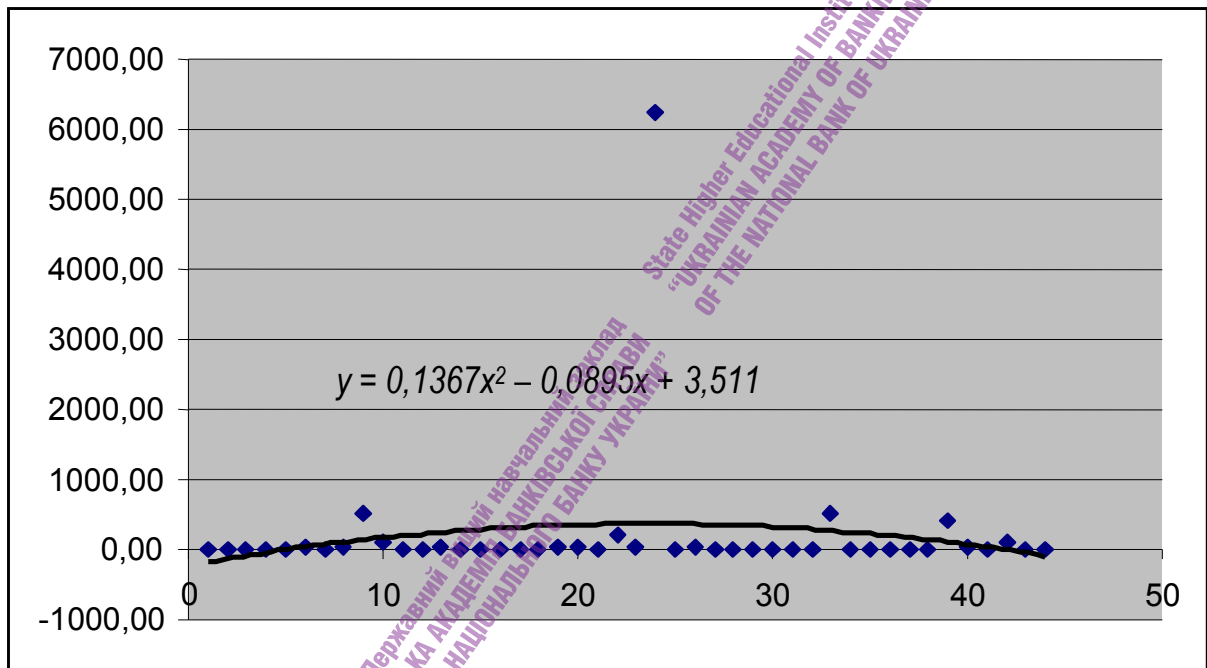

Рис. 2.21. Залежність кількості банків від ВВП на душу населення в країнах Європейського Союзу станом на кінець 2010 року

(складено автором)

Швидке зростання ринку і поява складних продуктів, їх "перепакуння" і роздільна торгівля фінансовими ризиками стимулюють інституційне розділення банків.

Як альтернатива, для зниження системного ризику регулятор може примусити банки виводити окремі види бізнесу в нові банківські структури.

Для встановлення інформаційних бар'єрів і ефективного управління ризиками учасники ринку можуть також створювати фінансові конгломерати з безлічі банків-учасників. Чим більше сегментів ринку, на яких такий конгломерат проводить операції, тим вище спеціалізація його учасників.

Формалізуємо залежність кількості банків від ВВП на душу населення в Україні.

Як бачимо, на території України спостерігається залежність рівня ВВП на душу населення та кількості банків (рис. 2.22): зі збільшенням темпів розвитку економіки країни в цілому збільшується і кількість банків.

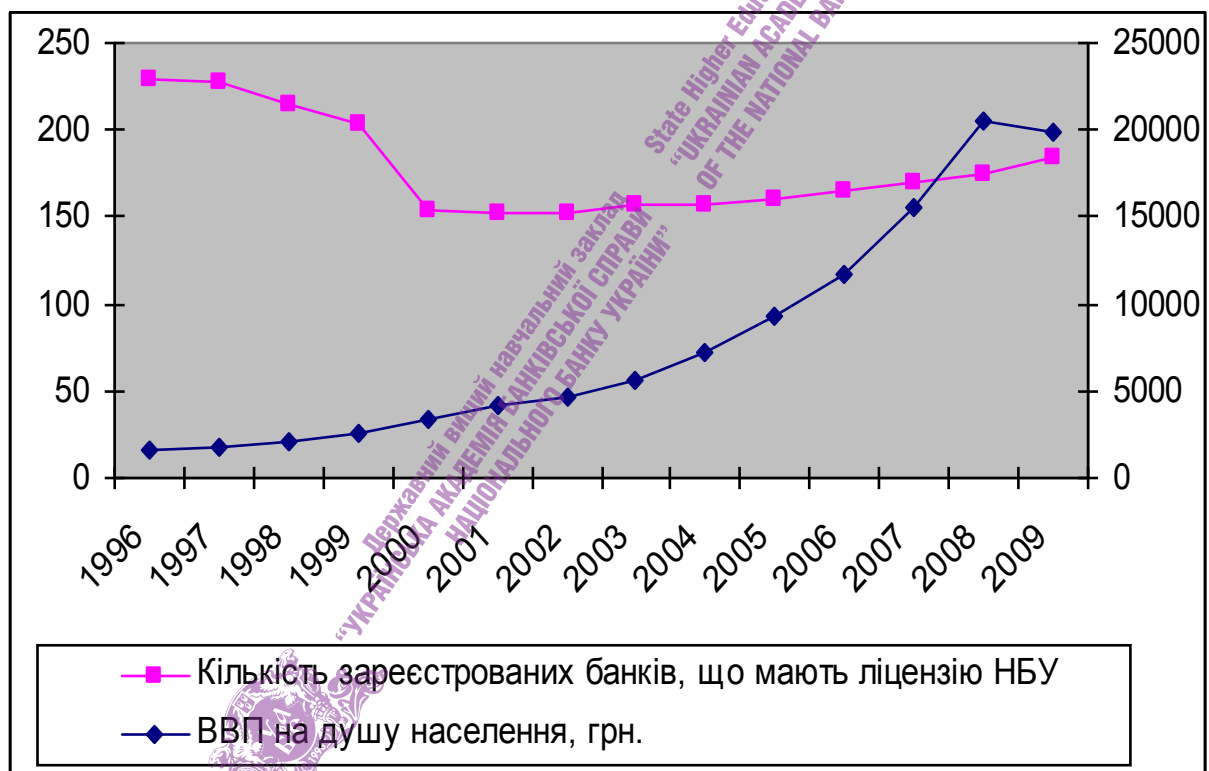

Рис. 2.22. Динаміка показників кількості банків та рівня ВВП на душу населення в Україні в гривнях в період з 1996 по 2009 рр.

Підсумовуючи проведені дослідження в даному науковому напрямку, зауважимо, що поліноміальний тренд залежності кількості банків від рівня ВВП на душу населення, побудований з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу, має наступний вигляд:

$$y = 0,1367x^2 - 0,0895x + 3,511 \quad (2.47)$$

Виходячи з цього, оптимальна кількість банків в Україні, визначена за цим фактором, дорівнює 42.

Визначимо загальні тенденції впливу розвиненості банківського сектора ВВП (його будемо вимірювати відношенням сукупних активів банківської системи до рівня ВВП) на кількість банків в країнах Європейського Союзу.

Рис. 2.23 демонструє дані щодо залежності числа банків від рівня розвитку банківської системи.

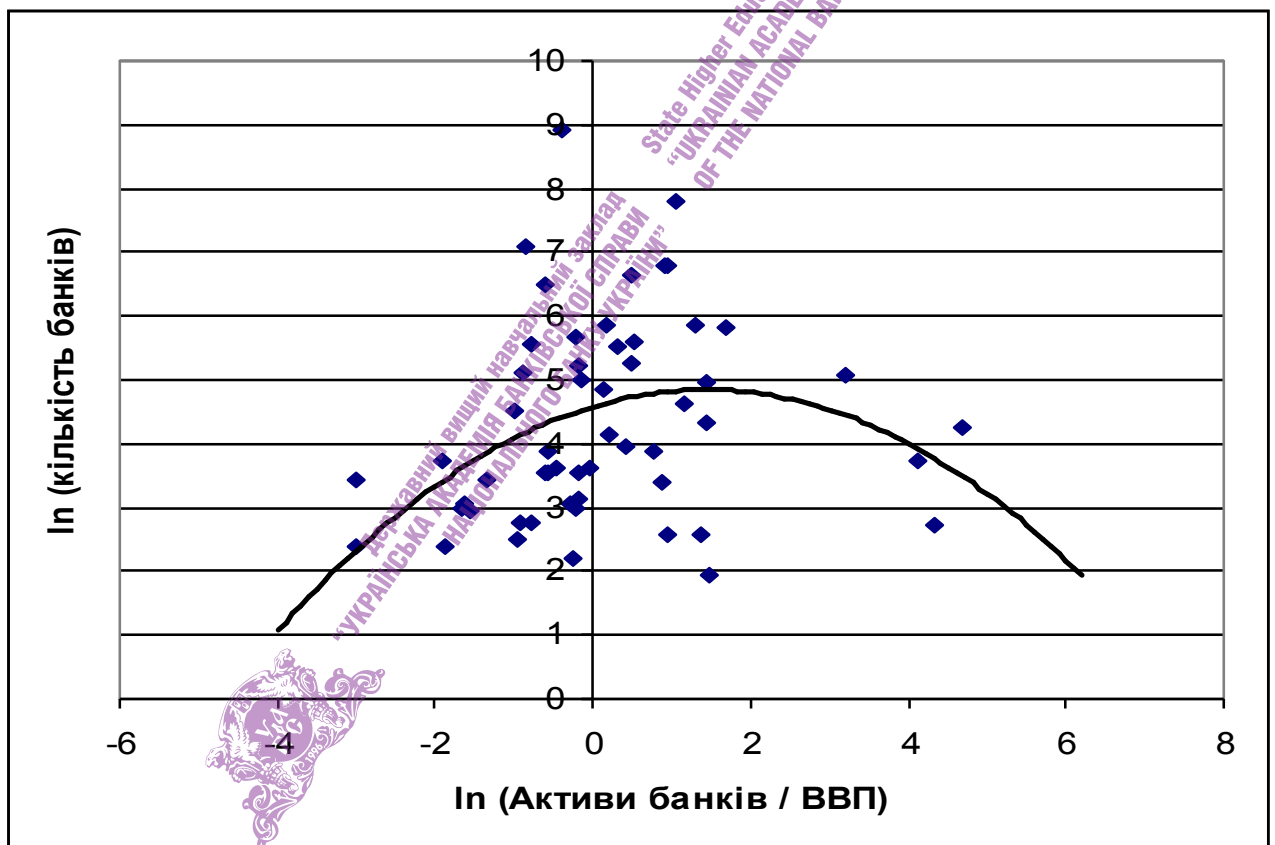

Рис. 2.23. Залежність числа банків від показника «відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП»
(узагальнена оцінка по країнам світу)

Такий вид залежності числа банків від показника «відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП» обумовлений специфікою країн з нечисленним банківським сектором.

Всі країни світу можна умовно поділити на дві групи:

- міжнародні фінансові центри і елітні монархії (Сінгапур, Люксембург, Монако та ін). У цій групі країн сукупні активи банківського сектора можуть у кілька разів перевершувати ВВП.
- економічно слаборозвинені країни, які характеризуються низьким рівнем захисту прав людини і прав власності (Туркменістан, Таджикистан, Албанія та ін.). У цій групі достовірна грошово-кредитна статистика відсутня (ні МВФ, ні Світовий банк не в своєму розпорядженні відомостей про стан їх банківського сектора). За експертними оцінками, сукупні активи банківського сектору в економічно слаборозвинених країнах не перевищують 5% ВВП. З цього можна зробити висновок, що значні обсяги кредитування припадають на позафінансовий сектор економіки.

Якщо виключити з аналізу обидві групи країн, залежність числа банків від розвиненості банківського сектору втрачає статистичну значимість.

В країнах Європейського Союзу також спостерігається така тенденція, яка дозволяє зробити остаточний висновок: з розвитком банківського сектора спостерігається збільшення темпів розвитку та відкриття нових банківських установ, які намагаються отримати максимальний прибуток за мінімальних витрат (рис. 2.24)

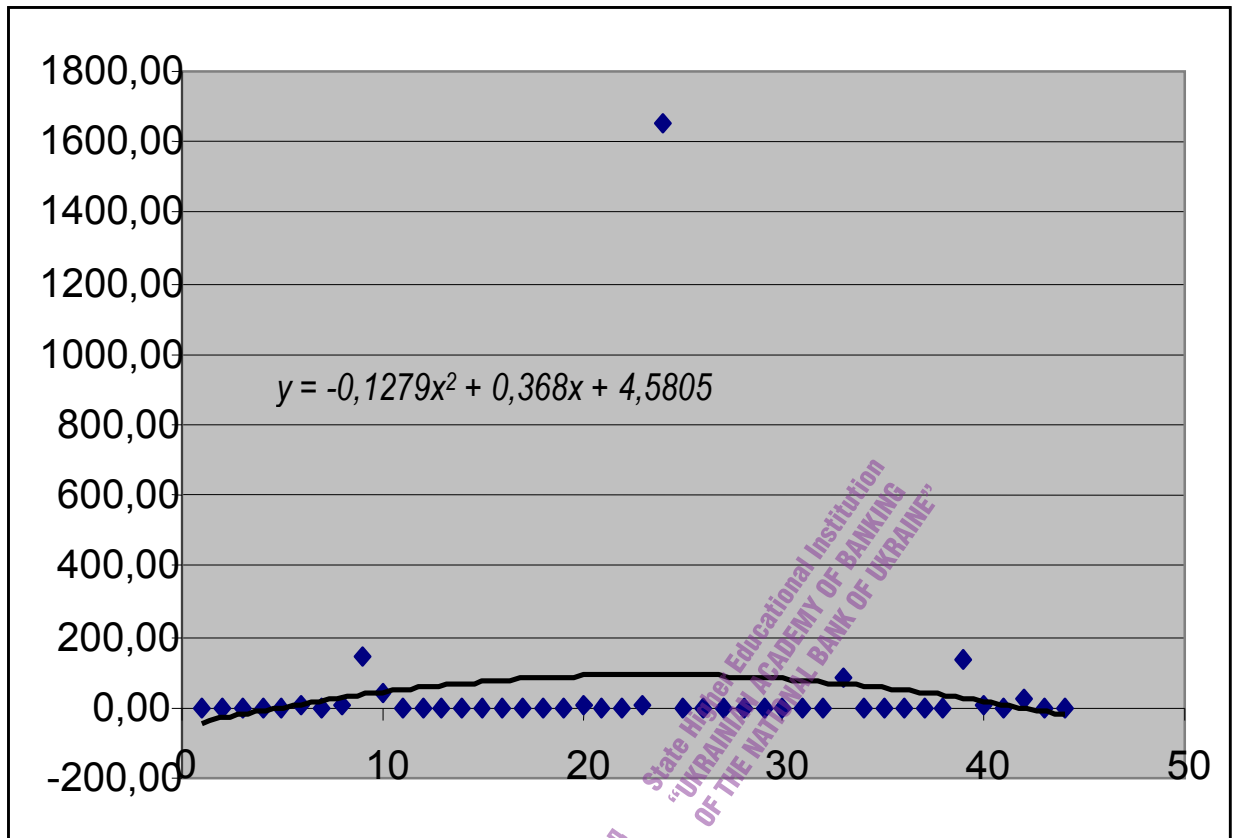

Рис. 2.24. Залежність кількості банків від показника «відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП» в країнах Європейського Союзу станом на кінець 2010 року

Формалізуємо залежність кількості банків від показника «відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП» в Україні.

Як свідчать дані, представлені на рис. 2.25 однією з проблем кризи банківського сектора, що виникла в 2007-2008 роках, може бути невідповідність кількості банків вимогам до розвиненості банківського сектору.

Підсумовуючи проведене дослідження в даному науковому напрямку, зауважимо, що поліноміальний тренд залежності кількості банків від показника «відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП», побудований з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу, має наступний вигляд:

$$y = -0,1279x^2 + 0,368x + 4,5805 \quad (2.48)$$

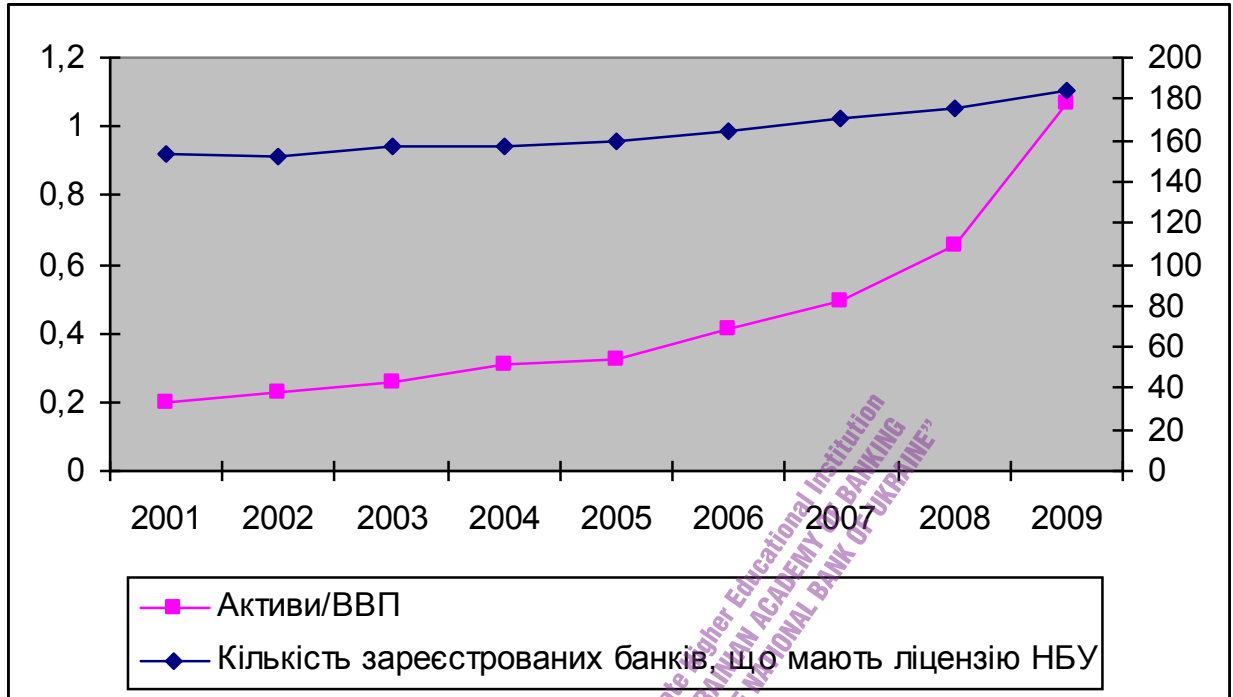

Рис. 2.25 – Динаміка зміни кількості банків від ступеню розвиненості банківського сектору в Україні в період з 2001 по 2009 роки.

Виходячи з цього, оптимальна кількість банків в Україні, визначена за цим фактором, дорівнює 42.

У цілому проведений в даному підрозділі дисертаційної роботи аналіз показує, що на число банків в країні впливають перш за все наступні чинники: розмір території, чисельність населення і ВВП на душу населення. Всі три змінні можуть пояснювати 70% варіації числа банків по країнах.

Виходячи з тенденції розвитку ринку банківських послуг в країнах Європейського Союзу за період 2002-2009 рр. оптимальне число банків в Україні має перебувати в діапазоні 30-50 організацій (табл. 2.8).

Дані, представлені в табл. 2.8, свідчить, що якщо в найближчі роки ринок банківських послуг України буде розвиватися у відповідності до тренду розвитку цих ринків в країнах Європейського Союзу, то існування близько 140 банків (77%) можна буде поставити під сумнів. Їх реструктурований капітал мо-

жна застосувати для стабілізації збільшених банків і водночас з цим банківською системою в цілому.

Таблиця 2.8

Результати розрахунку оптимальної кількості банків України з урахуванням тенденцій розвитку банківського бізнесу в країнах Європейського Союзу

№	Фактор впливу, який враховувався при формалізації тенденцій розвитку банківського бізнесу	Поліноміальний тренд залежності кількості банків (y) від значень відповідного фактору (x)	Оптимальна кількість банків в Україні, визначена за відповідним фактором
1	Територія країни	$y = 0,0227x^2 + 0,158x + 3,0714$	30
2	Чисельність населення	$y = 0,0524x^2 - 0,4216x + 3,604$	36
3	ВВП на душу населення	$y = 0,1367x^2 - 0,0895x + 3,511$	42
4	Відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП	$y = -0,1279x^2 + 0,368x + 4,5805$	42
5	Рівень інфляції	$y = 0,1075x^2 - 0,8399x + 5,2651$	41

Для порівняння зазначимо, що за оцінками Центру економічних досліджень Московської фінансово-промислової академії, в Росії зайвими є понад 1 тис. банків (82% від їх загальної кількості).

2.4. Поглиблення інструментарію оцінки оптимального рівня конкуренції в банківській системі України

Як вже зазначалося в підрозділі 1.4 даної дисертаційної роботи, всі моделі оцінки рівня конкуренції в банківській системі можна структурувати в межах двох основних груп:

- структурні моделі (модель SCP – «структура, поведінка, результат» та модель ES – ефективної структури);
- неструктурні моделі (моделі Т. Бреснахана [176], Л. Лау [191], Дж. Панзара – Дж. Росса [196], Дж. Івата [187], Ф. Барроса – Л. Модесто [172], Монті-Кляйна [189], Бертрана [189], Спіллера-Фаваро [204] та ін.)

На нашу думку, структурні моделі, які зорієнтовані на формалізацію взаємозв'язку між кількістю банків, ступенем їх концентрації та прибутковості, а також самоорганізаційним механізмом на ринку, мають цілий ряд системних недоліків, зокрема, практично не враховують вплив банків на ринкову конкурентну структуру.

Саме тому ми стверджуємо про необхідність використання саме неструктурних моделей.

Серед не структурних моделей оцінки конкуренції в банківській системі особливе місце займає модель Ф. Барроса – Л. Модесто.

Саме ця модель буде обрана нами як бази для розрахунку оптимального рівня конкуренції в банківській системі України.

Такий наш вибір обумовлений наявністю цілого ряду беззаперечних переваг цієї моделі. Вона однією з не багатьох інших моделей, яка не була вже потім адаптована для оцінки специфічних конкурентних відносин в банківській системі, а з самого початку створювалася для вирішення саме цієї задачі.

Головною відмінністю цієї моделі від інших є орієнтація на попит. Так, зокрема, в основі цієї моделі лежить аналіз попиту клієнтів на послуги банківських установ, який вважається базою для встановлення ціни на цю послугу. Ця модель передбачає, що клієнт банку має можливість вибрати один з декількох різних банків, що працюють на ринку, для задоволення власної потреби у тих чи інших послугах.

Крім того, на основі цієї моделі з'являється можливість здійснити не тільки якісну, але й кількісну оцінку конкурентного середовища на ринку банківських послуг за допомогою чітко формалізованих індикаторів.

Модель враховує цілий ряд ендогенних та екзогенних факторів формування конкурентних відносин в банківській системі, причому одне з центральних місць серед цих факторів займає привабливість банку для клієнта.

Описуючи конкурентне середовище на ринку банківських послуг, модель орієнтована на врахування не тільки ціни відповідної банківської послуги, а й цілого ряду нецінових вигід, які може отримати клієнт при обслуговуванні у відповідному банку.

Дана модель є однією з небагатьох, яка легко трансформується в напрямку окремого врахування конкурентних позицій банків на кредитному та депозитному сегментах ринку банківських послуг.

Як відомо, банки, які вступають у конкурентні взаємовідносини між собою на ринку банківських послуг, найбільш часто в якості інструмента конкурентної боротьби вкорни використовують відсоткові ставки. При цьому слід пам'ятати, що в межах банківської системи як замкнутого контуру відсоткові ставки всіх банків – конкурентів є взаємозалежними між собою. Саме цей фактор також врахований в аналізованій моделі.

Специфічною особливістю цієї моделі порівняно з іншими є також врахування можливості одночасного обслуговування певного клієнта в різних банківських установах.

При цьому суттєвим є така умова застосування цієї моделі. Клієнт може користуватися послугами різних банків, часто – однорідними послугами або взаємозаміними, але корисність для нього від отримання кожної окремої послуги в кожному конкретному випадку буде різною. При цьому, в межах даної моделі корисність послуги відповідного банку для конкретного споживача вважається залежною від загального конкурентного становища на ринку банківських послуг, іншими словами – від кількості банків, які є конкурентами один одному на конкретному сегменті ринку.

Слід звернути увагу, що той факт, що клієнт в певний момент часу може замінити або послугу, або банк, який її надає. Це є результатом не тільки турбулентності зовнішнього середовища на досліджуваному ринку, але й об'єктивної мінливості вподобань клієнтів, їх очікувань, психологічної прихильності клієнту до якогось банку. Ця взаємозамінність послуг для клієнтів також враховується в даній моделі.

Безумовно, конкурентне середовище на ринку банківських послуг, стратегії боротьби банків за клієнтів, а також можливість розширювати бізнес як в продуктовому сенсі, так і в географічних масштабах, суттєво залежить від доходів споживачів – потенційних клієнтів банків. Їх можливість робити заощадження, інвестувати за посередництво банку, обсяги ресурсної бази, яку вони здатні вкласти на депозит в банк та цілий ряд інших факторів враховуються в даній моделі.

Підсумовуючи аналіз перваг моделі Ф. Барроса – Л. Модесто, зауважимо, що для її практичного застосування не виникає потреба у використанні закритої банківської інформації, яка містить банківську таємницю тощо.

Безумовно, як і будь-яка інша модель, ця модель не позбавлена певних недоліків, які обмежують можливості її застосування та вимагають внесення в неї певних коригувань та модифікацій.

Так, зокрема, з використанням цієї моделі є можливість ідентифікувати лише граничні рівні конкурентних відносин - досконалу монополію та конку-

ренцію. Оскільки такі форми існування конкурентного середовища не є найбільш вживаними саме на цьому специфічному ринку – ринку банківських послуг, то зрозуміло, що виникає потреба у застосуванні інших моделей для формалізації проміжних станів розвитку конкуренції між банками.

Крім того, останнім часом особливого розвитку набувають інтеграційні процеси на фінансових ринках. Ринок банківських послуг не є виключенням. Доволі часто банки вдаються до коопераційних заходів різної спрямованості та з різних міркувань. Специфіка інтеграційної взаємодії на ринку банківських послуг доволі часто призводить до виникнення змови між різними банками щодо застосування цінових та нецінових методів конкурентної боротьби. Нажаль, ці фактори не враховуються в досліджуваній моделі.

Але все ж таки найбільш суттєвим недоліком цієї моделі слід вважати її орієнтацією на врахування конкурентної боротьби переважно на депозитному сегменті ринку банківських послуг. В таких умовах кредитний сегмент фактично виявляється поза межами розгляду, його врахування відбувається не прямо, а опосередковано.

Крім того, більшість моделей оцінки рівня конкуренції в банківській системі, в тому числі – модель Ф. Барроса – Л. Модесто, виходять із припущення про закритість національного фінансового ринку.

В той же час, слід враховувати, що можливість отримання ресурсів із-за кордону обумовлює різний стан розвитку конкурентного середовища на депозитному та кредитному ринках.

Враховуючи динаміку розвитку світових фінансових систем, можна стверджувати, що сьогодні обертів набирають глобалізаційні процеси, які створюють нові можливості для перетоку та інтернаціоналізації банківського капіталу. Необхідність розвитку стійкої конкурентоспроможної банківської системи в Україні обумовлює необхідність вирішення цілого ряду наукових задач, пов'язаних з переоцінкою ролі та місця банків в міжнародному фінансовому просторі, обґрунтування рішень щодо формування асортиментно-

го ряду та вибору сучасних інформаційних технологій під впливом міжнародних тенденцій щодо підвищення прозорості фінансово-кредитної діяльності.

З метою коректного врахування відкритості національного фінансового ринку при оцінці конкуренції в банківській системі запропоновано зважувати рівні конкуренції окремо на кожному з цих ринків за їх часткою в загальному обсязі ресурсів, що залучаються та розміщуються за посередництва банків.

З урахуванням цього узагальнену оцінку рівня конкуренції в банківській системі в цілому (на базі моделі Ф. Барроса – Л. Модесто) пропонується здійснювати за показником:

$$TIC = \frac{\sum_{i=1}^n V_{di}}{\sum_{i=1}^n V_{di} + \sum_{i=1}^n V_{li}} \cdot IC_k^{dm} + \frac{\sum_{i=1}^n V_{li}}{\sum_{i=1}^n V_{di} + \sum_{i=1}^n V_{li}} \cdot IC_k^{lm} = \frac{1}{\sum_{i=1}^n V_{di} + \sum_{i=1}^n V_{li}} \left(\frac{\sum_{i=1}^n V_{di} \cdot a/b}{1 + a/b(n_k - 2)} + \frac{\sum_{i=1}^n V_{li} \cdot c/d}{1 + c/d(n_k - 2)} \right), \quad (2.49)$$

де TIC – узагальнюючий показник рівня конкуренції в банківській системі;

IC_k^{dm}, IC_k^{lm} – рівні конкуренції відповідно на депозитному та кредитному ринках у k -му періоді;

n_k – кількість банків в k -му періоді;

V_{di} – обсяги депозитів i -го банку;

V_{li} – обсяги кредитів i -го банку;

a, b, c, d – параметри функції корисності банківських послуг для клієнтів.

Прийняття рішення щодо оцінки конкурентного середовища на ринку банківських послуг за допомогою показника TIC пропонується здійснювати наступним чином:

- якщо $TIC=1$, то можна стверджувати про існування високомонополізованого ринку банківських послуг;
- якщо $TIC=0$, то можна стверджувати про існування висококонкурентного ринку банківських послуг;

- якщо $TIC < 0$, то можна стверджувати про існування висококонкурентного ринку банківських послуг;
- $TIC = 1$, то можна стверджувати про існування наближеного до досконалої конкуренції ринку банківських послуг.

З метою формалізації параметрів формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг України як в цілому, так і за структурними елементами (в межах кредитного та депозитного сегментів) слід використати функцію корисності банківських послуг для населення, тобто для потенційних клієнтів банківських установ.

Вихідними даними для проведення такого дослідження слід вважати узагальнені дані щодо кредитної та депозитної діяльності банків України (за динамікою зміни абсолютних обсягів відповідних операцій та за їх вартісними оцінками).

Вхідні дані для здійснення такого аналізу наведені на рис. 2.26 та 2.27.

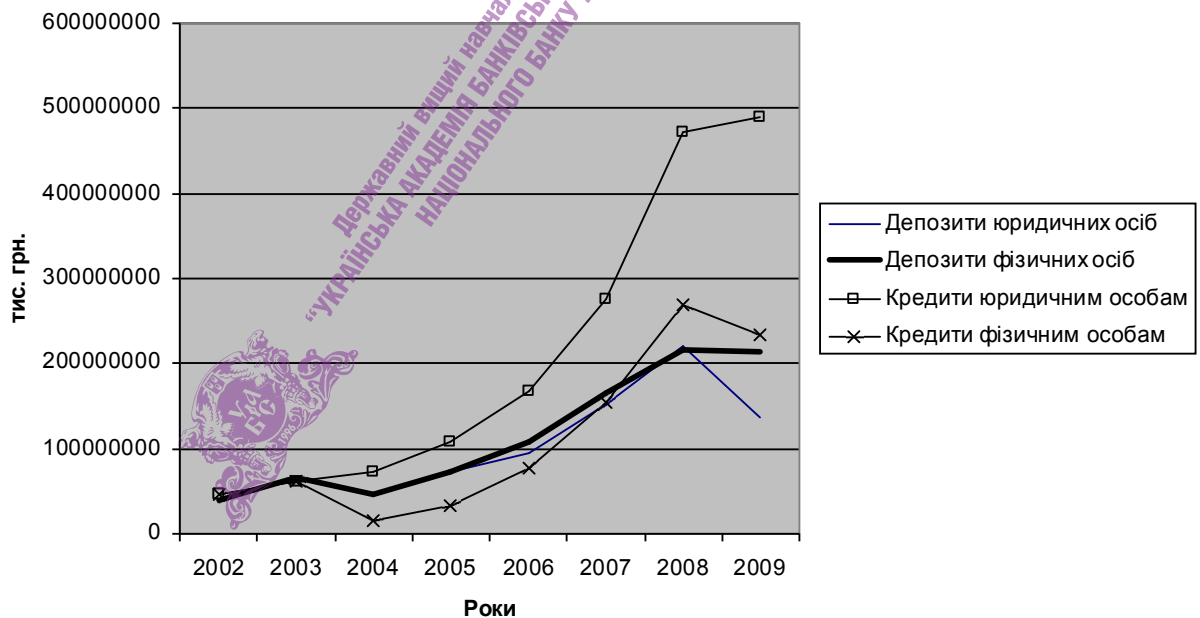

Рис. 2.26. Динаміка депозитів та кредитів юридичним та фізичним особам в Україні в 2002-2009 рр. [82]

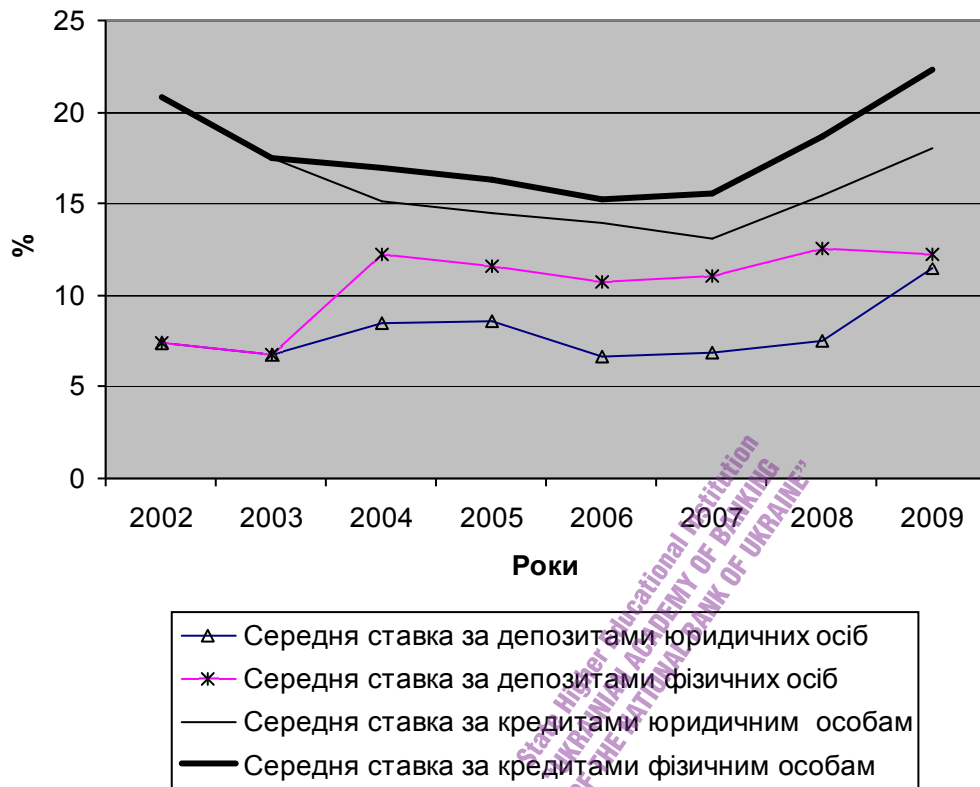

Рис. 2.27. Динаміка середніх ставок по депозитам та кредитам юридичним та фізичним особам в Україні в 2002-2009 рр. [82]

За кожним сегментом ринку банківських послуг визначимо відповідні параметри, які є базою для побудови функції корисності клієнтів банків в межах моделі Ф. Барроса – Л. Модесто:

- для кредитного сегменту ринку банківських послуг – параметр

$$\sum_{i \neq j} V_{di} V_{dj},$$

- для депозитного сегменту ринку банківських послуг – параметр

$$\sum_{i \neq j} V_{li} V_{lj}.$$

Для визначення цих параметрів слід побудувати відповідні матриці, загальний вигляд яких та приклад розрахунку за даними на 2009 р. наведено на рис. 2.28 та 2.29.

Матриці такого ж виду були побудовані нами також і по даним кредитної та депозитної діяльності банків України в 2002-2008 рр.

$V_{i1} \setminus V_{1j}^*$	V_{11}	V_{12}	V_{13}	V_{14}	...	V_{1n-3}	V_{1n-2}	V_{1n-1}
V_{11}					...			
V_{12}	$V_{12} \cdot V_{11}$				...			
V_{13}	$V_{13} \cdot V_{11}$	$V_{13} \cdot V_{12}$			...			
V_{14}	$V_{14} \cdot V_{11}$	$V_{14} \cdot V_{12}$	$V_{14} \cdot V_{13}$		...			
...	...	...	...	...	...	...	...	...
V_{1n-3}	$V_{1n-3} \cdot V_{11}$	$V_{1n-3} \cdot V_{12}$	$V_{1n-3} \cdot V_{13}$	$V_{1n-3} \cdot V_{14}$	...			
V_{1n-2}	$V_{1n-2} \cdot V_{11}$	$V_{1n-2} \cdot V_{12}$	$V_{1n-2} \cdot V_{13}$	$V_{1n-2} \cdot V_{14}$	...	$V_{1n-2} \cdot V_{1n-3}$		
V_{1n-1}	$V_{1n-1} \cdot V_{11}$	$V_{1n-1} \cdot V_{12}$	$V_{1n-1} \cdot V_{13}$	$V_{1n-1} \cdot V_{14}$	...	$V_{1n-1} \cdot V_{1n-3}$	$V_{1n-1} \cdot V_{1n-2}$	
V_{1n}	$V_{1n} \cdot V_{11}$	$V_{1n} \cdot V_{12}$	$V_{1n} \cdot V_{13}$	$V_{1n} \cdot V_{14}$	...	$V_{1n} \cdot V_{1n-3}$	$V_{1n} \cdot V_{1n-2}$	$V_{1n} \cdot V_{1n-1}$

* $i=1 \div n, j=1 \div n, n$ – кількість функціонуючих банків

а) загальний вид матриці

$V_{i1} \setminus V_{1j}$	74991912	44601114	48308667	48724527	...	80720	22941	0
74991912					...			
44601114	$3,34 \cdot 10^{15}$				...			
48308667	$3,62 \cdot 10^{15}$	$2,16 \cdot 10^{15}$			...			
48724527	$3,65 \cdot 10^{15}$	$2,17 \cdot 10^{15}$	$2,35 \cdot 10^{15}$		...			
...	...	...	...	...	...	...	...	...
80720	$6,05 \cdot 10^{12}$	$3,60 \cdot 10^{12}$	$3,90 \cdot 10^{12}$	$3,93 \cdot 10^{12}$	...			
22941	$1,72 \cdot 10^{12}$	$1,02 \cdot 10^{12}$	$1,11 \cdot 10^{12}$	$1,12 \cdot 10^{12}$	...	$1,85 \cdot 10^9$		
0	0,00	0,00	0,00	0,00	...	0	0	
44898	$3,37 \cdot 10^{12}$	$2,00 \cdot 10^{12}$	$2,17 \cdot 10^{12}$	$2,19 \cdot 10^{12}$	...	$3,62 \cdot 10^9$	$1,03 \cdot 10^9$	0

б) приклад розрахунку для 2009 р.

Рис. 2.28. Загальний вид матриці та приклад розрахунку даних за 2009 р. для обчислення параметрів $V_{i1} \setminus V_{1j}$ кредитного сегменту ринку банківських послуг $i \neq j$

(складено автором на основі [82])

$V_{di} \setminus V_{dj}^*$	V_{d1}	V_{d2}	V_{d3}	V_{d4}	...	V_{dn-3}	V_{dn-2}	V_{dn-1}
V_{d1}					...			
V_{d2}	$V_{d2} \cdot V_{d1}$				...			
V_{d3}	$V_{d3} \cdot V_{d1}$	$V_{d3} \cdot V_{d2}$			...			
V_{d4}	$V_{d4} \cdot V_{d1}$	$V_{d4} \cdot V_{d2}$	$V_{d4} \cdot V_{d3}$		...			
...	...	...	...	...	...	...	...	...
V_{dn-3}	$V_{dn-3} \cdot V_{d1}$	$V_{dn-3} \cdot V_{d2}$	$V_{dn-3} \cdot V_{d3}$	$V_{dn-3} \cdot V_{d4}$	...			
V_{dn-2}	$V_{dn-2} \cdot V_{d1}$	$V_{dn-2} \cdot V_{d2}$	$V_{dn-2} \cdot V_{d3}$	$V_{dn-2} \cdot V_{d4}$	...	$V_{dn-2} \cdot V_{dn-3}$		
V_{dn-1}	$V_{dn-1} \cdot V_{d1}$	$V_{dn-1} \cdot V_{d2}$	$V_{dn-1} \cdot V_{d3}$	$V_{dn-1} \cdot V_{d4}$	...	$V_{dn-1} \cdot V_{dn-3}$	$V_{dn-1} \cdot V_{dn-2}$	
V_{dn}	$V_{dn} \cdot V_{d1}$	$V_{dn} \cdot V_{d2}$	$V_{dn} \cdot V_{d3}$	$V_{dn} \cdot V_{d4}$	...	$V_{dn} \cdot V_{dn-3}$	$V_{dn} \cdot V_{dn-2}$	$V_{dn} \cdot V_{dn-1}$

$*i=1 \div n, j=1 \div n, n$ – кількість функціонуючих банків

а) загальний вид матриці

$V_{di} \setminus V_{dj}$	49835285	24523693	19424741	27667673	...	6817	5187	0
49835285					...			
24523693	$1,22 \cdot 10^{15}$				...			
19424741	$9,68 \cdot 10^{14}$	$4,76 \cdot 10^{14}$			...			
27667673	$1,38 \cdot 10^{15}$	$6,79 \cdot 10^{14}$	$5,37 \cdot 10^{14}$		...			
...	...	...	...	...	...	...	...	...
6817	$3,40 \cdot 10^{11}$	$1,67 \cdot 10^{11}$	$1,32 \cdot 10^{11}$	$1,89 \cdot 10^{11}$	...			
5187	$2,58 \cdot 10^{11}$	$1,27 \cdot 10^{11}$	$1,01 \cdot 10^{11}$	$1,44 \cdot 10^{11}$	...	$3,54 \cdot 10^7$		
0	0	0	0	0	...	0	0	
18923	$9,43 \cdot 10^{11}$	$4,64 \cdot 10^{11}$	$3,68 \cdot 10^{11}$	$5,24 \cdot 10^{11}$	...	$1,29 \cdot 10^8$	$9,82 \cdot 10^7$	0

б) приклад розрахунку для 2009 р.

Рис. 2.29. Загальний вид матриці та приклад розрахунку даних в межах для обчислення параметрів $V_{di} \setminus V_{dj}$ депозитного сегменту ринку банківських послуг $i \neq j$

(складено автором на основі [82])

Проведене нами наукове дослідження в контексті розрахунку параметру $\sum_{i \neq j} V_{di} V_{dj}$ для кредитного сегменту ринку банківських послуг та параме-

тру $\sum_{i \neq j} V_{li} V_{lj}$ для депозитного сегменту ринку банківських послуг за даними їх

розвитку в 2002-2009 рр. дало результати, які узагальнені нами в табл.. 2.9.

Інформаційною базою для проведення такого дослідження стали дані, викладені в роботі [82].

Дані, представлені в табл.. 2.9 виступають методичною основою для розрахунку параметрів функції корисності послуг, які надаються банками України, для їх потенційних клієнтів, тобто для населення.

Інформація, представлена в табл. 2.9 дозволяє стверджувати, що за досліджуваний часовий горизонт (протягом 2002-2009 рр.) розвиток кредитного та депозитного сегментів ринку банківських послуг відбувалося нерівномірно. Крім того, доходи споживачів банківських послуг змінювалися також нерівномірно.

Наприклад, у 2009 р. порівняно з 2002 р. темп приросту обсягу наданих банками України кредитів дорівнював 1447,21 %, що перевищувало темп приросту доходів клієнтів банків в 6 разів.

Якщо досліджувати динамічні характеристики депозитного сегменту ринку, то дані таблиці 2.9 дозволяють зробити висновок, що у 2009 р. порівняно з 2002 р. темп приросту обсягу депозитів, що були розміщені у банках України дорівнював 801,23 %, що перевищувало темп приросту доходів клієнтів банків в 3 рази.

Такі результати частково обумовлені перманентно низьким рівнем довіри споживачів до фінансових посередників взагалі, а до банківських установ зокрема. Нажаль, це є результатом доволі незначного періоду розвитку вітчизняної банківської системи, цілим рядом системних банківських криз, які

Таблиця 2.9

Результати узагальнюючої оцінки динаміки розвитку кредитного та депозитного сегменту ринку банківських послуг України в 2002-2009 рр. в контексті оцінки корисності послуг банків для потенційних клієнтів

	Обсяг наданих кредитів банками України (V_{it}), млн. грн.	Базисний (до 2002 р.) темп приросту обсягу наданих кредитів банками України (ΔV_{it}), %	V_{it}^2 (млн. грн. $\times 10^6$)	$V_{it} \cdot V_{ij}$ $i \neq j$ (млн. грн. $\times 10^6$)	Обсяг депозитів, розміщених в банках України (i), млн. грн.	Базисний (до 2002 р.) темп приросту обсягу депозитів, розміщених в банках України (ΔV_{di}), %	V_{di}^2 (млн. грн. $\times 10^6$)	$V_{di} \cdot V_{dj}$ $i \neq j$ (млн. грн. $\times 10^6$)	Дохід споживачів в Україні (y), млн. грн.	Базисний (до 2002 р.) темп приросту доходу споживачів в Україні (Δy), %	$r_i^D V_{it}$, млн. грн. (r_i^D – ставка за депозитами в i -му банку)	$r_i^D V_{di}$, млн. грн. (r_i^D – ставка за кредитами в i -му банку)
2002	46736	-	92228	1045994	38795	-	18219	184993	141618	-	345843	806942
2003	62503	33,74	174208	1866206	67204	73,23	229513	2143425	162578	14,80	425020	1176068
2004	87519	87,26	331033	3664305	90935	134,40	392090	3938508	212033	49,72	1349315	941721
2005	142277	204,43	863388	9689644	147094	279,15	999397	10318632	298275	110,62	2122693	1485759
2006	245523	425,34	2645845	28817733	202929	423,08	1709867	19735153	363586	156,74	3513844	1788165
2007	430052	820,18	7234359	88855197	318389	720,69	3919864	88855197	470953	232,55	6017763	2877431
2008	741816	1487,26	21267080	264511933	436727	1025,72	7649825	91540212	637762	350,34	12358489	4378658
2009	723100	1447,21	21542634	252981469	349636	801,23	5529502	58357910	483154	241,17	14026087	4170293

пережила як Україна, так і країни – сусіди, різкими коливаннями інфраструктури та цінових параметрів ринку банківських послуг тощо.

Значне зростання обсягів депозитної та кредитної діяльності вітчизняних банків в період до 2008-2009 рр. не супроводжувався відповідними зростанням платоспроможності та доходів споживачів. Так, наприклад, протягом 2002-2009 рр. в середньому абсолютне збільшення доходів населення України, тобто споживачів банківських послуг становило близько 19 %, тоді як обсяги депозитів в середньому щорічно зростали на 48%. Очевидним є неспівпадіння, що фактично, на думку багатьох експертів, стало однією з передумов виникнення фінансової кризи в Україні.

Аналогічна ситуація мала місце і по відношенню до кредитної активності вітчизняних банків. Так, зокрема, 19 %-ве зростання доходів споживачів значно перекривалося 39 %-вим зростанням обсягів кредитування. Безумовно, це викликає появу так званих «мильних бульбашок», призводить до кризи ліквідності та стає поштовхом для настання системних криз в банківському секторі економіки.

Дані, представлені нами в табл. 2.9, стали інформаційно-фактологічною базою для побудови функції *корисності споживачів ітчизняному в на ринку банківських послуг за даними на 2002-2009 рр.:*

$$\begin{aligned}
 U(x) = & 5260823560,00 - 77,11 \sum_{i=1}^n V_{di} - 0,99 \sum_{i=1}^n V_{di}^2 - 1,00 \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n V_{di} \cdot V_{dj} - \\
 & - 27,59 \sum_{i=1}^n V_{li} - 0,99 \sum_{i=1}^n V_{li}^2 - 0,99 \sum_{\substack{j=1 \\ j \neq i}}^n V_{li} \cdot V_{lj}
 \end{aligned} \quad (2.50)$$

де V_{di} – обсяги депозитів i -го банку;

V_{li} – обсяги кредитів i -го банку.

Для розрахунку параметрів функції корисності послуг банків України для населення в 2002-2009 рр. за формулою (2.50) використано базовий для моделі Ф.Барроса-Л.Модесто алгоритм.

Для того, щоб стверджувати про адекватність, достовірність та статистичну значущість побудованої моделі корисності споживачів банківських послуг (формула 2.50), слід розрахувати певні її характеристики.

Так, коефіцієнт детермінації 0,99 дозволяє дійти висновку про адекватність цієї моделі реальним умовам та можливість її використання для моделювання фактичних ситуацій на ринку банківських послуг.

F -критерію Фішера за цією моделлю значно перевищує граничний рівень, тобто критичне значення, що також підтверджує зроблений вище висновок.

Щодо достовірності побудованої моделі, то, як свідчать дані, представлені в табл. 2.10, стандартні похибки моделі є незначними, значення t -критерію Стюдента є значущим, проміжки між довірчими межами (нижньою та верхньою) не дорівнюють 0. Тому цілком впевнено можна стверджувати про достовірність отриманих нами результатів щодо корисності послуг банків України для населення в 2002-2009 рр.

Таблиця 2.10

Результати оцінки достовірності моделі корисності послуг банків України для населення в 2002-2009 рр.

	$U(x)+m$ - перетин	Обсяг кредитів (V_i),	V_{ii}^2	$V_{li} V_{lj}$ $i \neq j$	Обсяг депозитів (V_{di}),	V_{di}^2	$V_{di} V_{dj}$ $i \neq j$
Стандартна похибка	542742426,24	12,08	$1,75 \cdot 10^{-6}$	$1,42 \cdot 10^{-7}$	5,98	$1,10 \cdot 10^{-6}$	$6,32 \cdot 10^{-9}$
t-статистика	9,69	-6,39	-571251,45	-7057913,86	-4,61	-910960,01	-158353542,07
Нижні 95%	4033054895,44	-104,44	-1,00	-1,00	-41,12	-1,00	-1,00
Верхні 95%	6488592224,56	-49,79	-1,00	-1,00	-14,06	-1,00	-1,00

Таким чином, переконавшись у достовірності та адекватності побудованої моделі, можна на її основі здійснити практичні розрахунки.

Результати оцінки конкурентного середовища на кредитному та депозитному сегментах ринку банківських послуг України, а також в банківській системі в цілому представлений на рис. 2.30.

Рис. 2.30. Результати розрахунку рівня конкуренції на депозитному та кредитному сегментах ринку банківських послуг України та в банківській системі в цілому в 2002-2009 рр.

З метою оцінки не тільки кількісних, але й якісних характеристик конкурентного середовища на ринку банківських послуг України, слід оцінити темпи приросту (базисні та ланцюгові) досліджуваних індикаторів порівняно зі зміною темпу приросту кількості банків. Таке дослідження дозволить отримати інформацію щодо оцінки відносної швидкості зміни рівня ряду в одиницю часу.

Результати такого дослідження продемонстровані на рис. 2.31 та 2.32.

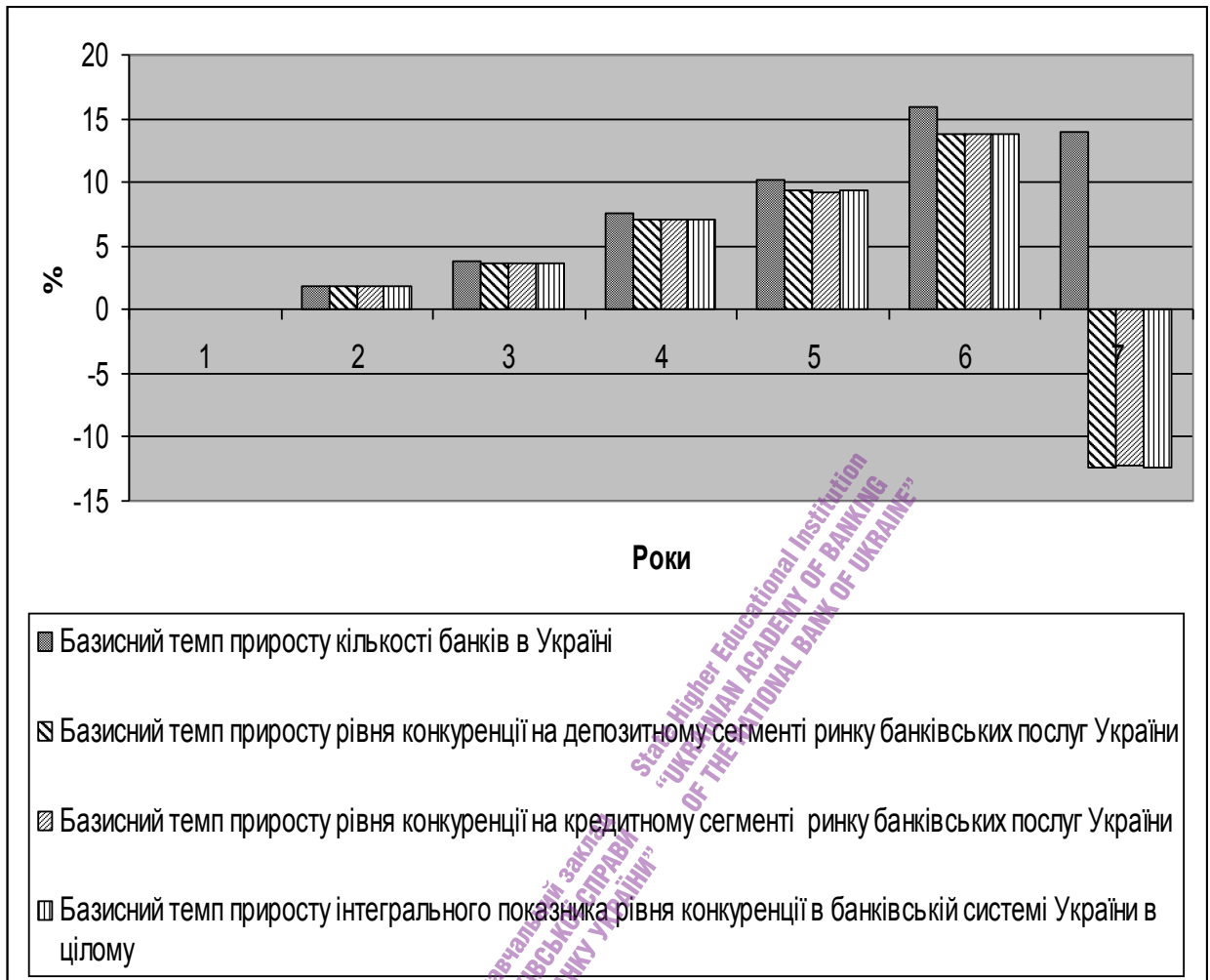

Рис. 2.31. Результати якісної оцінки конкурентного середовища на ринку банківських послуг України за 2002-2009 рр. (за базисними темпами приросту) (значення взяті за модулем)

Аналізуючи отримані результати якісної оцінки рівня конкуренції на ринку банківських послуг України в 2002-2009 рр., представлені на рис. 2.30, 2.31 та рис. 2.32, можна дійти висновку, що $TIC \approx 0$ (у 2009 р. $TIC = 0,00281$), тобто можна стверджувати про існування висококонкурентного ринку банківських послуг в Україні.

Так, узагальнюючий показник рівня конкуренції в банківській системі за період з 2002 р. по 2009 р. зменшився на 12,34 %, що свідчить про загострення конкурентної ситуації на ринку банківських послуг.

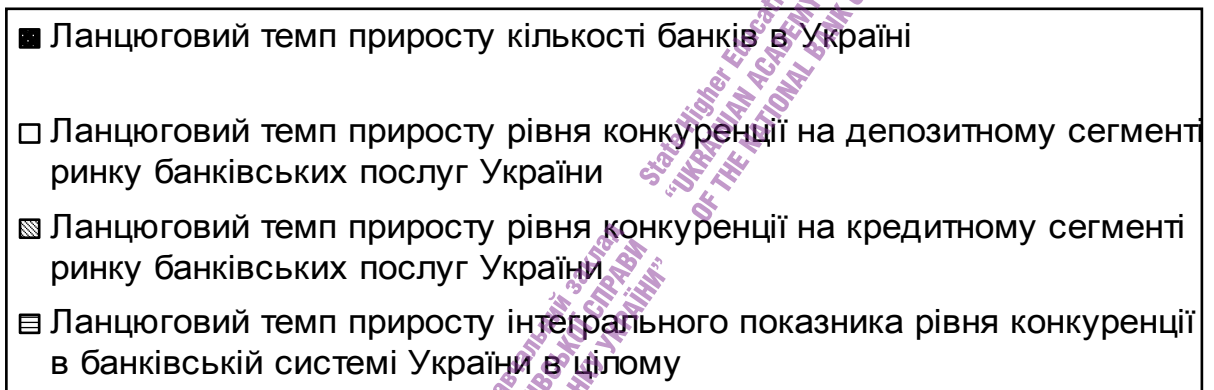
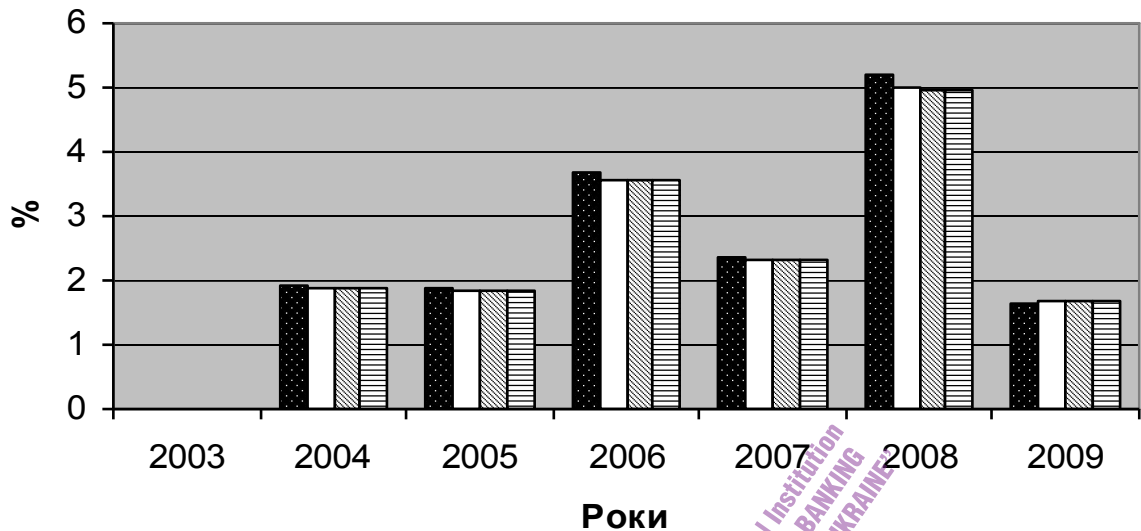

Рис. 2.32. Результати якісної оцінки конкурентного середовища на ринку банківських послуг України за 2002-2009 рр. (за ланцюговими темпами приросту) (значення взяті за модулем)

В той же час, не можна не брати до уваги певні зміни у конкурентній ситуації на ринку банківських послуг України, які відбулися в 2008-2009 рр. внаслідок світової фінансової кризи.

Так, з 2002 р. по 2008 р. узагальнюючий показник рівня конкуренції в банківській системі України поступально зростав, ланцюговий темп приросту цього індикатора (до попереднього року) збільшувався починаючи з 30% в 2003/2002 рр. до 5% в 2008/2007 рр. В зв'язку з кризовими явищами, які мали місце в банківській системі України в 2009 р., зазначення ланцюгового

темпу приросту цього показника в 2009 р. порівняно до 2002 р. зменшилось на 1,69%.

Базисний темп приросту кількості банків – учасників ринку банківських послуг в Україні, розрахований за 2008/2002 рр. склав 16 %, а ланцюговий (2008/2007 р.) – 5,2 %. В 2009 р. кількість банків складала 179 одиниць, тобто скоротилось відповідно до попереднього року на 1,6% (на 3 банку в абсолютному вимірі).

Таким чином, можна стверджувати про відсутність ознак монополізації в діяльності ринку банківських послуг України як в цілому, так і за окремими структурними елементами – кредитним та депозитним сегментами.

Висновки до другого розділу

У даному розділі роботи розроблено підхід до врахування розгалуженості філіальної мережі при обґрунтуванні конкурентних переваг банків; розвинуто методичну базу та здійснено практичний розрахунок оптимальної кількості банків України; поглиблено інструментарій формалізації параметрів конкурентного середовища на кредитному та депозитному ринках України.

За результатами дослідження зроблено наступні висновки:

1. Автором висунуто та підтверджено гіпотезу, що банки унітарного типу є менш привабливими з точки зору клієнтів ніж банки, що володіють мережею філій. Для обґрунтування зазначеної гіпотези в роботі використано новий підхід до визначення умов рівноваги (ґрунтується на рівні витрат, пов'язаних з переходом клієнтів у новий банк), який відрізняється від стандартного (ґрунтується на системі цін, що формуються відповідно до граничних витрат). Обґрунтовано, що існує певна різниця в рівновазі на ринку в залеж-

ності від двох факторів: 1) можливостей клієнтів мігрувати між різними адміністративно-територіальними одиницями (місто, регіон); 2) розгалуженості філіальної мережі банків. Для формалізації зазначеного твердження автором була використана модель, Д. Гейла, згідно якої ставка за депозитами є визначеним параметром і з позицій споживачів банки відрізняються лише якістю наданих ними послуг.

2. За умов якщо відносини банків та їх клієнтів обмежені в межах деякої територіальної одиниці (міста, регіону), то при відсутності у клієнтів апріорної інформації про якість банківського обслуговування та відносно високих витратах, які несуть клієнти у разі переходу з одного банку в інший, банки будуть вести себе як монополісти і пропонувати найнижчий рівень послуг, на який тільки погодяться клієнти. Такий стан буде мати властивості рівноваги через відсутність у банків стимулів відмовлятися від даного типу поведінки, та має назву неконкурентної рівноваги на ринку, а наявність у банка розгалуженої мережі філій не впливає на ситуацію на ринку.

3. За умов якщо економіка складається з декількох територіальних одиниць (міст, регіонів) і в кожному періоді з яких-небудь причин частина клієнтів змушена мігрувати з одного міста в інше, розгалуженість філіальної мережі банків зумовлює різні стратегії: банк, що має підрозділи в різних містах, буде зацікавлений у підвищенні якості послуг у всіх своїх філіях (і відповідному збільшенню витрат) з метою залучення клієнтів-мігрантів; стратегія банків унітарного типу, що не мають філій в інших містах, залишиться незмінною (через відсутність подібних стимулів відповідно до висновків з моделі Д.Гейла).

4. Для побудови просторової моделі територіальних конкурентних відносин між банками, адекватної вимогам ринку банківських послуг було прийнято наступні обмеження: 1) наявність замикаючих ефектів обмеженості інформації (пов'язані з наявністю фіксованих витрат зміни банку, неповна взаємозамінність послуг різних банків з географічної точки зору, з врахуван-

ням відмінності в розмірах та продуктовому ряді банків та їх спеціалізованих знань; інформаційна взаємозалежність клієнту та банку; „ефект ринку лимонів”); 2) обмеженість обсягів інформації, щодо пропонуємих банком послуг та цін, за якими надаються такі послуги, на момент започаткування відносин; 3) різний рівень продуктової диверсифікації банків.

5. Автором доведено, що для унітарних банківських структур і для ситуації, коли споживачі їх послуг мігрують між різними територіальними одиницями, і коли вони залишаються в рамках однієї територіальної одиниці, то окремий банк, завжди зможе підвищити власну ціну на послуги, що він надає клієнтам без їх втрати завдяки існуванню фіксованих витрат зміни клієнтом банку обслуговування. Ця ціна може бути збільшена до максимально можливого рівня, який буде характерним для ситуації рівноваги на ринку. До того ж, оскільки банки з інших регіонів не вибудовують власну поведінку на основі врахування змін, які відбуваються в цій територіальній одиниці, у майбутніх клієнтів банку немає можливості бути поінформованими щодо відхилення в результаті реакції іншого банку на поточне відхилення даного банку. А існування обмежень доводять неспроможність будь-якого можливого зворотного зв'язку між поточними змінами в ціні та майбутньою зміною попиту.

6. Доведено, що рівновага, яка встановлюється на ринку з унітарними банківськими установами є неефективною з наступних причин: монопольна ціна, що встановлюється на ринку є занадто високою, а монопольна кількість – занадто низькою (споживачі, чиї доходи перевищують монопольну ціну, будуть придбавати банківські послуги; споживачі, чиї доходи є меншими – не будуть).

7. Для організаційної форми банківництва з існуванням філіальної мережі, розглянуто ситуацію, коли існують два банки кожен банк має один філіал в кожній з територіальних одиниць, а споживачі, переміщуючись з одного регіону в інший, за бажанням можуть залишатися з одним і тим же бан-

ком. Доведено що банки не можуть відхилитися від рівноважної стратегії ціноутворення, за якою їх ціни є меншими, ніж ціни за умов існування унітарних банків, під загрозою втратити своїх клієнтів, що мігрують між територіальними одиницями.

8. Доведено, що банківський офіс за рахунок відхилення від рівноважної ціни, та встановлення максимально можливого її рівня отримає прибуток, але в подальшому банківський офіс втратить прибуток від цих клієнтів, адже вони можуть змінити банк обслуговування на банк, що підтримує особливо при переміщенні в іншу територіальну одиницю. Число клієнтів залишається незмінним лише протягом обмеженої кількості періодів, але, якщо перелік територіальних одиниць є значним, вони залишатимуться в межах середнього протягом дуже тривалого часу. Враховуючи частину клієнтів, що змінюють своє географічне розташування, розрахована втрата прибутку від відхилення від рівноважної стратегії. Це демонструє, що при філіяльній банківській структурі заходи з підтримки рівноваги є більш ефективними, ніж у випадку з унітарною банківською структурою, де вища ефективність означає більшу суму споживчих та виробничих доходів.

9. В контексті дослідження проблеми формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг центральне місце займає вирішення питання щодо оптимальної кількості продавців на ньому. За пропозицією автора оцінка оптимальної кількості банків має визначатися в залежності від існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та обмежень граничної ставки по депозитам.

10. При умові відсутності обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість банків запропоновано розраховувати шляхом вирішення системи рівнянь та виходячи з припущення, що мінімальний прибуток, на отримання якого може погодитися засновник банку, дорівнює витратам на його створення. При умові існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість

банків запропоновано визначати як значення аргументу, при якому функція загальних витрат, пов'язаних з доступом до банківського сервісу досягає мінімуму. При умові відсутності обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та наявності державного регулювання ставок по депозитам оптимальну кількість банків запропоновано визначати шляхом вирішення системи рівнянь та виходячи з припущень, що клієнти банку можуть отримати депозитні та кредитні послуги у різних банках, а витрати на обслуговування диференційовані як за банками, так і за клієнтами.

11. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що наявність обмежень на входження нових продавців на ринок банківських послуг наближає кількість банків до оптимального рівня та може вважатися необхідною умовою ефективного функціонування банківської системи. Крім того, регулювання граничних ставок по депозитам підвищує прибутковість банківської діяльності, що призводить до відхилення кількості покупців на ринку від оптимальної.

12. Світова фінансова криза дала поштовх для переоцінки структури ринку банківських послуг в більшості країн світу. Сучасною світовою тенденцією реструктуризації банківських систем є скорочення загальної кількості банків, але розширення філіальних мереж. Так, зокрема, протягом 2010 р. в країнах Європейського Союзу загальна кількість банків зменшилася на 1,8%, хоча кількість філій збільшилася майже вдвічі. В США за період 1990-2009 рр. кількість банків скоротилася на 44%. Банки Франції, Італії, Німеччини, Канади та Японії мають в середньому від 30 до 140 філій. В той же час, аналіз даних щодо розвитку українського ринку банківських послуг свідчить про наявність протилежних тенденцій. Так, станом на кінець 2010 р. ліцензію НБУ мали 176 банків, причому за період 2005-2010 їх кількість зросла майже на 8%. На один банк в 2010 р. в середньому припадає 4,8 філій, причому за період 2005-2010 їх кількість зменшилася вдвічі.

13. Автором формалізовано тенденції розвитку ринку банківських послуг в країнах Європейського Союзу за період 2002-2009 рр. (залежність кількості банків від розміру території країни, чисельності населення, ВВП на душу населення, відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП, рівня інфляції), що склало базу для розрахунку оптимальної кількості банків України. Результати свідчать, що якщо в найближчі роки банківництво в Україні буде проводитися у відповідності до тренду розвитку ринків банківських послуг в країнах Європейського Союзу, то існування близько 140 банків (77%) можна буде поставити під сумнів. Для порівняння зазначимо, що за оцінками Центру економічних досліджень Московської фінансово-промислової академії, в Росії зайвими є понад 1 тис. банків (82% від їх загальної кількості).

14. Автором доведено, що більшість моделей оцінки рівня конкуренції в банківській системі виходять із припущення про закритість національного фінансового ринку. Можливість отримання ресурсів із-за кордону обумовлює різний стан розвитку конкурентного середовища на депозитному та кредитному ринках. З метою коректного врахування цього факту в роботі запропоновано зважувати рівні конкуренції окремо на кожному з цих ринків за їх часткою в загальному обсязі ресурсів, що залучаються та розміщуються за посередництва банків. З урахуванням автором модифіковано підхід до узагальненої оцінки рівня конкуренції в банківській системі в цілому (на базі моделі Ф.Барроса – Л.Модесто). Для розрахунку параметрів функції корисності послуг банків України для населення в 2002-2009 рр. використано базовий для моделі Барроса-Модесто алгоритм. Отримані дані, підтверджують наявність структурних диспропорцій у конкурентному середовищі на ринку банківських послуг, що має стати поштовхом для коригування відповідних регулюючих механізмів.

Основні наукові результати, викладені в даному підрозділі дисертаційної роботи, опубліковані автором в роботах [154, 156, 161, 162, 167].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РІВНЯ КОНКУРЕНЦІЇ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

3.1. Узагальнення світового досвіду регулювання консолідаційних процесів в банківській системі в контексті формування критеріїв оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків

Останнім часом, під впливом світової фінансової кризи, а також ряду угод злиття та викупу банків, рівень конкуренції в банківській системі суттєво зменшився.

В економічній теорії не існує одностайної думки стосовно взаємозв'язку стабільності та конкуренції на ринку банківських послуг. Проте, проведення досліджень провідних світових дослідницьких організацій (наприклад, Центру досліджень економічної політики [136]) показують, що питання стабільного функціонування та підтримки конкурентного стану банківської системи є нерозривно зв'язаними.

Процес укрупнення банківського капіталу та його концентрація у новоформованих домінуючих банківських установах призводить до таких негативних наслідків, як відсутність у банків стимулів до розширення асортименту банківських послуг, підвищення рівня якості, зниження собівартості банківських операцій, які здійснюються з метою отримання додаткових вигод, впровадження інноваційних технологій з метою отримання лідируючих позицій та ін.

Тому виникає потреба у антимонопольному регулюванні банківської діяльності з метою забезпечення ефективного акумулювання грошових за-

ощаджень суб'єктів господарювання і недопущення зловживань з боку банківських установ.

У країнах з високим рівнем розвитку економіки підтримка конкуренції на належному рівні є важливим завданням державних органів.

Таким чином, реалізація антимонопольної політики в банківській сфері потребує значної уваги з боку держави. Саме конкуренція сприяє створенню таких умов, які б задовольняли потреби клієнтів в повному обсязі на якісному рівні.

Однією із сфер державного втручання в ринкові відносини є антимонопольне регулювання, що ґрунтується на протидії недобросовісної конкуренції та монополізації шляхом видання нормативно-правових актів та контролю за їх дотриманням з боку держави.

Система нормативно-правового регулювання рівня банківської конкуренції в Україні представлена на рис 3.1.

Розглянемо зарубіжний досвід антимонопольної політики на ринку банківських послуг та її особливості.

Як було розглянуто у попередньому розділі, усі підходи до оцінки рівня банківської конкуренції можна розділити на три групи:

- 1) розрахунок індикаторів структури ринку, серед яких: показники концентрації, кількість банків, або індекс Херфіндаля-Хіршмана. Зазначені коефіцієнти дозволяють виміряти реальний розмір ринкової частки без визначення моделі поведінки банків на ринку, особливостей та різноспрямованості конкурентних стратегій деяких комерційних банків;
- 2) показники, які базуються на розрахунку відношення вартості послуг та їх ціни на ринку (Lerner index, H-Statistics);
- 3) показники вхідних бар'єрів, формальних та неформальних бар'єрів входу на ринок національних та іноземних банків, обмеження

Рис. 3.1. Система нормативно-правового регулювання рівня банківської конкуренції в Україні

діяльності та інші регулятивні вимоги, які можуть бути перепорою для входження на банківський ринок нових [181].

У будь-якому випадку, розрахунок показників конкуренції та банківської ринкової структури мають розраховуватися на інституціональному рівні, а не на рівні окремих продуктів або установ.

У переважній більшості країн загальнодержавне конкурентне право розповсюджується на банківський сектор майже без виключень та поправок.

Контроль за дотриманням антимонопольного законодавства здійснюється конкурентними відомствами, антимонопольними комітетами. Так, у деяких випадках відповідальним органом є банківський регулятор, тобто центральний банк, міністерство фінансів або інший державний орган.

У табл. 3.1 продемонстровано, які установи є відповідальними за підтримку конкуренції, контроль та нагляд антимонопольного законодавства банками у ряді країн.

Стосовно випадків структурних змін на банківському ринку (наприклад, злиття або поглинання) слід зазначити, що дані питання знаходяться під юрисдикцією як конкурентних відомств, так і банківських регуляторів. У цьому випадку виникає ймовірність появи конфліктних ситуацій з приводу прийняття регуляторних рішень.

Слід зауважити, що у більшості розглянутих країн державне конкурентне законодавство повністю розповсюджується на банківський сектор.

У декількох країнах є певні виключення та поправки стосовно застосування цих нормативно-правових актів щодо банків, проте, як правило, вони не є суттєвими.

Крім того, у багатьох державах підвищення рівня конкуренції займає чільне місце поряд з таким основним завданням як «підтримка стабільності банківської системи».

Таблиця 3.1

Державні регулятори конкуренції в банківській сфері у різних країнах світу (складено автором на основі [179])

№ n/n	Країна	Орган, який здійснює регулювання конкуренції	
		Антимонопольний орган	Фінансовий регулятор
1.	Австралія	Австралійська комісія з питань конкуренції та захисту споживачів	
2.	Австрія		Федеральне міністерство фінансів Австрії
3.	Канада	Конкурентне бюро	
4.	Чехія	Управління із захисту економічної конкуренції	
5.	Фінляндія	Управління з питань вільної конкуренції і фінансового регулювання і нагляду	
6.	Німеччина	Федеральне конкурентне відомство	
7.	Греція	Комітет з питань конкуренції	
8.	Угорщина	Управління з питань економічної конкуренції	
9.	Італія	Конкурентне відомство Італії	Банк Італії
10.	Японія	Комісія справедливої торгівлі	
11.	Мексика	Федеральна комісія з питань конкуренції	
12.	Норвегія	Конкурентне відомство Норвегії	
13.	Польща	Управління з питань конкуренції та захисту споживачів	
14.	Швеція	Конкурентне відомство	
15.	Швейцарія	Федеральна комісія з питань конкуренції	
16.	Велика Британія	Управління справедливої торгівлі	

Крім державних регуляторів, конкуренція на зарубіжних банківських ринках контролюється міжнародними та наднаціональними організаціями, серед яких Європейське конкурентне відомство, Міжнародна конкурентна мережа, Організація з економічної кооперації та розвитку.

Основними напрямками конкурентної політики Європейського Союзу є наступні:

- картелі (контроль змов банківських установ);
- монополії (недопущення випадків зловживання банків домінантним становищем на ринку);
- злиття (регулювання угод злиття, що плануються в майбутньому, поглинання та створення спільних підприємств);
- державна допомога (контроль за наданням фінансової допомоги державою фінансово-кредитним установам).

У сучасних умовах реформування світової конкурентної політики важливе місце відводиться модернізації національних правових систем, їх гармонізації з нормами, а також розвитку ефективних механізмів вживання світового досвіду до кожної країни.

В даний час можна говорити про наявність трьох типів антимонопольного законодавства:

- англосаксонська: Англія, США, Канада та ін. (основний принцип – заборона монополії);
- західноєвропейський: включає в себе в основному країни континентальної Європи (основний принцип – обмеження зловживань монопольним становищем);
- далекосхідна: Японія, Тайвань та ін. (основний принцип – часткове обмеження свободи економічної діяльності).

Особливої уваги треба приділити розгляду досвіду США, так як саме в даній країні було вперше розроблено та впроваджено основні методи та форми антимонопольного регулювання банківського сектора, які в подальшому були застосовані і в романо-германських та далекосхідних групах країн.

Загально визнано, що у цій країні функціонують найбільш жорсткі конкурентні закони.

Органами, які приймають участь у антимонопольному регулюванні, є Департамент юстиції, а також банківські регулятори: Федеральна резервна рада, Управління контролера грошового обігу, Управління нагляду за ощадними установами та Федеральна корпорація страхування депозитів. Розглянемо основні особливості антимонопольного (або так званого «антитрестового») регулювання банківської системи США.

Чільне місце в системі регулювання конкуренції банківського сектору Сполучених Штатів займає контроль за процесами злиття та поглинання.

Злиття банків може призвести до зниження конкуренції на ринку банківських послуг, якщо дана реорганізація дозволяє її суб'єктам підвищити ціну в односторонньому порядку, або знизити рівень якості послуг, зменшити продуктивний асортимент банку.

Оцінка горизонтальних злиттів здійснюється у такому порядку:

- визначення релевантних географічних та товарних ринків;
- розрахунок структурного ефекту за допомогою індексу Херфіндаля-Хіршмана. Під структурним ефектом розуміється ефект від проведення структурної реорганізації банків, у даному випадку – від злиття;
- якщо розраховані структурні ефекти показують, що дане злиття банків призводить до загострення конкурентних відносин, то необхідно розглянути й інші фактори.

Як було зазначено вище, першочерговим завданням при оцінці антиконкурентного впливу процесу злиття банківських установ є визначення релевантних (відповідних) ринків.

Згідно з законодавством США [194] ринок – це продукт або група продуктів та географічна територія, на якій вони виробляються або продаються. Інструментом для встановлення та визначення меж конкуренції між суб'єктами господарювання є визначення відповідного ринку [1]. Так, детермінація відповідного ринку має надзвичайно важливе значення при прове-

денні антимонопольної оцінки злиття та поглинань, що пов'язане з необхідністю визначення конкретних банків-конкурентів, а також отримання інформації стосовно розподілу ринкової влади.

Так, під поняттям «релевантний ринок» розуміють географічну територію та групу товарів, які є взаємозамінними за їх параметрами, цінами, функціональним призначенням на думку клієнтів.

Важливим моментом при реалізації антимонопольної політики, якому приділяється значна увага конкурентними відомствами зарубіжних країн, є визначення меж ринку продукту (рис. 3.2).

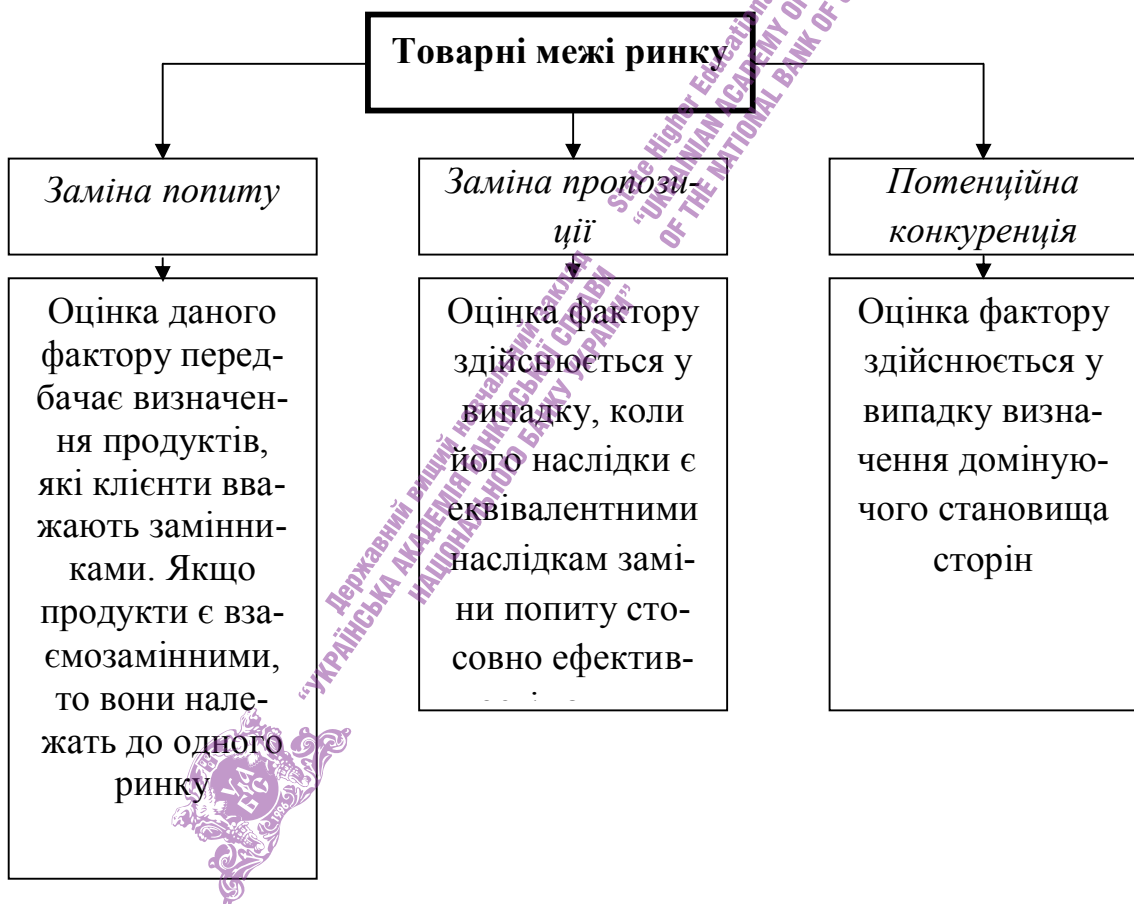

Рис. 3.2. Фактори, які враховуються при визначенні товарних меж ринку (створено автором на основі [80])

Як свідчить трактування ринку, продуктовий ринок має два аспекти:
- географічний;

- товарний.

Межі *географічного ринку* можуть істотно варіюватися залежно від банківських продуктів та споживачів. Очевидно, що ринок надання кредитів національним та мультинаціональним корпораціям є національним або глобальним.

Відповідно, ринок роздрібних банківських послуг (операції з рахунками, невеликі та середні за розміром кредити тощо), що надаються домогосподарствам та малому й середньому бізнесу, є набагато меншим з географічної точки зору.

Антимонopolне регулювання США концентрується переважно на регулюванні конкуренції на ринку роздрібних банківських послуг.

Продуктовий ринок традиційно визначається як сукупність продуктів та послуг, що надаються комерційним банком.

Конкурентні комітети та суди відхилили точку зору, що кожен продукт асортиментної лінії є окремим ринком збуту.

При визначення товарних меж ринку враховують три основні фактори: заміна попиту, заміна пропозиції та потенційна конкуренція.

Першочергово важливим є визначення заміни попиту, оскільки цей фактор є визначальним при детермінації продуктових меж ринку.

Заміна пропозиції відіграє менш важливу роль, що пов'язано з опосередкованим та повільнішим впливом на замінність.

Крім того, оцінити можливість заміни пропозиції складніше з огляду на дефіцит інформації.

Релевантним або відповідним є ринок, який характеризується не більшим, ніж допустиме значення тесту SSNIP (small but significant and non-transitory increase in price).

Основним завданням тесту на «невелике, але суттєве та постійне підвищення ціни» або (тесту на визначення «гіпотетичного монополіста») є ви-

значення доцільності банку постійно підвищувати ціну на свої послуги на 5-10%.

Якщо таке невелике збільшення ціни призводить до такого ж зростання рівня покупок іншого товару, що робить підвищення ціни не вигідним, то товари-замінники належать до одного і того ж відповідного ринку.

Цей процес повторюється до тих пір, поки не буде ідентифіковано такий набір продуктів та територій, при якому стануть вигідними постійні, проте невеликі підвищення цін.

При проведенні SSNIP тесту досліджуються криві попиту для наборів продуктів, які зростають до того моменту, коли еластичність початкової ціни стане досить низькою.

На практиці дослідження може бути реалізоване шляхом звернення до провідних клієнтів банків, проведення опитувань, консультацій з професійними асоціаціями на відповідному ринку.

Важливою для банків є інформація щодо ціни, обсягу реалізації.

Проте практичне проведення тесту «гіпотетичного монополіста» ускладнюється з ряду причин.

Серед основних обмежень необхідно виділити наступні:

- дефіцит інформації для проведення тесту;
- нестача ресурсів, а саме кваліфікованих фахівців, що володіють методикою проведення тесту, та часу для дослідження;
- висока витратність проведення опитувань та анкетувань клієнтів;
- проведення тесту ускладнюється у випадку зловживання домінуючим становищем на ринку, змови конкурентів стосовно ціни або двосторонніх ринків (наприклад, ринку кредитних карток).

Так, Департамент юстиції США, який є офіційним органом антимонопольного регулювання, здійснює оцінку банківської ринкової концентрації на основі розрахунку індексу Херфіндаля-Хіршмана (ННІ).

Перевагами даного показника є можливість врахування ринкової частки кожного окремого банку та отримання великими установами більшої ваги при розрахунку.

Згідно з керівними принципами [194] підтримки конкуренції, значення ННІ у 1000 балів означає, що ринок характеризується низькою концентрацією, а 1800 – високою.

У випадку, якщо розрахунок ННІ до та після проведення злиття й поглинання досяг критичного рівня, це не обов'язково означає, що дана процедура реорганізації буде заборонена контролюючими органами.

У цій ситуації проводиться більш детальний аналіз інших економічних факторів, серед яких потенційна конкуренція, ринкові умови, які можуть зменшити можливий «монопольний» ефект.

Так, якщо банк після злиття контролюватиме 35% депозитів на відповідному ринку, він стає об'єктом перевірки Федерального Резервного Управління [176].

Проводячи аналіз закордонного та історичного досвіду регулювання відносин, що впливають на стан конкурентного банківського середовища, необхідно розглянути особливості регулювання банківської конкуренції в далекосхідній системі антимонопольного законодавства.

Найбільш типовим представником даної групи є Японія.

Під поняттям банківська конкуренція в законодавстві Японії розуміється така ситуація, коли два або більше суб'єкта поставляють однакові або схожі послуги одним і тим самим споживачам і клієнтам або купують однакові або схожі банківські послуги у одного й того самого постачальника [193, с. 21].

Антимонопольне законодавство Японії в аспекті регулювання рівня конкуренції банківського сектора включає в себе положення і процедури, що встановлюються JFTC (Japan Fair Trade Commission) і вводять такі обмеження, які забороняють:

- на необґрунтоване обмеження торгівлі (картелі);

- приватна монополізація (у тому числі зловживання домінуючим становищем в банківському секторі);
- недобросовісна торгова практика (в тому числі несправедливе використання своєї ринкової влади);
- формування холдингових компаній;
- купівля більше ніж 5% цінних паперів акцій будь-якої не фінансової організації.

Згідно з японським законодавством банківська установа, яка працює на ринку і має постійне підвищення цін протягом трьох – п'яти років а також розмір отриманих прибутків завищується, керівництво таких організацій повинні подати в JFTC план свого розкрупнення.

В разі відмови проведення реструктуризації комісія має право видати наказ про обов'язкове проведення розкрупнення банку.

Поряд з цим банківська установа може уникнути даного процесу шляхом зниження цін на послуги, що надаються клієнтам.

На сьогодні регулювання процесів реструктуризації банківських установ виходить на перший план, як засіб підвищення конкуренції банківського сектора економіки країни.

Згідно з законодавством Японії [193] злиття – це спосіб збільшення масштабів діяльності та реалізації економії на масштабах. Даний процес не можливо заборонити, так як економічний ефект великомасштабної діяльності може бути об'єктивно необхідним.

Поряд з цим існує думка що, якщо банк за рахунок внутрішнього росту набуває більшого масштабу(проходячи жорсткий ринковий відбір), то він виграє на ринку поряд з об'єднаними банками. Тому в Японії жоден банк не може здійснити злиття або об'єднання, якщо це призведе до значного обмеження конкуренції в банківському секторі (новостворена банківська установа не повинна контролювати більше ніж 25 % ринку та /або займати лідируючі позиції по обсягам послуг, що надаються).

Чільне місце в системі регулювання конкуренції банківського сектору Японії займає заборона банківським організаціям, що створені в формі акціонерного товариства, тримати на балансі свої власні акції. Це означає, що банк не може викупити власні акції і запропонувати їх знову до продажу за підвищеними цінами з метою збільшення власного акціонерного капіталу.

Поряд з цим існує жорсткий процес контролю за процесом купівлі-продажу акцій інших банківських установ: лише за доведенням до відома міністра фінансів даний процес буде дійсним.

Отже, японська доктрина підтримки конкуренції виходить з того, що участь в акціонерному капіталі само по собі не блокує конкуренцію, але для підтримки конкурентного середовища необхідно слідкувати за тим, щоб участь в капіталі не перетворювалось на джерело контролю, не дозволяло маніпулювати курсами акцій, не підривало інвестиційних можливостей банківських установ.

Особливістю антимонопольного регулювання банківського сектора є наявність положень, які попереджують концентрацію не лише в питаннях власності, а й на управлінському рівні.

В банківській установі заборонено поєднувати управлінські посади в компаніях-конкурентах. Будь-який працівник, який наймається до банку за сумісництвом, повинен в період одного місяця подати про це рапорт до JFTC.

Сучасні методи антимонопольного регулювання банківського сектору припускають використання трьох основних критеріїв зміни такої влади:

Ступінь ефективності діяльності банку. Даний критерій припускає наявність оцінки діяльності банківської установи та наскільки визначені дані мають відхилення від середніх значень по банківській сфері.

Для аналізу визначеного критерію використовується системний аналіз таких даних, як: вартість послуг, що надаються, темпи росту цін, розмір отриманого прибутку та ін.

Ступінь ефективності діяльності банку дає змогу провести внутрішній аналіз діяльності банку і спрогнозувати майбутні дії, які можуть бути направлені на підвищення конкуренції.

Поряд з цим даний критерій має і негативні сторони, а саме: проведення аналізу діяльності спирається на інформацію, яка може мати недостовірний чи неповний характер, що призводить до формування неправильних висновків.

Використання показників що розраховують різницю між витратами та прибутками не завжди приносить результатів, так як розрахувати собівартість однієї послуги дуже важко.

Критерій *конкурентоспроможності* дає змогу провести аналіз в аспекті залежності рівня продаж банку чи обсягу послуг, що може надавати банківська установа, від зміни рівня продажу і цін конкурентів, а також від змін в поведінці покупців.

Даний критерій дає можливість провести прогнозування можливостей банківської установи та її конкурентів.

При використанні даного критерію застосовується такі методи оцінки, як: аналіз рівня попиту (саме платоспроможного), який не був покритий банківською пропозицією, а також аналіз можливого коридору підвищення цін та обсягів банківських послуг, що надаються.

Структура (або частка) на ринку. Даний критерій найбільш часто застосовується, як метод оцінки рівня конкуренції банківського сектора, так як він найменш витратний у порівнянні з іншими.

Для оцінки даного критерію використовують показники, які визначають частку продажів або обсягів послуг, що надає банк, з метою визначення рівня впливу на ринок послуг в цілому(чи окремого ринку певної послуги).

Недоліком даного методу є те, що визначення критерію частки на ринку включає в себе аналіз ще додаткових показників (наприклад, зовнішні фактори впливу на банківський ринок, оцінка різних ситуацій, які можуть ви-

никнути на ринку, оцінка бар'єрів входу на ринок та ін.), що в свою чергу знижують якість оцінки за рахунок великого обсягу переробки інформації.

Цікавим є досвід антимонопольного регулювання банківської системи в Німеччині.

Конкурентоспроможні та економічні умови, відіграють важливу роль у визначенні ризиків та стійкості банків та банківської системи в цілому. Оцінка будь-яких таких відносин за допомогою конкуренції та макроекономічних змінних обчислюються на національному рівні.

Ключові завдання антимонопольного законодавства Німеччини полягають в тому, що загальний банківський ринок має розвиватися без спотворень при збереженні вільної конкуренції.

Поряд з державними регуляторами банківської конкуренції існує й європейські антимонопольні органи і основною передумовою для їхнього адміністративного втручання в роботу німецьких банків є наявність фактів утиску внутрішніх торгових відносин між країнами-членами ЄС.

Європейське картельне право повністю розповсюджується на банківську систему Німеччини і має чотири основних постулати:

- заборона узгоджень і взаємоузгоджених дій, що обмежують конкуренцію;
- заборона зловживань домінуючим становищем на ринку;
- контроль за злиттями банківських установ;
- заборона державної допомоги суб'єктам ринку.

Німецьке антимонопольне законодавство все більше приділяє увагу регулюванню конкуренції банківського сектора.

Найбільш розповсюдженими формами можливого співробітництва між банківськими установами, які регулюють антимонопольні органи, бувають картельні угоди та обмінні договори.

В Німеччині принципово забороняються картельні договори та рішення, тобто угоди укладені банками або об'єднаннями банківських установ для

переслідування спільної мети, або рішення про об'єднання банків є недійсними, якщо вони можуть вплинути на ринок банківських послуг або на ринкові умови надання послуг шляхом обмеження конкуренції.

Правова форма не має ніякого значення, цілком достатньо наявності будь-якої комерційної діяльності.

Основними ознаками створення картелів є :

- недійсність угод між конкурентами або взаємоузгоджених дій суб'єктів ринку, які обмежують вільну конкуренцію на банківському ринку країни;
- можливість звільнення окремих угод від дії заборони картельної об'єднання.

Антимонопольний орган Німеччини (Bundeskartellamt) ретельно проводить контроль за процесами банківських злиттів і поглинань з метою виявлення потенційних порушень антимонопольного законодавства.

Для виконання даного антимонопольного аналізу, федеральні відомства вивчають більш ретельно географічну сферу банківських ринків, типи конкурентів, з якими банки стикаються в цих областях ринку, і характер банківських послуг.

Згідно з законодавством країни географічний ринок – це певна територія, на якій банки, в конкурентній боротьбі між собою, пропонують фінансові послуги юридичним і фізичним особам.

Однією з особливостей антимонопольного регулювання банківської конкуренції в Німеччині є контроль за обмеженням домінування на ринку банківських послуг.

Згідно з законодавством підприємство в тому разі домінує на ринку, якщо воно здатне застосовувати незалежні стратегії поведінки на ринку, тобто якщо для підприємства характерна поведінка, не контрольована конкуренцією. Це ті випадки, коли господарська діяльність підприємства може здійснюватися без врахування конкурентів (у горизонтальному плані) і постачаль-

ників або споживачів (у вертикальному відношенні). Дані критерії закладені в основу тесту поведінки на ринку.

Для доказу наявності домінування вказані вище ознаки необов'язково мають бути присутніми на всій території спільного ринку.

Досить, щоб вони були на частини ринку, яка може бути обмежена географічно.

Загальне поняття домінування на ринку має наступні структурні ознаки ситуації на ринку:

- відносна доля на ринку (40% і вище), а також великий відрив від конкурентів;
- система участі і приватні зв'язки;
- договірні стосунки з конкурентами, що діють і потенційними;
- система взаємин із замовниками і постачальниками;
- фінансова потужність концерну і наявність технологічного відриву від конкурентів;
- володіння захищеними інтелектуальними правами і відомими торговельними знаками;
- відсутність потенційних конкурентів;
- наявність потенційної залежності замовників.

Антимонопольні органи Німеччини вважають, що географічними конкурентами для банківських установ можуть слугувати й організації, які пропонують послуги-субститути для тих самих груп клієнтів але ці показники менше враховуються і акцент робиться більше на аналіз рівня внутрішньої банківської конкуренції з надання окремим категоріям депозитних та кредитних послуг.

3.2. Формалізація функцій НБУ в механізмі регулювання рівня конкуренції в банківській системі України

Як було розглянуто в попередньому розділі, банки є специфічними фінансовими організаціями, які більш вразливі до зовнішніх факторів впливу ніж організації в інших сферах і виступають в якості посередників між компаніями і позичальниками, з метою отримання додаткових вигод за рахунок подальшого розміщення власних та залучених коштів.

Потенційна нестабільність банківської системи та необхідність захисту інтересів споживачів є фундаментальним обґрунтуванням впровадження і розвитку регулювання рівня конкуренції банківського сектору України.

Конкуренція на ринку банківських послуг має специфічні особливості, які суттєво відрізняють її від конкуренції на товарних ринках, так і від конкуренції на інших сегментах ринку фінансових послуг, тому ***розглянемо особливості державного регулювання конкуренції на ринку банківських послуг України.***

Так, у нашій країні функція реалізації антимонопольної політики держави покладена на Антимонопольний комітет України.

Даний орган, наділений спеціальним статусом, здійснює наступні завдання стосовно підтримки конкуренції в економіці країни:

- контролює дотримання конкурентного законодавства всіма суб'єктами господарської діяльності України, у тому числі суб'єктами банківської діяльності;
- контролює концентраційні та інші узгоджені дії ринкових суб'єктів;
- контролює процеси ціноутворення на послуги;
- сприяє розвитку добросовісних конкурентних відносин [96].

Сфера впливу Антимонопольного комітету як підзвітного Верховній Раді державного органу розповсюджується на всіх суб'єктів економіки, в тому

числі й на комерційні банки, маючи основною метою забезпечення державного захисту конкуренції у підприємницькій діяльності.

Конкурентна політики держави базується на таких основних нормативно-правових актах, як: Закон України «Про захист економічної конкуренції», Закон України «Про Антимонопольний комітет України», Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та інші нормативні акти, прийняті відповідно до цих законів.

Антимонопольний орган розглядає справи про порушення антимонопольного законодавства та інших нормативних правових актів про захист конкуренції на ринку фінансових послуг, приймає по них рішення і направляє розпорядження в межах своєї компетенції.

Підставами для розгляду справ про порушення антимонопольного законодавства і інших нормативних правових актів про захист конкуренції на ринку фінансових послуг являються заяви Національного банку України, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, фінансових організацій, фізичних та юридичних осіб.

Справи про порушення антимонопольного законодавства і інших нормативних правових актів про захист конкуренції на ринку фінансових послуг можуть бути розглянуті федеральним антимонопольним органом за власною ініціативою.

Що стосується Національного банку України, то він здійснює опосередковане регулювання конкуренції за допомогою нормативно-правових актів, які включають певні рекомендації або обмеження щодо діяльності банківських установ.

Аналіз антимонопольної діяльності в банківській сфері України дозволив зробити наступні висновки:

- у вітчизняному законодавстві відсутні закони, які регулюють захист конкуренції саме на ринку банківських послуг;

- у нашій країні відсутні методики визначення рівня конкуренції та концентрації комерційних банків. Так, існуюча Методика визначення монопольного (домінуючого) становища суб'єктів господарювання на ринку [70] не передбачає проведення глибокого аналізу та динамічної оцінки конкурентного стану в банківській системі, визначення банків, які мають домінуюче становище тощо.

Так, згідно з нинішнім законодавством, детермінується лише те, в якій ситуації установа вважається монопольною (домінуючою) на ринку. На практиці ж цього не достатньо.

Іншим недоліком вітчизняної антимонопольної політики є неврахування фактів злиття, об'єднання банків як антиконкурентних дій.

Говорячи про *регулювання консолідаційних процесів в банківському секторі України*, необхідно зауважити, що дана процедура ускладнюється як бюрократизацією процесу, так і його недосконалістю.

Як відомо, об'єднання комерційних банків згідно з вітчизняним законодавством може здійснюватися двома шляхами:

- консолідація банків зі створенням нової установи;
- приєднання одного банку до іншого.

Перший із вказаних способів майже не використовується в Україні через його значну витратність.

Що стосується другого способу, то і його практичне впровадження стикається з рядом проблем, серед яких відзначимо складність реалізації та високий рівень бюрократизації.

Процеси злиття та поглинання дуже часто своєю метою мають створення умов для економічної концентрації. У зв'язку з цим всі економічні системи, зацікавлені в розвитку конкуренції та недопущенні монополізації ринків, тому вони жорстко контролюють ринок злиття та поглинання.

В Україні функції контролю за економічною концентрацією покладені на Антимонопольний комітет України. Діючи в рамках своїх повноважень,

антимонопольний комітет України надає попередню згоду на концентрацію суб'єктів господарської діяльності.

Так, попередня згода антимонопольного комітету України необхідна:

1) у випадках, якщо сукупна вартість активів або сукупний обсяг реалізації товарів учасників концентрації (з врахуванням відносин контролю) за останній фінансовий рік, перевищує суму, еквівалентну 12 мільйонам ЄВРО і при цьому:

а) вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів, у тому числі за кордоном, більш ніж у двох учасників концентрації, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону ЄВРО в кожного, і

б) вартість (сукупна вартість) активів або обсяг (сукупний обсяг) реалізації товарів в Україні хоча б одного учасника концентрації, перевищує суму, еквівалентну 1 мільйону ЄВРО;

2) у випадках, якщо частка на певному ринку послуг будь-якого учасника концентрації або сукупна частка учасників концентрації, з врахуванням відносин контролю, перевищує 35%, і концентрація відбувається на цьому ж або суміжному з ним ринку товарів, незалежно від сукупної вартості активів або сукупного обсягу реалізації товарів учасників концентрації.

Отже, серед цілей вдосконалення державної антимонопольної політики на фінансовому ринку слід визначити спрощення реалізації консолідаційних процесів у банківській сфері та впровадження системи моніторингу за цими процесами.

Система моніторингу діяльності банківських установ має охоплювати процеси, які виникають на різних стадіях функціонування банків, а саме:

- створення нових банків та установ;
- діяльність банків;
- реорганізація та ліквідація банків.

Наглядові органи мають повноваження застосовувати до банків певні коригувальні заходи, а також заходи примусового характеру з метою регулю-

вання їхньої діяльності та приведення її у відповідність із чинним банківським законодавством.

Так, використовуючи існуючі теоретичні розробки стосовно оцінки рівня концентрації комерційних банків, в Україні доцільним є створення повноцінної системи моніторингу у статичній та динамічній формі таких показників як:

- індекс Херфіндаля-Хіршмана;
- показник концентрації трьох найбільших банків;
- індекс Гола-Тайдмана;
- індекс Джині;
- коефіцієнт відносної концентрації;
- індекс Ремо Лінда [56].

Проведення безперервного антимонопольного моніторингу на ринку банківських послуг дозволить вчасно застосовувати інструменти та заходи регулювання антиконкурентних дій.

На нашу думку, при дослідженні конкуренції у вітчизняному банківському секторі **важливим питанням є визначення суб'єктів, відповідальних за реалізацію антимонопольної політики та підтримку конкурентного середовища.**

Як уже було зазначено вище, дані повноваження у сфері фінансово-кредитних установ, як і інших суб'єктів господарювання, безроздільно належать Антимонопольному комітету України.

У цьому випадку, вітчизняне конкурентне законодавство, що стосується ринкових суб'єктів, розповсюджується і на комерційні банки. Виключення становлять тільки нормативно-правові акти (положення, постанови), випущені Національним банком України. Проте сам НБУ не є органом антимонопольного нагляду та регулювання.

Закон України «Про Національний банк України» [100] визначає банківський нагляд як систему контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими фінансово-

кредитними установами, у процесі їх діяльності, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників.

Основною банківського нагляду є забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Як бачимо, метою банківського нагляду законодавчо не визначено процес створення конкурентних умов на ринку банківських послуг.

Очевидно, що через механізм вхідних бар'єрів, систему нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків України НБУ здійснює регулювання конкуренції на вітчизняному ринку.

Крім того, безумовно, існує прямий зв'язок між конкуренцією та стабільністю банківської системи країни. Проте ми не можемо однозначно стверджувати, що забезпечення конкурентних умов між банками наразі є прямою відповідальністю НБУ.

Забезпечення конкурентних умов на ринку банківських послуг доповнює комплекс заходів з нагляду та регулювання стабільної діяльності комерційних банків, посилюючи вплив ринкових заходів впливу центрального банку. На думку С.-Я. Парка [105] це відбувається двома шляхами:

- 1) високий рівень конкуренції на ринку дає можливість клієнтам та інвесторам вибрати банк, який має найбільш надійну систему менеджменту. Відповідно, комерційні банки отримують стимули до створення ефективної інституціональної системи управління, а механізми регулювання ринку стають більш дієвими. Отже, більш жорстокий нагляд за діяльністю суб'єктів ринку банківських послуг сприяє впровадженню новітніх методів ризик-менеджменту, антикризового управління та інших елементів діяльності банку;
- 2) загострення конкуренції стимулює персонал банку до розвитку умінь та навичок, рівня знань у фінансовій та банківській сферах. Крім того, з'являється змагальний характер діяльності банків на ри-

нку, що в свою чергу сприяє використанню новітніх інформаційних технологій, ефективному управлінню власними ризиками. Разом такі дії сприятимуть зростанню загальної стабільності банківської системи країни.

З іншого боку, конкуренція банків значно відрізняється від конкуренції на інших ринках – товарних чи фінансових. І, відповідно, є некоректним застосування однакових інструментів та шляхів регулювання для всіх ринкових суб'єктів. В українському законодавстві відсутня нормативно-правова база антимонопольного регулювання конкурентних відносин між банківськими установами.

Таким чином, вбачається необхідним розробка та впровадження в дію Закону України «Про захист конкуренції та антимонопольне регулювання діяльності на ринку банківських послуг», який визначає мету, основні принципи, інструменти виявлення та запобігання антиконкурентних дій, методологію оцінки конкуренції на ринку банківських послуг.

На нашу думку, з огляду на розглянуті аспекти, державна політика підтримки конкуренції та антимонопольного регулювання на ринку банківських послуг має реалізовуватись Національним банком.

У даному контексті корисним вбачається досвід Російської Федерації стосовно організаційної структури реалізації антимонопольної діяльності в банківській сфері.

По-перше, регулювання конкуренції в банківському секторі базується на Федеральному законі «Про захист конкуренції на ринку фінансових послуг» [82].

По-друге, основним суб'єктом антимонопольного регулювання та розвитку банківської конкуренції є Центральний банк Російської Федерації. Його завдання як антимонопольного органу включають в себе:

- сприяння розвитку та підтримці конкуренції на ринку фінансових послуг;

- недопущення, припинення недобросовісної конкуренції;
- обмеження випадків зловживань домінуючим становищем комерційних банків на ринку;
- державний контроль та моніторинг за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку банківських послуг;
- контроль за реалізацією угод злиття, приєднання та поглинання комерційних банків, придбанням корпоративних прав або активів фінансово-кредитних установ.

Фінансові організації зобов'язані направляти повідомлення у антимонопольний орган про усіх ув'язнених в будь-якій формі угодах або про прийняті рішення про ведення узгоджених дій між собою або з органами виконавчої влади, органами виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації, органами місцевого самоврядування, а також з будь-якими юридичними особами в порядку, передбаченому справжнім Федеральним законом, за винятком угод або узгоджених дій вказаних фінансових організацій, що мають або можуть мати в сукупності долю на ринку фінансових послуг менш нормативу, встановленого Урядом Росії.

Слід наголосити, що законодавство Російської Федерації особливої уваги приділяє забороні недобросовісної конкуренції на ринку фінансових послуг між фінансовими організаціями, яка виражається в діях, спрямованих на отримання переваг при здійсненні підприємницької діяльності, укладанні угод або веденні узгоджених дій між собою або з третіми особами, які суперечать законодавству Російської Федерації і звичаям ділового обороту і можуть заподіяти або заподіяли збитки іншим фінансовим організаціям - конкурентам на ринку фінансових послуг або завдали збитку їх діловій репутації, а саме:

- поширенні помилкових, неточних або спотворених відомостей, здатних заподіяти збитки іншій фінансовій організації або завдати збитку її діловій репутації;

- некоректному порівнянню фінансовою організацією фінансових послуг, що надаються нею, з фінансовими послугами, що надаються іншими фінансовими організаціями;
- отриманні, використанні і розголошенні інформації, що становить службову або комерційну таємницю, без згоди її власника, якщо такі дії не передбачені законодавством Російської Федерації.

Реалізації стратегії, щодо розвитку банківського сектору та підвищення рівня конкуренції, повинні брати участь з одного боку держава, для встановлення пріоритетів, розробки ефективних інституційних механізмів і підвищення якості роботи фондів, а також самі банки з метою отримання додаткових вигод.

При встановленні пріоритетів, необхідно чітко уявляти мету і найбільш економічно ефективні засоби досягнення мети, а потім вже формувати та забезпечувати необхідні бюджетні асигнування.

Основна мета полягає у сприянні створення та розвиток ефективних банківських установ та створення таких умов на ринку, які б стимулювали ріст економіки країни в цілому.

Створення на законодавчому рівні закону про регулювання банківської конкуренції є першочергово, що само по собі вказує на відношення країни до політики в області конкуренції.

Закон про банківську конкуренцію це не тільки закон, який диктує умови конкуренції на ринку, або, більш вузько, регулює несправедливі угоди, це в першу чергу відмінна риса ринкової економіки країни.

Слід мати на увазі, що закон про банківську конкуренцію, який забороняє антиконкурентні дії не має сенсу в середовищі, де немає або майже немає реальної конкуренції. Т

аким чином, постановка проблеми повинна формулюватися як: той факт, що закон про конкуренцію встановлено, саме по собі не забезпечить ефективною політики в області конкуренції.

Більш широкої системи потрібна підтримка цієї філософії, наприклад, в рамках цивільного права або законодавстві НБУ(тобто проблема регулювання та забезпечення банківської конкуренції повинно бути прописано в законах, які регламентують роботу центрального банку країни).

Взагалі кажучи, закон про банківську конкуренцію може складатися з трьох компонентів.

По-перше, він забороняє антиконкурентну практику або угоди (горизонтальні і вертикальні), які обмежують вільну торгівлю і конкуренцію між банками.

По-друге, зловживання домінуючим становищем на ринку, що є антиконкурентно обмеженим. Грабіжницьке ціноутворення, накладаючи умови на продаж банківських послуг, контроль цін і відмова від угоди є частиною такої поведінки.

По-третє, великих корпоративних злиттів і поглинань, які можуть загрожувати конкуренції, і в цьому випадку можуть бути рішення антимонопольного органу, які будуть стосуватися заборони угод.

Обґрунтування впровадження закону про банківську конкуренцію або політики направленої на поліпшення стану банківської конкуренції в цілому є однозначним, адже, в кінцевому рахунку, даний захід істотно поліпшить добробут споживачів.

Поряд з цим виникають інші додаткові вигоди, а саме: підвищення ефективності виробництва нових видів банківських послуг, надати можливість запропонувати послуг за нижчими цінами і з більш широким вибором, підвищення якості обслуговування та ін.

Говорячи про взаємозв'язок банківського нагляду та підтримки конкуренції між банками, серед досліджених країн (Польща, Корея, Чілі, Канада, Японія, Німеччина, Велика Британія, Угорщина) орган, відповідальний за банківський нагляд не має регулювання конкурентних відносин своєю метою. Винятком є Угорщина, де Управління фінансового нагляду визначає в

якості однієї з цілей підтримку добросовісної регулюємої ринкової конкуренції.

Схожа система антимонопольного регулювання та підтримки конкуренції в банківській системі пропонується нами як така, що найбільше відповідає вітчизняним реаліям.

Як було запропоновано нами, повноваження антимонопольного органу в сфері банківської діяльності мають бути передані НБУ.

Так, у складі вітчизняного центрального банку функціонує Департамент банківського регулювання та нагляду, який може виконувати роль регулятора конкурентного банківського середовища (рис.3.3).

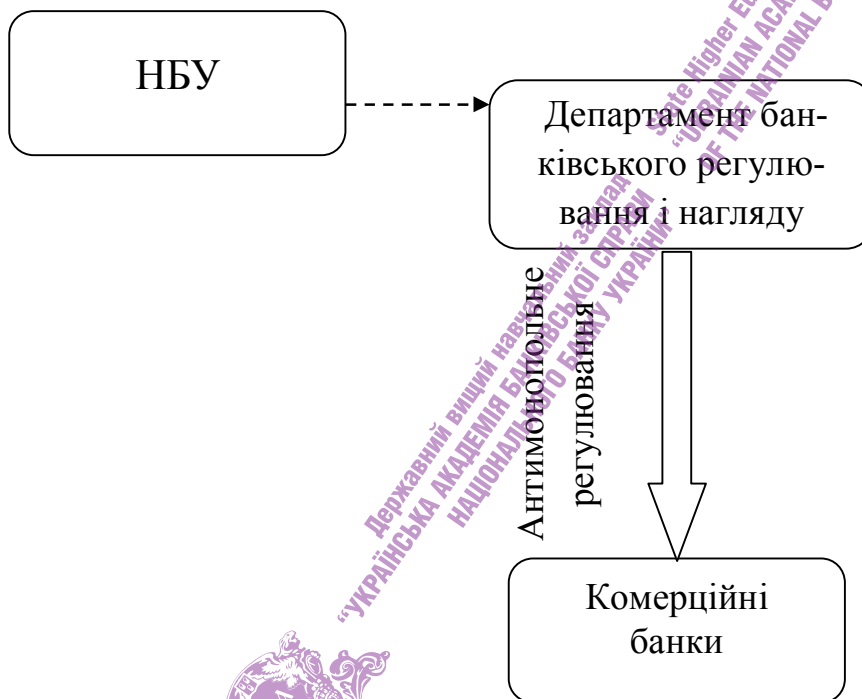

Рис. 3.3. Схема антимонопольного регулювання в банківській сфері

Передача повноважень підрозділу НБУ в повному обсязі, без розділення функцій антимонопольного регулювання між Антимонопольним комітетом та центральним банком, вважається доцільною ще й тому, що створення єдиного регулятора допоможе уникнути дублюванню функцій, повноважень, відсутності відповідальності у конкретних керівників за реалізацію управлін-

ських рішень. При цьому, інші органи, які мають відношення до державного регулювання діяльності комерційних банків, повинні мати рекомендаційний характер впливу.

В якості одного з аргументів стосовно даної пропозиції, необхідно згадати класифікацію банківських регулятивних заходів згідно з Д.Нойбергером. Крім превентивного та проективного нагляду за банками з боку центрального банку, він відзначає конкурентну політику як додаткову групу заходів. На рис. 3.4 систематизовано регулятивних заходів у рамках кожного виду.

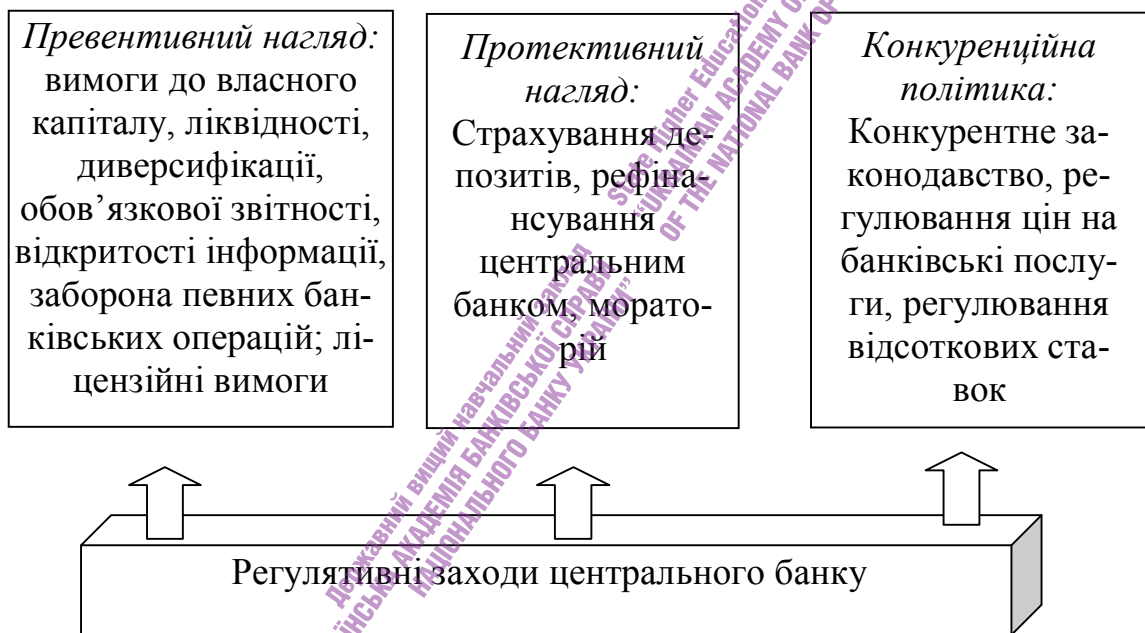

Рис. 3.4. Класифікація банківських регулятивних заходів за Д.Нойбергером [199]

Державне антимонопольне регулювання на ринку банківських послуг повинно передбачати методику оцінки рівня конкуренції між комерційними банками, затверджену законодавчо.

Така методика має враховувати особливості банківської системи України, а також бути здатною реально оцінити та виявити випадки концентрації,

зловживання домінуючим становищем, антиконкурентні злиття та поглинання банківських установ тощо.

Так, у Росії Міністерством з антимонопольної політики та підтримки підприємництва розроблено Методичні рекомендації щодо порядку проведення аналізу та оцінки стану конкурентного середовища на фінансових ринках [115].

Даний документ розроблено з урахуванням специфіки ринку банківських послуг, пропонуючи наступний алгоритм аналізу й оцінки конкуренції:

- 1) визначення продуктових меж ринку;
- 2) визначення географічних меж ринку;
- 3) визначення інституційних меж ринку (організацій, які надають подібні послуги);
- 4) аналіз бар'єрів входу на ринок;
- 5) визначення стану конкурентного середовища на регіональних ринках (передбачає розрахунок коефіцієнтів ринкової концентрації CR-3 та Херфіндаля-Хіршмана);
- 6) аналіз тарифної політики.

Як бачимо, російськими антимонопольними органами було частково застосовано досвід розвинутих країн, зокрема у сфері визначення релевантних ринків.

Підвищення ефективності конкурентної політики сприятиме також створення системи відповідальності у випадку порушення антимонопольного законодавства.

Відповідальні органи можуть застосовувати певні заходи з метою зменшення випадків порушення та їх профілактики.

Слід зазначити, що інструменти регулятивного впливу НБУ на вітчизняні комерційні банки (обов'язкові нормативи, вимоги до розміру статутного капіталу, заходи монетарної політики тощо) та вхідні бар'єри (наприклад, контроль за ліцензуванням та реєстрацією комерційного банку) на ринок ба-

нківських послуг мають безпосередній вплив на рівень конкуренції, на підтримку конкурентних відносин між комерційними банками.

Саме оцінці такого впливу буде присвячений наступний підрозділ даного дисертаційного дослідження.

3.3. Визначення інструментів регулювання Національним банком України рівня конкуренції в банківській системі

У попередньому підрозділі нами було запропоновано передати повноваження стосовно підтримки конкуренції на ринку банківських послуг Національному банку України. Розглянемо це більш детально.

Згідно з класичною моделлю М. Портера, на суб'єкт господарювання в галузі впливають 5 конкурентних сил.

Так, до таких сил належать:

- нові конкуренти на ринку;
- існуючі конкуренти;
- конкуренти, що пропонують продукти-замінники;
- влада постачальників;
- влада споживачів [67].

Як було зазначено вище, з іншого боку, Національний банк України прямо впливає на рівень конкуренції на фінансовому ринку.

Як основний регулятор діяльності вітчизняних банків НБУ застосовує грошово-кредитні інструменти, встановлює нормативи та вимоги до банківських установ.

Таким чином, певні державні інструменти впливають на конкретні конкурентні сили, регулюючи рівень конкуренції в банківській галузі: збільшуючи або зменшуючи його.

Крім того, підтримуючи конкуренцію на ринку банківських послуг державна політика відповідальних органів має бути спрямована на антимонопольне регулювання ринкової ситуації.

Захист економічної (у тому числі банківської) конкуренції спрямований на недопущення зловживань монопольним (домінуючим) становищем, антиконкурентних узгоджених дій, концентрації без отримання відповідного дозволу Антимонопольного комітету (у разі, якщо наявність такого дозволу необхідна).

Таким чином, НБУ через власні інструменти з одного боку регулює конкурентну ситуацію, впливаючи на різні конкурентні сили, а з іншого – здійснює антимонопольне регулювання.

У класичній моделі конкурентних сил М.Портер визначає п'ять факторів постачальників.

Такої ж точки зору додержуються і такі наукові як М.Паласевич [84], О.Хаб'юк [135], визначаючи такі конкурентні сили в банківській сфері:

- 1) вкладники як постачальники банків;
- 2) клієнти банку як «покупці» банківських продуктів;
- 3) нові конкуренти;
- 4) продукти-субститути;
- 5) рівень конкуренції на ринку банківських послуг.

У контексті ринку банківських послуг постачальниками виступають вкладники, які розміщують тимчасово вільні грошові кошти в комерційних банках, а останні використовують їх в якості ресурсів.

Проте нами була виділена така конкурентна сила як «клієнти банку», якими по суті і являються вкладники.

Таким чином, з метою уникнення подвійного врахування ми пропонуємо не розрізняти ці дві категорії, розглядаючи компоненти конкурентного впливу на ринок банківських послуг.

Для ринку банківських послуг нами пропонується виділити чотири конкурентні сили:

1. Нові банки-конкуренти – ризик появи на ринку банківських послуг нових комерційних банків підвищує конкуренцію та залежить від «висоти» вхідних бар'єрів на ринок.
2. Наявні банки-конкуренти – фінансові установи, які вже функціонують на ринку на даний момент.
3. Клієнти банків - влада попиту, яка може мати загрозу тиску на ціни та якість банківських послуг. Так, споживачі продуктів банку мають право вибирати, а, отже, установи, які не відповідають вимогам клієнтів, що постійно зростають, зазнають тиску, втрачають конкурентоспроможність.
4. Конкуренти, що пропонують послуги-субститути – до даної групи конкурентних сил належать небанківські фінансово-кредитні установи: вони надають такі ж послуги, як і комерційні банки, проте банками не являються. Відповідно, такі ринкові суб'єкти створюють конкуренцію банківським установам.

НБУ з допомогою інструментів може впливати на перші з трьох зазначених конкурентних сил (потенційні та існуючі банки-конкуренти і клієнти), які, відповідно, належать до зони прямого впливу.

У даному підрозділі ми розглянемо ці шляхи та способи впливу більш детально.

Так, під суб'єктами четвертої конкурентної сили, конкурентами, які пропонують послуги-замінники, маються на увазі небанківські фінансові установи.

Оскільки ці організації не підпадають під регулювання НБУ, то вони знаходяться у зоні опосередкованого впливу.

Так, центральний банк може регулювати дану конкурентну силу, впливаючи на комерційні банки: захищаючи та підсилюючи конкурентні позиції банків, НБУ зменшує вплив небанківських фінансових установ і навпаки.

Згідно з законодавством України про захист економічної конкуренції, негативний вплив на неї мають такі неправомірні дії з боку суб'єктів господарювання, у тому числі й банківських установ:

- 1) зловживання монополієм (домінуючим) становищем;
- 2) антиконкурентні узгоджені дії;
- 3) концентрація банків, а також злиття та поглинання, які призводять до цього.

З допомогою різних грошово-кредитних важелів, нормативів та обмежень НБУ здійснює підтримку конкуренції, а, відповідно, і боротьбу з монополізмом.

Таким чином, центральний банк підтримує добросовісну конкуренцію, регулюючи ступінь впливу конкурентних сил на банківські установи.

Розглянемо інструменти, з допомогою яких НБУ регулює рівень конкуренції на ринку банківських послуг за видами конкурентних сил, на які він впливає:

1. Нові банки-конкуренти.

Очевидно, що збільшення кількості ринкових агентів призводить до загострення рівня конкуренції в галузі.

Таким чином, НБУ регулює конкуренцію обмежуючи або полегшуючи доступ нових банків на ринок НБУ в залежності від напрямку державної політики.

Це реалізовується за допомогою так званих «вхідних бар'єрів».

До правових вхідних бар'єрів слід віднести:

- складність процедури реєстрації та ліцензування банківської діяльності (адміністративне регулювання банківської діяльності);
- встановлення високих вимог до мінімальних розмірів статутного капіталу;
- підтримка регулятивного капіталу на рівні не менше 15%, зважених до ризику активів та позабалансових зобов'язань протягом першого року діяльності банку, а також 12% - протягом другого року;
- високі вимоги до власників та керівників банку (бездоганна ділова репутація, задовільний фінансовий стан, наявність вищої освіти в галузі управління залежно від займаної посади, стаж роботи у банку строком не менше трьох років);
- наявність належного банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщення, яке б відповідало нормам НБУ.

Станом на 2010 р. мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менше 75 млн. грн. Проте вітчизняні державні органи управління розглядають законопроект з пропозицією щодо підвищення вимог до мінімального початкового розміру статутного капіталу до 500 млн. грн.

Причому діючі банки, розмір капіталу яких є меншим за цей рівень, також зобов'язані будуть збільшувати статутний капітал до належного рівня [1]. Так, за підрахунками НБУ на 1 липня 2010 р. із 197 зареєстрованих банків у 134 фінансово-кредитних установ власний капітал менше 500 млн. грн. Таким чином, частка банків, яка не відповідає пропонованим вимогам становить 76%.

Очевидно, що такі дії центрального банку призведуть до порушення конкуренції на ринку банківських послуг, особливо в умовах фінансової кризи та недостатності вільних грошових коштів [97].

З метою посилення конкуренції на ринку банківських послуг у липні 2010 р. НБУ постановив підвищити розмір регулятивного капіталу діючих банків до суми 120 млн. грн. Так, згідно з постановою № 471/17766 фінансові установи, регулятивний капітал яких є меншим зазначеної суми, повинні збільшити його до початку 2012 р. До того ж моменту, банкам заборонено збільшувати депозитний портфель населення. Слід відзначити, що кількість таких банків в Україні на 01.06.2010 р. становить 60-70 установ [82]. На рис. 3.5. відображено динаміку зростання балансового капіталу найменших вітчизняних банків.

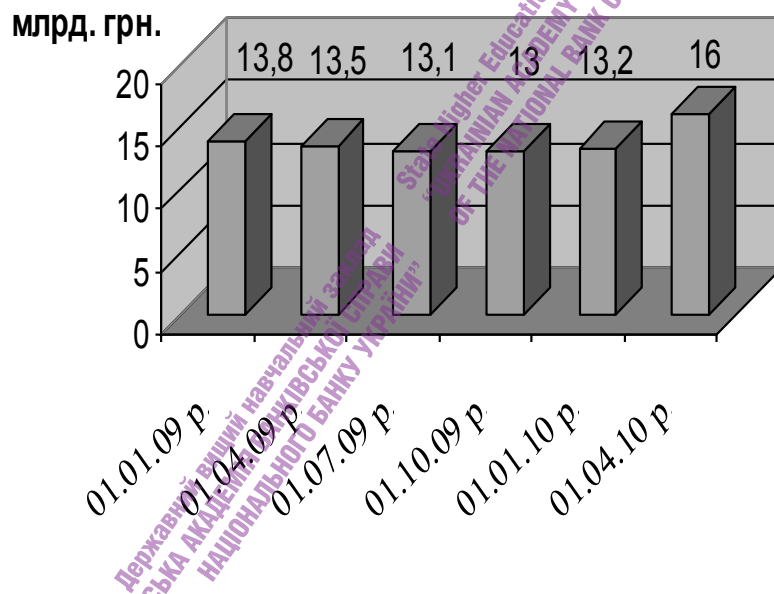

Рис. 3.5. Динаміка зміна балансового капіталу банків 4 групи за класифікацією НБУ, млрд. грн. (за даними НБУ)

При цьому для банківської сфери характерна відсутність патентного захисту продуктів-новинок, відсутність проблем із доступом до каналів збуту, що значно полегшує доступ конкурентів до ринку.

Так, виведення на ринок продукту-новинки одним банком є незахищеним як фінансова інновація, а отже через короткий проміжок часу подібний продукт може з'явитися у конкурентів.

У контексті аналізу нових конкурентів як однієї з ринкових сил слід окремо розглянути іноземні банки.

Так, входження іноземних банків на вітчизняний ринок є суттєвим фактором посилення конкуренції, стимулювання підвищення конкурентоспроможності банківської системи України.

З входженням на вітчизняний ринок іноземних банків, які виявляються більш гнучкими та швидко пристосовуються до умов діяльності в Україні, посилення конкуренції може викликати зниження рентабельності місцевих комерційних банків, їх конкурентних позицій, ефективності загалом.

З цією метою вхідні бар'єри на вітчизняний ринок банківських послуг для іноземних банків включають більш жорсткі обмеження. До них належать наступні.

По-перше, це вимоги до мінімального розміру приписного капіталу.

Так, Закон «Про банки і банківську діяльність» визначає приписний капітал як «суму грошових коштів у вільно конвертованій валюті, надану іноземним банком філії для її акредитації» [99].

Так, мінімальний розмір приписного капіталу філії іноземного банку має складати 10 млн. євро. При цьому капітал материнського банку має становити не менше 50 млн. євро.

По-друге, для відкриття філії або представництва іноземного банку в Україні НБУ має здійснити їх акредитацію.

Умовами її реалізації є відсутність фінансових або правових проблем у даної банківської установи, що підтверджується незалежним аудитором на основі фінансової звітності за останні три роки, інформацією наглядовим державним органом в країні, де зареєстрований даний банк.

Така інформація надається на підставі договору взаємодії у галузі банківського нагляду, укладеного між НБУ та наглядом органом тієї держави, в якій зареєстрована іноземна банківська установа.

У табл. 3.2 наведена динаміка зміни кількості банків з іноземним капіталом в банківській системі України за останні 5 років.

Кількість банків з іноземним капіталом в банківській системі України у
2005-2009 рр. (станом на кінець року) [82]

Показник	Роки				
	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість діючих банків	165	170	175	184	182
Із них: з іноземним капіталом	23	35	47	53	51
У тому числі зі 100-відсотковим іноземним капіталом	9	13	17	17	18
Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків	19,5	27,6	35	36,7	35,8

Станом на 1 січня 2010 року зі 182 банків, які працюють в Україні, 51 фінансова установа - з іноземним капіталом, зокрема 18 - з 100-процентним іноземним капіталом.

Як видно з табл. 3.2, протягом 2005-2008 рр. частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків стабільно зростала. Проте на початку 2010 р. цей показник зменшився на 0,9 п.п.

Наразі показник питома вага іноземних банків на вітчизняному ринку банківських послуг 35,8%.

На думку експертів ([123]) ринкова ситуація вважатиметься критичною при досягненні частки іноземного капіталу в статутному капіталі 40-50%.

З огляду на це, одним із завданням НБУ є створення жорстких умов входу на ринок іноземних банків та захист вітчизняних суб'єктів банківництва. Асоціація українських банків (АУБ) додержується дещо іншої думки з цього приводу.

Так, на думку експертів АУБ необхідно обмежити розмір іноземного капіталу, включаючи приписний, часткою у 25% від загальної суми капіталу банківської системи України. Це дало б українським банкам змогу утримати лідируючі позиції на ринку та створити рівні конкурентні умови, оскільки іноземні банки зазвичай характеризуються значно більшими активами та ефективнішим управлінням.

Так, якщо ситуація на ринку банківських послуг зміниться, в залежності від спрямування політики на загострення або, навпаки, зменшення конкуренції, НБУ може змінювати умови входу іноземних банків на ринок, роблячи їх більш жорсткими або м'якшими.

2. Наявні банки-конкуренти.

На рівень конкуренції значний вплив мають інструменти державного регулювання НБУ, які розділяють на адміністративні та індикативні.

До індикативного регулювання відноситься встановлення обов'язкових економічних нормативів та визначення норм обов'язкових резервів для банків.

Згідно з законодавством [102], *НБУ встановлює для всіх банків України обов'язкові економічні нормативи*, відображені на рис. 3.6.

Змінюючи механізм розрахунку розглянутих нормативів Національний банк може регулювати конкуренцію на ринку. Так, наприклад, у першому півріччі 2010 р. було змінено порядок визначення нормативу ліквідності.

Згідно з новими правилами, його розмір зменшено на суму обов'язкових резервів банку в центральному банку.

При недотриманні нормативу миттєвої ліквідності на банк накладається штраф. Проте з огляду на такі законодавчі зміни, ситуація для банків ускладнюється збереженням обов'язкових резервів фактично в подвійному обсязі.

Відповідно, можливість здійснювати додаткове кредитування клієнтів, а, разом з тим, і платоспроможність банків значно зменшується [33].

В результаті таких регулятивних змін банки середнього та малого розміру матимуть нестійку конкурентну позицію, оскільки великі фінансові установи, з високим рівнем грошових коштів укріплять провідні конкурентні позиції на ринку банківських послуг, отримавши додаткових клієнтів.

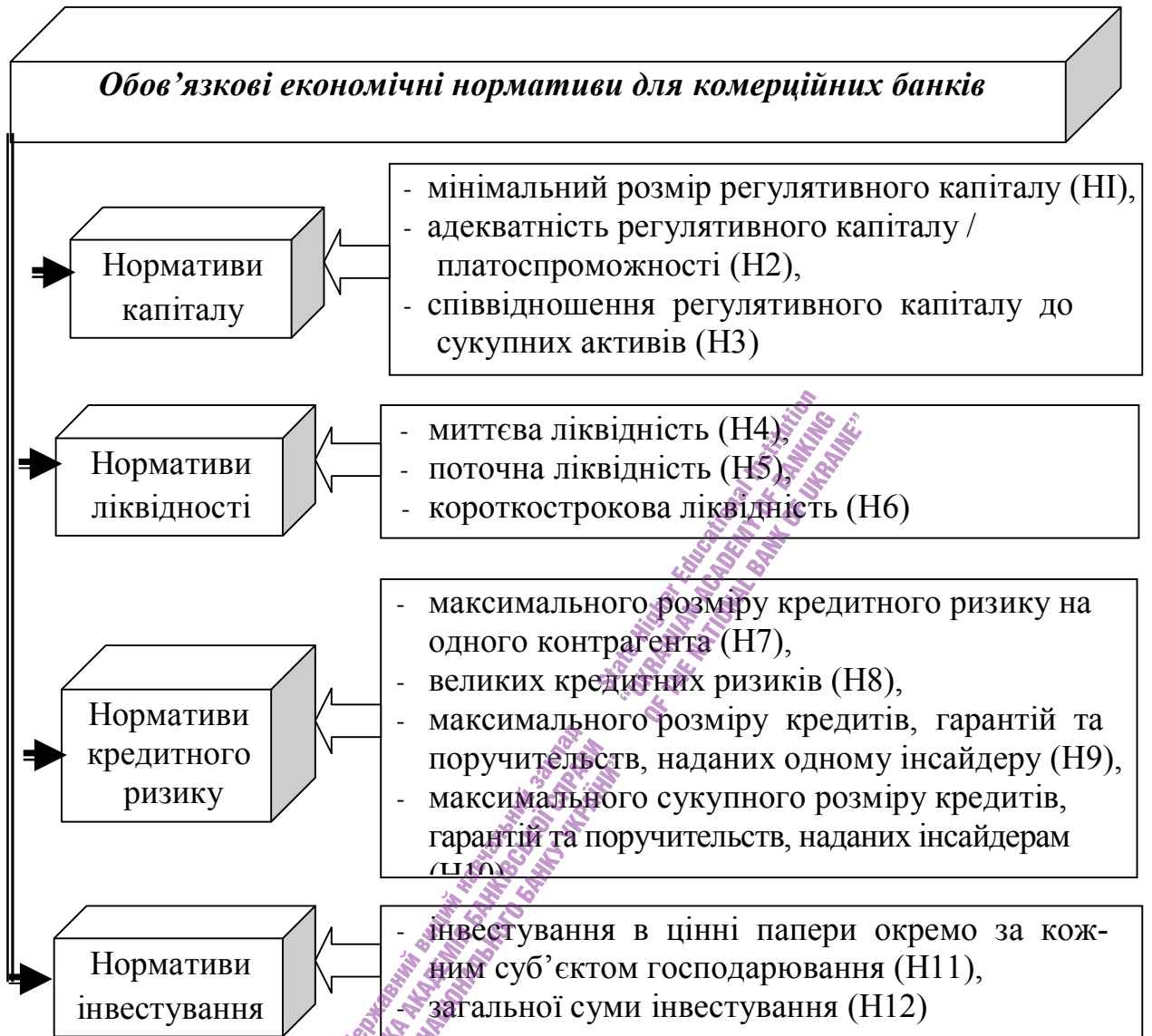

Рис. 3.6. Обов'язкові економічні нормативи для комерційних банків в Україні

Наступним інструментом впливу центрального банку на банківські установи як на конкурентну силу є політика норм обов'язкового резервування.

Цей інструмент має значний вплив на діяльність банку: збільшення норми обов'язкового резервування спричиняє зменшення робочих активів з обороту, призводячи до зниження прибутковості діяльності банківських установ. З метою підтримки рівня прибутковості на адекватному рівні, комерційні ба-

нки підвищують відсоткові ставки за кредитами, знижують відсоткові депозитні ставки, а також вдаються до інших заходів, які, в свою чергу, призводять до зниження ефективності банківської діяльності. Усе це впливає на конкуренцію на ринку банківських послуг.

У табл. 3.3 наведена динаміка обов'язкового резервування протягом 2004-2009 рр.

Розглянувши статистичні дані, систематизовані у табл. 3.3 можемо зробити висновок, що спостерігається зміщення акценту з жорстокої політики НБУ на більш виважену, помірну.

У деяких випадках НБУ може застосовувати селективні методи грошово-кредитної політики.

До інструментів селективного (вибіркового) впливу на діяльність комерційних банків належать наступні:

- де термінування кредитних «стель», граничних норм річного приросту кредитів;
- обмеження певних видів операцій з кредитування;
- встановлення граничної маржі для реалізації окремих видів кредитування;
- лімітування операцій банку із обліку векселів;
- встановлення певних умов кредитування для певних категорії банківських клієнтів;
- лімітування розміру процентних ставок за депозитами або кредитами тощо

Особливістю даних інструментів є порівняно швидкий вплив на діяльність комерційних банків, а, відповідно, і на рівень конкуренції на ринку.

У контексті селективних методів управління може відбуватися також встановлення різних видів обмежень для конкретних банків або їх груп. У такому випадку вони можуть прямо вплинути на зниження рівня конкуренції.

Нормативи обов'язкового резервування у 2004-2009 рр. [76]

Період дії	Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, %				
	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів
	у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті	
01.10.2004-24.12.2004	7	7	8	8	-
25.12.2004-31.08.2005	6	6	7	7	-
01.09.2005-09.05.2006.	6	6	8	8	-
10.05.2006-31.07.2006	4	4	6	6	-
01.08.2006-30.09.2006	2	3	3	5	-
01.10.2006-04.12.2008	0,5	4	1	5	-
05.12.2008-04.01.2009	0	3	0	5	-
05.01.2009-04.02.2009	0	4	0	7	-
3 05.02.2009	0	4	0	7	2

З метою сприяння розвитку конкуренції на ринку банківських послуг у травні 2010 р. НБУ затвердив постанову, яка зобов'язує комерційні банки розкривати інформацію за споживчими кредитами. Це передбачає висвітлення не тільки повної вартості позики, але й усіх супутніх платежів за кредитом, у тому числі комісійних виплат [43].

Нові правила сприятимуть створення умов добросовісної конкуренції на ринку, забезпечивши відкритість та доступ до інформації клієнтів банків.

3. Клієнти банків.

Ринковий попит як конкурентна сила може мати значний вплив на діяльність суб'єктів господарювання.

Згідно з моделлю Портера, споживачів можна розглядати в якості конкурентів галузі, оскільки вони здійснюють значний вплив на діяльність суб'єктів господарювання, вимагаючи постійного зниження цін на продукти, підвищення якості обслуговування.

Відповідно, усі ці фактори призводять до зниження прибутку суб'єктів ринкових відносин.

У даному контексті регулююча роль НБУ полягає у захисті інтересів комерційних банків. Так, ринок банківських послуг характеризується великою кількістю потенційних та наявних споживачів, а отже їх вплив на діяльність банків досить обмежений.

Крім того, для клієнтів банку центральним банком встановлюється ряд вимог, до того ж ціноутворення на фінансовому ринку також в певній мірі залежить від НБУ.

Центральний банк реалізовує це завдання з допомогою таких інструментів:

- 1) встановлення норм обов'язкового резервування. Даний інструмент має свій вплив і на споживачів банківських послуг як на конкурентну силу. Змінюючи резервні вимоги, НБУ примушує банки відпові-

дно змінювати відсоткові ставки з метою збереження рівня прибутковості;

- 2) оцінка кредитоспроможності позичальника. Для зменшення кредитного ризику комерційних банків НБУ [103] визначено показники, які слід врахувати при проведенні оцінки фінансового стану позичальника, а також фактори (якісні та кількісні), що можуть вплинути на виконання позичальником свої зобов'язань за кредитом;
- 3) встановлення економічних нормативів, з допомогою яких центральний банк регулює та обмежує ризикованість банківської діяльності. Наприклад, вимоги до ліквідності банку дозволяють підтримувати її на достатньому рівні з метою вчасного виконання зобов'язань, оптимального співвідношення власних та залучених коштів, забезпечення якісної структури банківських активів [103];
- 4) регулювання ризиковості кредитування. НБУ сприяє впровадженню системи ризик-менеджменту в комерційних банках, що включає в себе оцінку ризиковості кредитної та депозитної діяльності, моніторинг та кількісну оцінку ризиків, пов'язаних з клієнтами банку.

Окремо виділимо нормативи кредитного ризику (Н7, Н8, Н9, Н10).

Так, кредитна діяльність комерційного банку нерозривно зв'язана з ризиком, виходячи з чого важливим завданням для банку є проведення оцінки кредитоспроможності позичальників, створення резервів для списання безнадійних запозичень.

З метою зниження кредитного ризику, недопущення його концентрації у одного позичальника НБУ зобов'язує банківські установи виконувати наступні вимоги:

- заборона на використання пільгових умов при кредитуванні асоційованих або пов'язаних з банком осіб (персоналу, акціонерів, керівників банку і т.д.);

- прийняття рішення про проведення операцій з одним позичальником в розмірі більше 25% регулятивного капіталу тільки за згодою правління або ради банку;
- нормативне обмеження кредитного ризику, пов'язаного з невиконанням зобов'язань певними боржниками [102].

Дотримання таких вимог в сукупності з регулюванням відсоткових ставок за активними та пасивними банківськими операціями, НБУ здійснює вплив на клієнтів банку як на конкурентну силу;

- 4) встановлення розміру облікової ставки. Збільшуючи або зменшуючи облікову ставку, яка являє собою базисну ставку рефінансування, НБУ здійснює вплив на зростання або, відповідно, зменшення вартості операцій банків. Так, наприклад, зниження облікової ставки призводить до зменшення вартості пасивної банківської бази, а, отже, і до зменшення ставки за активними операціями банку (кредитними).
- 5) Відповідно, кредитна діяльність комерційних банків стає більш привабливою та доступною для клієнтів.

Таким чином, політика зміни облікової ставки центральним банком є способом регулювання вартості банківських позичок.

Маючи доступні ставки рефінансування, банки мають можливість отримати ресурси дешевше, а, отже, і здійснити кредитування клієнтів у більшому обсязі.

І навпаки, політика підвищення облікової ставки спричиняє зменшення обсягів кредитів.

Як наслідок заходів, реалізованих центральним банком, протягом останніх років конкуренція на ринку банківських послуг загострилась, при чому зменшилась маржа банків.

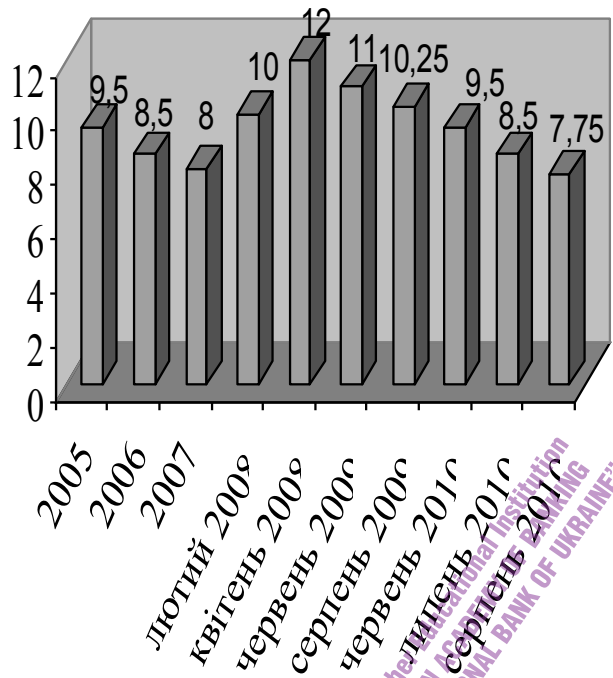
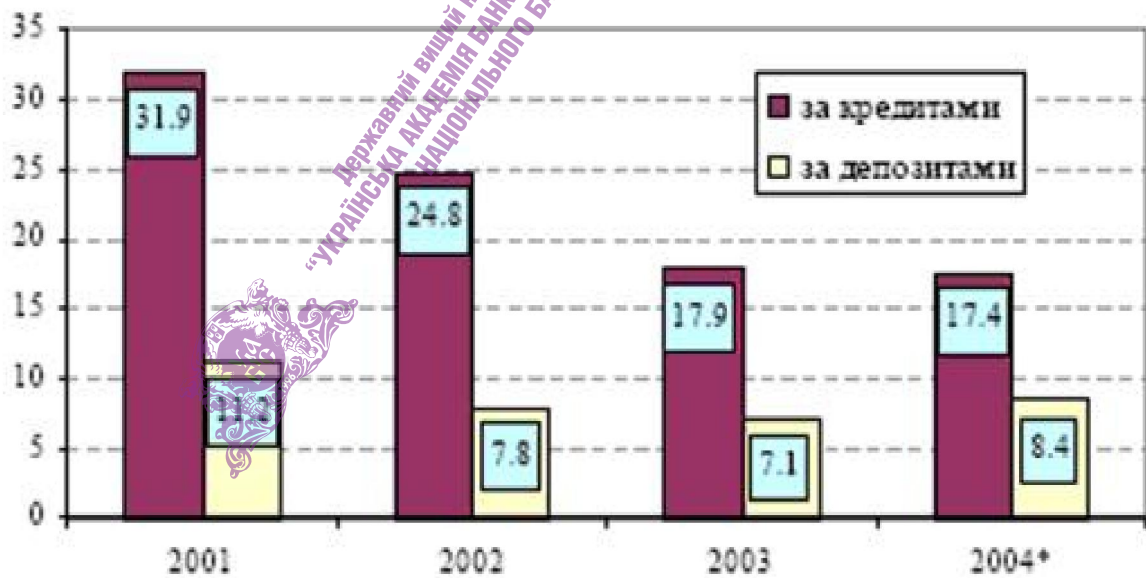

Рис. 3.7. Динаміка зміни облікової ставки в Україні, %
(складено за даними [82])

*за 7 місяців

Рис. 3.8. Динаміка відсоткових ставок за кредитами та депозитами в банках України за 2001-2004 рр.

Таким чином, під «тиском» регулюючих інструментів центрального банку, вплив клієнтів на формування ціни на банківські продукти, а також на рівень конкуренції значно обмежується.

Відповідно, можна стверджувати про наявність впливу НБУ на таку конкурентну силу як «споживачі банківських послуг».

4. Конкуренти, що пропонують продукти-замінники.

До даної групи конкурентних сил відносяться небанківські фінансові установи, які в умовах розвитку фінансового ринку надають деякі з банківських операцій (надання кредитів, акумуляція коштів клієнтів тощо).

За обсягами активів банки все ж залишаються лідерами на ринку фінансових послуг: тільки близько 10% належить небанківським інститутам.

Крім того, небанківські установи не мають права отримання ліцензії на здійснення певних банківських операцій згідно з законодавством. Проте не слід недооцінювати їх вплив на конкуренцію.

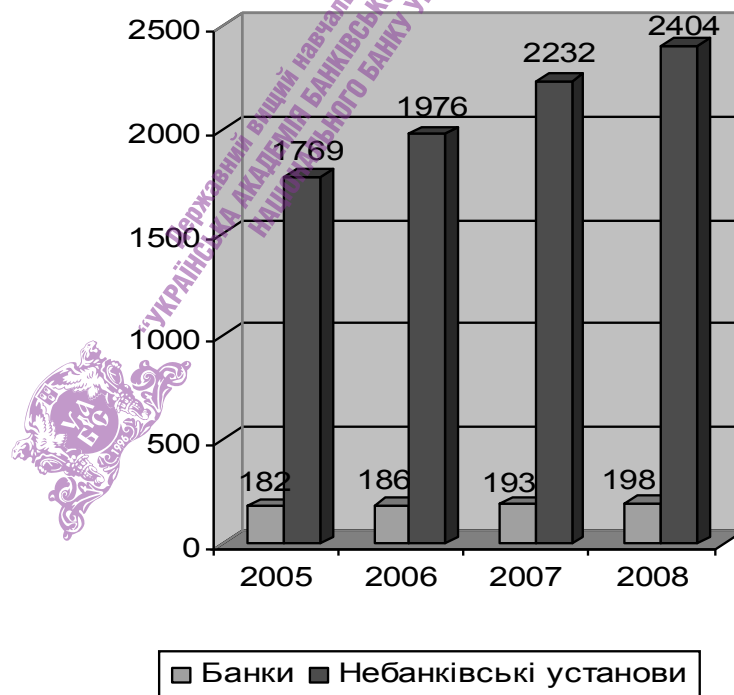

Рис. 3.9. Динаміка збільшення кількості банків та небанківських фінансових установ [82]

Так, як видно з рис. 3.9, кількість небанківських фінансових установ більше, ніж в 10 раз перевищує кількість діючих на ринку банків.

Як було зауважено вище, НБУ не має прямого регулятивного впливу на діяльність небанківських фінансових установ. Проте, захищаючи банки, впливаючи на банківську конкуренцію, центральний банк здійснює опосередкований вплив на дану категорію конкурентів.

Так, у липні 2010 р. НБУ направив лист Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг з пропозицією прийняти нормативно-правовий акт, який би містив вимогу до небанківських фінансових інститутів (фінансових компаній та кредитних спілок) розкривати інформацію стосовно реальної відсоткової ставки за споживчими кредитами [207].

Оскільки для банків такі вимоги вже були встановлені в 2010 р., то даний порядок здійснення операцій зі споживчого кредитування для небанківських установ створив би рівні умови для всіх учасників фінансового ринку.

У певній мірі дискримінуючим фактором для комерційних банків є інститут резервних вимог.

Так, порівняно з небанківськими фінансовими установами, для яких не встановлено норми резервування, банки втрачають частку вільних грошових коштів, які могли бути спрямовані на здійснення банківських операцій.

Відповідно, зниження рівня резервних вимог сприятиме зростання конкурентних умов для банківських установ, порівняно як з небанківськими інститутами, так і з банками інших країн, де резервні вимоги значно менші (табл. 3.4).

Як видно з табл. 3.4, у порівнянні з розглянутими країнами норми резервування є значно вищими для вітчизняних комерційних банків.

Звичайно, розподіл інструментів центрального банку за впливом на різні конкурентні сили є в певній мірі умовним, оскільки політика НБУ підпорядкована єдиній цілі – підтримці добросовісної конкуренції на ринку бан-

ківських послуг. Усі розглянуті інструменти в певному ступені дають змогу регулювати рівень банківської конкуренції, обмежуючи або підвищуючи її.

Таким чином, надання підрозділу НБУ повноважень антимонопольного регулювання діяльності комерційних банків пояснюється високим рівнем впливу центрального банку на них, а також необхідності узгодженості дій при реалізації конкурсної політики.

Таблиця 3.4

Офіційні резервні вимоги у ряді країн світу (заданими Центральних банків відповідних країн) [125]

Країна	Розмір ставки, %
США	3,0
Канада	,0
Європейський Союз	0,0-2,0
Великобританія	0,35
Швейцарія	0,0
Японія	0,05-1,2
Нова Зеландія	0,0
Чеська Республіка	2,0
Польща	4,5
Угорщина	6,0
Молдова	8,0
Болгарія	11,0
Росія	7,0-10,0
Україна	7,0

Висновки до третього розділу

В даному розділі автором узагальнено світовий досвід регулювання консолідаційних процесів в банківській системі в контексті формування критеріїв оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків; визначено функції НБУ та застосовувані ним інструменти регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.

За результатами дослідження роблено наступні висновки:

1. Концентрація капіталу в домінуючих на ринку банках часто виступає дестимулюючим чинником щодо розширення цими банками асортименту послуг, підвищення рівня їх якості, зниження витрат, впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів з метою отримання лідируючих позицій тощо. В даному контексті на перший план виходить проблема формування ефективної системи антимонопольного регулювання банківської діяльності.

2. При реалізації політики регулювання консолідаційних процесів в банківській системі доцільно застосовувати наступні три базові критерії оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків: 1) ефективність діяльності банку порівняно з середньоринковими даними; 2) залежність обсягів надання банком послуг від зміни кількісних та цінових параметрів діяльності банків-конкурентів, а також від змін в поведінці покупців; 3) частка ринку (визначена за географічною та продуктовою ознаками), на якій домінує банк.

3. Узагальнення досвіду застосування трьох типів антимонопольного законодавства у сфері банківської діяльності (англосаксонського, західноєвропейського, далекосхідного) довів, що у переважній більшості країн загальнодержавне конкурентне право розповсюджується на банківську систему майже без виключень та поправок, а контроль за дотриманням законодавства здійснюється центральним банком, міністерством фінансів або спеціалізова-

ним державним органом. Крім національних регуляторів, конкуренція в банківських системах контролюється міжнародними та наднаціональними організаціями, серед яких Європейське конкурентне відомство, Міжнародна конкурентна мережа, Організація з економічної кооперації та розвитку тощо.

4. В Україні функція реалізації антимонопольної політики держави (в тому числі – і щодо діяльності банків) покладена на Антимонопольний комітет України, а НБУ лише опосередковано впливає на встановлення пропорцій у конкурентному банківському середовищі через систему вхідних бар'єрів, нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків. За пропозицією автора, забезпечення конкурентних умов в банківській системі має доповнювати комплекс функцій НБУ в сфері нагляду та регулювання стабільної діяльності комерційних банків, визначених в Законі України «Про Національний банк України», що фактично перетворить його з опосередкованого на прямий регулятор конкурентних відносин між банками

5. Автором доведено некоректність застосування однакових антимонопольних інструментів регулювання для всіх суб'єктів економічних відносин та підтверджено невпорядкованість нормативно-правової бази в сфері регулювання конкуренції в банківській системі України. Обґрунтовано необхідність прийняття ряду законодавчих актів щодо захисту від небросовісної конкуренції на ринку фінансових послуг в контексті вирішення трьох груп проблем: 1) антиконкурентна практика укладання угод (горизонтальних і вертикальних), які обмежують вільну конкуренцію між банками; 2) зловживання домінуючим становищем на антиконкурентно обмеженому ринку шляхом необґрунтованого ціноутворення та формування умов продажу банківських послуг; 3) великі корпоративні злиття і поглинання, які можуть загрожувати конкуренції.

6. В роботі розроблено пропозиції щодо формування системи моніторингу за консолідаційними процесами у вітчизняній банківській системі на основі динамічного аналізу таких показників, як: індекс Херфіндаля-

Хіршмана, показник концентрації трьох найбільших банків, індекс Гола-Тайдмана, індекс Джині, коефіцієнт відносної концентрації, індекс Ремо Лінда та ін.

7. Автором обгрунтовано невідповідність класичної моделі конкуренції М. Портера, яка передбачає вплив на ринковий суб'єкт п'яти конкурентних сил, умовам формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг. Це дозволило викормити чотири конкурентні сили, що діють на ринку банківських послуг, сформувані перелік інструментів регулюючого впливу на них з боку НБУ та надати оцінку діяльності НБУ за останні декілька років за кожним з визначених напрямків в контексті регулювання конкурентних відносин.

8. Інструментами регулюючого впливу НБУ за конкурентною силою «Банки, що виходять на ринок» запропоновано вважати: 1) вхідні бар'єри, за допомогою яких НБУ обмежує або полегшує доступ нових банків на ринок: процедура реєстрації та ліцензування банківської діяльності, вимоги до мінімальних розмірів статутного капіталу банків, рівень регулятивного капіталу, вимоги до власників та керівників банку (репутація, освіта, стаж роботи, фінансовий стан тощо), відповідність приміщення, техніки, програмного забезпечення тощо вимогам НБУ тощо; 2) особливі вимоги для банків з іноземним капіталом (наприклад, вимоги до мінімального розміру приписного капіталу та акредитація філії або представництва іноземного банку в Україні).

9. Інструментами регулюючого впливу НБУ за конкурентною силою «Банки, вже функціонують на ринку» запропоновано вважати: 1) інструменти індикативного регулювання: встановлення обов'язкових економічних нормативів (щодо капіталу, ліквідності, кредитного ризику, інвестування) та визначення норм обов'язкового резервування для банків; 2) інструменти селективного (вибіркового) впливу на діяльність банків (встановлення вимог щодо розкриття інформації за споживчими кредитами, детермінування кредитних «стель», граничних норм річного приросту кредитів; обмеження певних видів

операцій з кредитування; встановлення граничної маржі для реалізації окремих видів кредитування; лімітування операцій банку із обліку векселів; встановлення спеціальних умов кредитування для певних категорії клієнтів; лімітування розміру процентних ставок за депозитами або кредитами тощо).

10. Інструментами регулюючого впливу НБУ за конкурентною силою «Клієнти банків» запропоновано вважати встановлення норм обов'язкового резервування (банки відповідно змінюють відсоткові ставки з метою збереження рівня прибутковості); встановлення розміру облікової ставки; оцінка кредитоспроможності позичальника; регулювання ризикованості банківської діяльності (шляхом встановлення економічних нормативів, впровадження системи ризик-менеджменту в банках, заборони на використання пільгових умов при кредитуванні асоційованих або пов'язаних з банком осіб, обмеження обсягів операцій з одним позичальником тощо).

11. Інструментами регулюючого впливу НБУ за конкурентною силою «Конкуренти, що про-понуєть послуги-субститути» запропоновано вважати небанківські фінансово-кредитні установи прямо не регулюються НБУ, проте опосередкований вплив може бути здійснений (наприклад, шляхом ініціювання ряду заходів щодо встановлення рівних умов здійснення операцій зі споживчого кредитування для банків та небанківських фінансових інститутів).

12. Такий підхід формує наукове підґрунтя для визначення необхідних та достатніх умов формування ієрархічно субординованої системи регулювання конкурентних відносин в банківській системі України, що за умови розробки відповідних державних програмних документів, дозволить підвищити дієвість регуляторних рішень та комплексу мотиваційно-стимулюючих заходів НБУ.

Основні наукові результати, представлені в даному розділі дисертаційної роботи, опубліковані автором в роботах [155, 159, 160, 163, 164, 166].

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення науково-прикладної задачі, що виявляється в розвитку відомих та розробці і обґрунтуванні нових теоретичних і методичних положень щодо удосконалення механізмів оцінки та регулювання рівня конкуренції в банківській системі України.

За результатами дисертаційного дослідження зроблено наступні висновки:

1. У роботі досліджено еволюцію та рівні розвитку конкурентних відносин в банківській сфері (перший рівень – конкуренція між банками; другий – між банками та небанківськими фінансово-кредитними інститутами; третій – між банками та нефінансовими організаціями) та обґрунтовано обрання як об'єкта дослідження в роботі першого рівня конкурентних відносин, які можуть реалізовуватися в індивідуальній або груповій формах. На формування конкурентних переваг банків впливають як внутрішні чинники (автором вони розглядаються через призму переваг в ресурсах та уміннях), так і зовнішні фактори (зокрема, попит на ринку, обсяг філіальної мережі, складність послуг, імідж та репутація банку, зручність розташування банку, ступінь стандартизації банківських послуг, рівень розвитку інформаційних технологій, наявність вхідних та вихідних бар'єрів на ринку, різноманітність стратегій різних банків, кількість та потужність банків на ринку тощо). В роботі надано характеристику та узагальнено позитивні і негативні аспекти корпоративних, ділових, функціональних, оперативних конкурентних стратегій банків. Конкуренція на ринку банківських послуг значно відрізняється від конкуренції на інших ринках – товарних чи фінансових. Автором доведено, що сучасні тенденції формування конкурентних відносин в межах банківської системи обумовлені зокрема: впливом фінансової глобалізації, зміною уявлення щодо функцій банків в економічній системі, універсалізацією банків, впливом іноземного капіталу, інтеграційними про-

цесами на фінансовому ринку, жорсткістю банківського нагляду, тенденціями щодо капіталізації банківської системи, мобільністю капіталу в межах банківської системи, структурою активів банківської системи, специфічністю товару, наявністю просторових та часових обмежень доступу до кредитних ресурсів, високою інтенсивністю та різноманіттям форм прояву конкуренції, розмаїттям суб'єктів, обмеженістю сегментом ринку, обмеженнями щодо формування міжгалузевих конкурентних відносин, територіальною концентрацією банків, розгалуженістю філіальної мережі, специфікою вхідних бар'єрів на ринку банківських послуг, переважанням нецінових методів конкурентної боротьби, переважно олігополістичним характером конкуренції, довгостроковістю формування конкурентних переваг, розмиттям меж між сферами банківських фінансових послуг, значним рівнем інноваційності сучасного банківництва тощо.

2. Автором висунуто та підтверджено гіпотезу, що банки унітарного типу є менш привабливими з точки зору клієнтів ніж банки, що володіють мережею філій. Для обґрунтування зазначеної гіпотези в роботі використано новий підхід до визначення умов рівноваги (ґрунтується на рівні витрат, пов'язаних з переходом клієнтів у новий банк), який відрізняється від стандартного (ґрунтується на системі цін, що формуються відповідно до граничних витрат). Обґрунтовано, що існує певна різниця в рівновазі на ринку в залежності від двох факторів: 1) можливостей клієнтів мігрувати між різними адміністративно-територіальними одиницями (місто, регіон); 2) розгалуженості філіальної мережі банків.

3. В контексті дослідження проблеми формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг центральне місце займає вирішення питання щодо оптимальної кількості продавців на ньому. За пропозицією автора оцінка оптимальної кількості банків має визначатися в залежності від існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та обмежень граничної ставки по депозитам. При умові відсутності обмежень

на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість банків запропоновано розраховувати шляхом вирішення системи рівнянь та виходячи з припущення, що мінімальний прибуток, на отримання якого може погодитися засновник банку, дорівнює витратам на його створення. При умові існування обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг оптимальну кількість банків запропоновано визначати як значення аргументу, при якому функція загальних витрат, пов'язаних з доступом до банківського сервісу досягає мінімуму. При умові відсутності обмежень на входження нових банків на ринок банківських послуг та наявності державного регулювання ставок по депозитам оптимальну кількість банків запропоновано визначати шляхом вирішення системи рівнянь та виходячи з припущень, що клієнти банку можуть отримати депозитні та кредитні послуги у різних банках, а витрати на обслуговування диференційовані як за банками, так і за клієнтами. Проведене дослідження дозволило зробити висновок, що наявність обмежень на входження нових продавців на ринок банківських послуг наближає кількість банків до оптимального рівня та може вважатися необхідною умовою ефективного функціонування банківської системи. Крім того, регулювання граничних ставок по депозитам підвищує прибутковість банківської діяльності, що призводить до відхилення кількості покупців на ринку від оптимальної.

4. Автором формалізовано тенденції розвитку ринку банківських послуг в країнах Європейського Союзу за період 2002-2009 рр. (залежність кількості банків від розміру території країни, чисельності населення, ВВП на душу населення, відношення сукупних активів банківської системи до рівня ВВП, рівня інфляції), що склало базу для розрахунку оптимальної кількості банків України. Результати свідчать, що якщо в найближчі роки банківництво в Україні буде проводитися у відповідності до тренду розвитку ринків банківських послуг в країнах Європейського Союзу, то існування близько 140 банків (77%) можна буде поставити під сумнів.

5. Автором доведено, що більшість моделей оцінки рівня конкуренції в банківській системі виходять із припущення про закритість національного фінансового ринку. Можливість отримання ресурсів із-за кордону обумовлює різний стан розвитку конкурентного середовища на депозитному та кредитному ринках. З метою коректного врахування цього факту в роботі запропоновано зважувати рівні конкуренції окремо на кожному з цих ринків за їх часткою в загальному обсязі ресурсів, що залучаються та розміщуються за посередництва банків. З урахуванням автором модифіковано підхід до узагальненої оцінки рівня конкуренції в банківській системі в цілому (на базі моделі Ф.Барроса – Л.Модесто). Для розрахунку параметрів функції корисності послуг банків України для населення в 2002-2009 рр. використано базовий для моделі Барроса-Модесто алгоритм. Отримані дані, підтверджують наявність структурних диспропорцій у конкурентному середовищі на ринку банківських послуг, що має стати поштовхом для коригування відповідних регулюючих механізмів.

6. При реалізації політики регулювання консолідаційних процесів в банківській системі доцільно застосовувати наступні три базові критерії оцінки доцільності застосування заходів антимонопольного регулювання діяльності банків: 1) ефективність діяльності банку порівняно з середньоринковими даними; 2) залежність обсягів надання банком послуг від зміни кількісних та цінових параметрів діяльності банків-конкурентів, а також від змін в поведінці покупців; 3) частка ринку (визначена за географічною та продуктовою ознаками), на якій домінує банк.

7. В Україні функція реалізації антимонопольної політики держави (в тому числі – і щодо діяльності банків) покладена на Антимонопольний комітет України, а НБУ лише опосередковано впливає на встановлення пропорцій у конкурентному банківському середовищі через систему вхідних бар'єрів, нормативів та обов'язкових умов діяльності комерційних банків. За пропозицією автора, забезпечення конкурентних умов в банківській системі

має доповнювати комплекс функцій НБУ в сфері нагляду та регулювання стабільної діяльності комерційних банків, визначених в Законі України «Про Національний банк України», що фактично перетворить його з опосередкованого на прямий регулятор конкурентних відносин між банками

8. Автором доведено некоректність застосування однакових анти-монопольних інструментів регулювання для всіх суб'єктів економічних відносин та підтверджено невідповідність нормативно-правової бази в сфері регулювання конкуренції в банківській системі України. Обґрунтовано необхідність прийняття ряду законодавчих актів щодо захисту від небросовісної конкуренції на ринку фінансових послуг в контексті вирішення трьох груп проблем: 1) антиконкурентна практика укладання угод (горизонтальних і вертикальних), які обмежують вільну конкуренцію між банками; 2) зловживання домінуючим становищем на антиконкурентно обмеженому ринку шляхом необґрунтованого ціноутворення та формування умов продажу банківських послуг; 3) великі корпоративні злиття і поглинання, які можуть загрожувати конкуренції.

9. Автором обґрунтовано невідповідність класичної моделі конкуренції М. Портера, яка передбачає вплив на ринковий суб'єкт п'яти конкурентних сил, умовам формування конкурентних відносин на ринку банківських послуг. Це дозволило викормити чотири конкурентні сили, що діють на ринку банківських послуг, сформувати перелік інструментів регулюючого впливу на них з боку НБУ та надати оцінку діяльності НБУ за останні декілька років за кожним з визначених напрямків в контексті регулювання конкурентних відносин. Такий підхід формує наукове підґрунтя для визначення необхідних та достатніх умов формування ієрархічно субординованої системи регулювання конкурентних відносин в банківській системі України, що за умови розробки відповідних державних програмних документів, дозволить підвищити дієвість регуляторних рішень та комплексу мотиваційно-стимулюючих заходів НБУ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдашева С. Б. Теория организации отраслевых рынков : учебник / С. Б. Авдашева, Н. М. Розанова. - М. : ИЧП "Издательство Магистр", 1998. - 320 с.
2. Агапова И. И. История экономической мысли : курс лекций / И. И. Агапова. - М. : ТАНДЕМ ; ЭКМОС, 1998. – 288 с.
3. Азоев Г. Л. Конкуренция : анализ, стратегия и практика / Г. Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 208 с.
4. Алещенко В. Теоретико-методологические вопросы конкурентоспособности экономической системы / В. Алещенко // Маркетинг в России и за рубежом. – 2005. - №1 (45). – С. 106-112.
5. Андрушків Н. Конкуренція як рушійна сила розвитку банківських послуг в Україні / Н. Андрушків // Наука молода. – 2007. – №8. – С. 76 – 79.
6. Аникин А. В. Юность науки : Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса / А. В. Аникин. – М. : Директ-Медиа, 2007. – 341 с.
7. Ансофф И. Стратегическое управление : сокр. пер. с англ./ И. Ансофф. - М. : Экономика, 1989. – 519 с.
8. Бабаян М. Отличия конкуренции на рынке банковских услуг от конкуренции на иных финансовых рынках // Проблемы предпринимательства в экономике России. Межвузовский сборник научных трудов. – М. : ООО «Технологии стратегического менеджмента». – 2005. - № 8. – С. 19-30.
9. Бадак Л. С. Конкурентоспособность коммерческого банка : дис. канд. экон. наук : 08.00.10 / Бадак Людмила Сергеевна. – Иваново, 2002. – 220 с.

10. Базилюк Я. Б. Конкурентоспроможність національної економіки : сутність та умови забезпечення : монографія / Я. Б. Базилюк. – К. : НІСД, 2002. – 132 с.
11. Банковское дело: учебник / ред. Г. Г. Коробова. – Изд. с изм. – М. : Экономистъ, 2006. – 766 с.
12. Безух О. Проблеми правового забезпечення конкуренції / О. Безух // Право України. – 2003. - № 7. – С. 109–113.
13. Бизнес : Оксфордский толковый словарь : Англо-русский / ред. И. М. Осадчая. – М. : Издательство «Прогресс-Академия», Издательство РГГУ, 1995. – 752 с.
14. Бланк И. А. Торговый менеджмент / И. А. Бланк. – К. : Украинско-финский институт менеджмента и бизнеса, 1997. – 408 с.
15. Бобровников Г. Н. Комплексное прогнозирование создания новой техники / Г. Н. Бобровников, А. И. Клебанов. — М. : Экономика, 1989. – 205 с.
16. Бурр В. Концепция устойчивого конкурентного преимущества / В. Бурр // Проблемы теории и практики управления. – 2004. - № 4. – С. 107 – 113.
17. Валовий внутрішній продукт за 1990-2009 рр. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державного комітету статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
18. Верхоглядова Н. Ретроспективний огляд розвитку теорії конкурентних переваг / Н. Верхоглядова // Вісник Академії митної служби України. – 2004. - № 4. – С. 25 – 30.
19. Волощук І. П. Управління конкурентоспроможністю банків в умовах трансформаційної економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг та кредит» / Волощук Іван Петрович. – Київ, 2002. — 23 с.
20. Гальвановский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо – и макроуровневом измерении / М. Гальвановский, В. Жуковская,

- И. Трофимова // Российский экономический журнал. – 1998. - № 3. – С. 67–77
21. Голубева Н. В. Формирование стратегии конкуренции компании на отраслевом рынке : автореф. дисс. на соиск. науч. степени канд. экон. наук : спец. 8.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Голубева Наталья Васильевна. – Новосибирск, 2007. - 19 с.
22. Гроховский А. Методика расчета и выбора стратегии конкурентного поведения агентов на рынке / А. Гроховский, С. Лапшина, Д. Берг // Известия Орловского государственного технического университета. Серия: Информационные системы и технологии. – 2006. – № 1 (4). – С. 39-44.
23. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б. В. Губський. – К. : Наукова думка, 1997. – 150 с.
24. Драчова Т. Трансформація теорії конкуренції / Т. Ю. Драчова // Коммунальное хозяйство городов. 2007. - № 75. - С.319–327.
25. Додонов С. Особенности конкуренции в банковском секторе российской экономики / С. Додонов // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». – 2008. – № 8. – С. 15–18.
26. Економіка підприємства : підручник / заг. ред. С. Ф. Покропивний. – [Вид. 2-ге, перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 58 с.
27. Економічна енциклопедія : Т. 1 / ред. С. В. Мочерний. – К. : Академія, 2000. – 864 с.
28. Еленева Ю. Я. Разработка и внедрение системы обеспечения конкурентоспособности в комплексе «предпринимательское дело» : автореф. дис. на соискание науч. степ. канд. техн. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Еленева Юлия Яковлевна. — М., 1994. – 35 с.
29. Ермолов М. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара / М. Ермолов // Как продать ваш товар на рынке : справочник. – М. : Мысль, 1990. – С. 228-241

30. Ерохина Е. Адаптация экономики к новому аттрактору / Е. Ерохина // Порядок и хаос в развитии социально-экономических систем : материалы второго научного семинара “Самоорганизация устойчивых целостностей в природе и обществе. - Томск: Институт оптического мониторинга СО РАН, 1998. – 4 с.
31. Ефремов В. С. Стратегия бизнеса. Концепции и методы планирования / В. С. Ефремов. - М. : Финпресс, 2004. – 192 с.
32. Єщенко П. С. Сучасна економіка : навч. посібник / П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. - К. : Вища школа, 2005. - 327 с.
33. Забелин П. В. Основы стратегического управления / П. В. Забелин, Н. К. Моисеева. – М. : Информационно-внедренческий центр «Маркетинг», 1998. – 144с.
34. Завьялов П. Конкуренция – неотъемлемое свойство развития рынка / П. Завьялов // Маркетинг. – 1997. - № 5. – С. 3–14.
35. Заруба Ю. О. Фінансовий механізм підвищення конкурентоспроможності банку : дис. канд. екон. наук : 08.04.01 / Заруба Юрій Олександрович. – Київ, 2003. – 172 с.
36. Золотогоров, В. Г. Организация производства и управление предприятием : учеб. пособие для экон. спец. / В. Г. Золотогоров ; [4-е изд., перераб. и доп.]. - Минск : Кн. дом, 2005. - 443 с.
37. Золотогоров В. Г. Экономика : Энциклопедический словарь. - Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. - 720 с.
38. Зражевский В. В. Теоретические и методологические основы конкурентоспособности банковской системы Российской Федерации : монография / Зражевский В.В. – М. : РАКО. - 2007. - 423 с.
39. Зилькарпаев И. У. Метод расчета интегральной конкурентоспособности промышленных, торговых и финансовых предприятий / И. У. Зилькарпаев, Л. Р. Ильясова // Маркетинг в России и за рубежом. - 2001. - № 4. – С. 36-43

40. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Ю. Б. Иванов. – Х. : Изд. ХНЭУ, 2004. – 256 с.
41. Кабанов В. Исторические аспекты диагностики конкурентоспособности промышленной организации / В. Кабанов // Вестник ИНЖЕКОНа. Серия «Экономика». – 2007. – №4 (17). – С. 413-415.
42. Казаренкова Н. П. Конкурентоспособность коммерческого банка на региональном рынке кредитных услуг населению : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Казаренкова Наталья Петровна. – Орел, 2006. – 24 с.
43. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс — М. : «ЭКСМО», 2007. – 153 с.
44. Кенэ Ф. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ. — М. : Соцэкгиз, 1960. – 496с.
45. Киперман Г. Я. Рыночная экономика : словарь / Г. Киперман. – М. : Издательство "Республика", 1994. - 495 с.
46. Кирцнер И. М. Конкуренция и предпринимательство / И. М. Кирцнер ; пер. с англ. под ред. А. Н. Романова. – Москва : ЮНИТИ-Дана, 2001. – 238 с.
47. Клименко Т. Час як фактор успіху в банківській діяльності / Т. Клименко // Економіка України. – 1999. - № 5. – С. 86–88.
48. Кныш М. И. Конкурентные стратегии : уч. пособ. / М. И. Кныш. – СПб. : Питер, 2000. – 284 с.
49. Козьменко С. М. Стратегічний менеджмент банку: навч. посібник / С. М. Козьменко, Ф. І. Шпиг, І. В. Волошко. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2003. – 752 с.
50. Конкурентоспроможність національної економіки / ред. Б. Є. Кваснюк. – К. : Фенікс, 2005. – 582 с.

51. Кривенко Г. В. Управління конкурентоспроможністю підприємства в умовах маркетингової орієнтації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / Кривенко Ганна Володимирівна. – Донецьк, 2003. — 18 с.
52. Кудашева Ю. С. Совершенствование методики оценки конкурентоспособности коммерческого банка: дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук : 08.00.10 / Кудашева Юлия Сергеевна. – Ставрополь, 2007. – 186 с.
53. Кузнецова Н. Аналіз тенденцій міжнародного ринку банківських послуг на сучасному етапі [Електронний ресурс] / Н. Кузнецова // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – Режим доступу : www.pdaa.com.ua/nr/pdf2/34.pdf
54. Курский В. Устойчивость функционирования предприятий в конкурентной среде: прогнозирование и анализ / В. Курский, Л. Васин // Вопросы экономики – 2002. - №10 (94). – 29 С.
55. Курс экономической теории: учебник - 5-е дополненное и переработанное издание / ред. М. Н. Чепурин, Е. А. Киселева. – Киров : «АСА», 2002. – 439 с.
56. Лернер А. П. Понятие монополии и измерение монопольной власти [Электронный ресурс] / А. П. Лернер // Институт «Экономическая школа». – Режим доступа : http://www.seinstitute.ru/Files/v5-17_lern_p536-566.pdf
57. Летунова О. Основные детерминанты конкуренции / О. Летунова // Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. академика М.Ф. Решетнева. – 2006. - № 4. – С. 123–128.
58. Липсиц И. В. Экономика / И. В. Липсиц. – М. : Вита-Пресс, 2000. – Кн. 2. – 110 с.

59. Литвиненко В. Методы обеспечения конкурентоспособности продукции : Обзор зарубежной литературы / В. Литвиненко // Стандарты и качество. – 1993. - № 8. – С. 10 -12.
60. Ліквідність банківської системи України : науково-аналітичні матеріали / [В. І. Міщенко, А. В. Сомік та ін.] – К. : Національний банк України ; Центр наукових досліджень, 2008. – Вип. 12. – 180 с.
61. Луговцев Р. Ю. Конкурентоспособность российского банковского сектора в условиях либерализации рынка банковских услуг : дис. канд. экон. наук : 08.00.01 / Луговцев Роман Юрьевич. – Екатеринбург, 2005. – 168 с.
62. Макконнелл Р. Экономикс : Принципы, проблемы и политика / Р. Макконнелл, Л. Брю. - М. : Республика, 1999. – 984 с.
63. Маракулин М. Оптимизация структуры компании в целях повышения конкурентоспособности / М. Маракулин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2003. – № 1. – С. 53 - 58.
64. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – М. : Терра – Книжный клуб. – 2009. – Т.1. –586 с.
65. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. –Т.3. – С. 72.
66. Мескон М. Основы менеджмента : Пер. с англ. / М. Мескон, М.Альберт, Ф. Хедуори. – М. : Дело, 1998. – 800 с.
67. Механік О. Конкурентоспроможність як соціально-економічна категорія: сутність, структура, класифікація, основи формування / О. Механік // Формування ринкових відносин в Україні. - 2006. - № 10.- С.27-35
68. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес. — М. : Экономика, 2000. — 878 с.
69. Микроэкономика. Теория и российская практика : учебник для студентов вузов / ред. А. Г. Грязнова, А. Ю. Юданов ; 2-е изд. – М. : ИТД «КноРус», «Издательство ГНОМ и Д», 2001. – 618 с.

70. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль. – М. : Эксмо, 2007. – 1040 с.
71. Мисаков В. С. Анализ конкурентоспособности фирмы / В. С. Мисаков. – М. : Финансы и статистика, 1998. – 250 с.
72. Михайлова М. Роль конкурентной стратегии современного коммерческого банка / М. Михайлова // Финансы и кредит. – 2008. - № 36 (324). – С. 38–43.
73. Мостовенко Н. Особливості конкуренції на ринку банківських послуг / Н. Мостовенко // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» : зб. наук. праць / Луцький державний технічний університет. – Луцьк, 2007. – С. 19–26.
74. Найт Ф. Х.. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Х. Найт. – М. : Дело, 2003. – 360 с.
75. Наролина Т. С. Формирование и развитие кластеров как механизм обеспечения конкурентоспособности экономики региона : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / Наролина Татьяна Станиславовна. – Воронеж, 2007. – 26 с.
76. Никонова И. А. Стратегия и стоимость коммерческого банка / И. А. Никонова, Р. Н. Шамгунов. - М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 304 с.
77. Нікітін А. В. Маркетинг у банку : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / А. В. Нікітін. — К. : КНЕУ, 2001. — 170 с.
78. Нужна О. А. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільськогосподарства і АПК» / Нужна Оксана Анатоліївна. – Київ, 2005. – 18 с.

79. Оберт Т. Б. Теория и практика конкуренции : учеб. пособие для студентов экономических специальностей / Т. Б. Оберт. – Саратов : Лотос, 2003. – 51 с.
80. Огляд ринків фінансових послуг та підсумки діяльності небанківських фінансових установ за 2009 рік [Електронний ресурс] / Дежавна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України. — Режим доступу : http://www.dfp.gov.ua/fileadmin/downloads/uoazk/___-455.pdf
81. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова ; Российская АН ; Российский фонд культуры /. – 3-е изд. – М. : АЗЪ, 1996. – 928 с.
82. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. — Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/bank_supervision/Dynamics/2001-last.htm
83. Павлова В. А. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка та стратегія забезпечення : монографія / В. А. Павлова. – Дніпропетровськ : ДУЕП, 2006. – 276 с.
84. Парсяк В. Н . Малий бізнес в системі корпоративних відносин / В. Н . Парсяк. – Херсон : Олді-плюс, 2003. - 456 с.
85. Педченко Н. Деякі аспекти конкуренції і конкурентоспроможності в ринковій економіці / Н. Педченко // Регіональні перспективи. – 2000. – № 4 (11). – С. 48-51.
86. Пельтек Л. Шляхи підвищення доходності банку із урахуванням його цінової політики на рику банківських послуг / Л. Пельтек // Вісник Запорізького національного університету. – 2008. – № 1(3). – С. 101-107.
87. Петров В. Конкурентоспособность / В. Петров // Ресурсы. Информация. Снабжение. Конкуренция. – 1999. – № 4. – С. 4-12.

88. Печенкин А. Об оценке конкурентоспособности товаров и товаропроизводителей / А. Печенкин, В. Фомин // Маркетинг. 2000. - № 2. - с. 23-28.
89. Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем: теорія, механізм регулювання та управління : монографія / Л. І. Піддубна. - Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. - 368 с.
90. Пікуш Ю. П. Управління конкурентоспроможністю банку в умовах фінансової лібералізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг та кредит» / Пікуш Юрій Петрович. - Суми, 2006. - 27 с.
91. Політична економія: навч. посіб. [Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.] ; ред. Г. А. Оганяна. — К. : МАУП, 2003. — 520 с.
92. Попков В. Идентификация конкурентных стратегий российских банков / В. Попков, Д. Берг, М. Капралов // Банки и технологии. - 2001. - № 5 - С. 70-73.
93. Портер М. Е. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость : пер. с англ. / М. Е. Портер. - М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. - 715 с.
94. Прахова Т. Понятие и сущность конкурентоспособности / Т. Прахова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». - 2005. - № 2. - С. 48-52.
95. Пржанова П. Банковская конкуренция: возникновение, специфические черты и особенности их проявления в России / П. Пржанова // Сборник тезисов докладов по материалам Четвертой научно-практической конференции ; Волжский гуманитарный институт. - Волгоград, 2001. - С. 115-120.
96. Про банки та банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

97. Про деякі питання участі держави у капіталізації банків [Електронний ресурс] : Постанова КМУ від 18.02.2009 № 148 — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=148-2009-%EF>
98. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 1 січня 2001р. №2210 - III // Відомості Верховної Ради України . – 2001.- № 12. – С.64
99. Про заходи щодо забезпечення відновлення стабільності у банківській системі [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 08.10.2009 № 813/2009 XIV — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=813%2F2009>
100. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-XIV — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=679-14>
101. Про порядок відбору та критерії прийнятності банків для участі в проекті «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства фінансів України від 20.06.2007 № 749 148 — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0722-07>
102. Про порядок регулювання діяльності банків України [Електронний ресурс] : Інструкція від 28.08.2001 № 368 — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0841-01>
103. Про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України [Електронний ресурс] : Інструкція від 27.12.2007 № 480 — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0032-08>
104. Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс] : Положення від 30.04.2009 № 259 — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-09>

105. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : Закон України від 20.09.2001 № 2740-III — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=2740-14>
106. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. — [2-е изд., испр.]. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 479 с.
107. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо. — М. : Эксмо, 2009. — 960с.
108. Річний звіт Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг за 2004 -2008 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.dfp.gov.ua/>
109. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Дж. Робинсон. — М. : Прогресс, 1986. — 472 с.
110. Романенко Л. Ф. Банківський маркетинг : підручник / Л. Ф. Романенко ; Мін-во освіти і науки України, Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини "Україна". — К. : ЦНЛ, 2004. — 344с.
111. Рыбинцева В. А. Маркетинг вина и винограда / В. А. Рыбинцева. — К. : ИАЭ, 2000. — 347 с.
112. Рыночная экономика : словарь. / ред. Г. Я. Киперман. — М. : Республика, 1993. — 524 с.
113. Савушкина Ю. В. Управление конкурентоспособностью коммерческого банка на основе развития сети филиалов : дис. канд. экон. наук : 08.00.10 / Савушкина Юлия Викторовна. — Санкт-Петербург, 2006. — 189 с.
114. Сафонова З. Рыночная конкуренция на автомобильном транспорте : сущность, виды и классификация / З. Сафонова // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Экономика». — 2008. - № 7. — С. 56–61.

115. Светуныков С. Г. Информационное обеспечение управления конкурентоспособностью / С. Г. Светуныков. – М. : Финансы, 2006 – 324 с.
116. Святов С. Конкурентоспособность национальной банковской системы [Электронный ресурс] / С. Святов // Евразийский международный научно-аналитический журнал. – 2007. - № 1(21). – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/art.php3?artid=21898>
117. Сергеев И. В. Экономика организации (предприятия) : уч. пособие / И. В. Сергеев. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 576 с.
118. Сергеенкова А. А. Современные технологии обеспечения конкурентоспособности многофилиального коммерческого банка на рынке финансовых услуг : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Сергеенкова Александра Алексеевна. – Ростов-на-Дону, 2007. – 30 с.
119. Скокова М. В. Анализ конкурентной структуры банковской отрасли / М. В. Скокова. – Москва, 2005. – 95 с.
120. Сметанкин А. Основные направления развития конкурентной стратегии кредитных организаций [Электронный ресурс] / А. Сметанкин // Труды МЭЛИ. – 2007. – № 3 (1). – Режим доступа : http://www.meli.ru/e-magazine/vipusk_3/32_3v_smetankin.doc
121. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. — М. : Эксмо, 2007. – 960 с.
122. Создание конкурентоспособной промышленной продукции : Учеб. пособие / [Бобровников Г. Н., Быков В. А., Дедков В. К. и др.]; Акад. нар. хоз-ва при Совете Министров СССР ; Каф. пробл. науч.-техн. прогресса. - М. : АНХ СССР, 1988. - 157 с.
123. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма: Открытое общество в опасности / Дж. Сорос. – М. : НФ ПКО и НИТ, 1999. – 262 с.

124. Спиридонов И. А. Международная конкуренция и пути повышения конкурентоспособности экономики России : учеб. пособие / И. А. Спиридонов. – М. : Инфра, 1997. – 170 с.
125. Стивенсон В. Дж. Управление производством / В. Дж. Стивенсон. – М. : Лаборатория Базовых Знаний, 1999. – 928 с.
126. Столпирова Л. Конкуренция и коммерческие банки / Л. Столпирова, М. Андреева // Вестник ТИСБИ. – 2005. - № 1. – С. 15–18.
127. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства / ред. Ю. Б. Іванова, О. М. Тищенко. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.
128. Тимофієва С. Про деякі теоретичні аспекти стратегії конкурентоспроможності / С. Тимофієва // Коммунальное хозяйство городов. – 2008. - № 85. – С. 293–297.
129. Ткачук В. О. Маркетингу банку : навч. посібник / В. О. Ткачук. – Тернопіль : "Синтез-Поліграф", 2006. – 225 с.
130. Фатхутдинов Р. А. Конкурентоспособность : экономика, стратегия, управление организации / Р. А. Фатхутдинов. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 312 с.
131. Фомін І. Рейтингова оцінка комерційного банку в системі діагностики його конкурентоспроможності / І.Фомін // Вісник НБУ. – 2002. – № 4. – С. 11-13.
132. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. А. Хайек. – СПб. : Пневма, 1999. – 212 с.
133. Хамініч С. Конкурентоспроможність національної економіки : особливості, пріоритети та проблеми / С. Хамініч // Економіка та управління національним господарством. – 2007. - № 4 (70). – С. 20-25.
134. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне, П. Боуттке, Д. Причитко. – М. : Вильямс, 2007. – 544 с.

135. Хруцкий В. Е. Современный маркетинг: настольная книга по исследованию рынка / В. Е. Хруцкий, И. В. Корнеева. – М. : Финансы и статистика, 2002. - 528 с.
136. Царенко О. Класифікація факторів конкурентних переваг галузі регіонів / О. Царенко // Економічний простір. – 2009. – №22/2. – С. 13–25.
137. Целикова Л. В. Конкурентоспособность субъектов рынка и механизм ее оценки / Л. В. Целикова // Вестник МГУ. Серия 6. Экономика. – 2000. – № 2. – С. 57-67.
138. Циганкова Т. Сучасні моделі та тенденції розвитку стратегічного маркетингу / Т. Циганкова // Маркетинг в Україні. – 2004. - № 2. – С. 31 – 36.
139. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (реориентация теории стоимости), пер. с англ. / ред. Ю. Я. Ольсевич. – М. : Экономика, 1996. – 351 с.
140. Чорна О. Капіталізація банківської системи як механізм підвищення темпів економічного зростання країни / О. Чорна // Європейський вектор економічного розвитку. – 2010. – № 1 (8). – С. 235-242.
141. Шаповал А. Присутність іноземного капіталу в банківському секторі України / А. Шаповал // Вісник НБУ. – 2008. – № 8. – С. 2-7.
142. Швец Ю. Сравнительный анализ определений конкуренции, конкурентоспособности и качества / Ю. Швец // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Экономика». – Том 20 (59). – 2007. - № 1. – С. 247–251.
143. Шевцова О. Конкуренція на фінансовому ринку: банківські конкурентні переваги / О. Шевцова, В. Віхлевщук // Економічний простір. – 2009. - № 25. – С. 43- 48.

144. Шевченко И. Конкурентоспособность российской экономики: состояния и перспективы / И. Шевченко, Е. Александрова // Финансы и кредит. – 2004. – № 16 (154). – С. 49-55.
145. Шигапова З. Определение конкурентоспособности предприятия / З. Шигапова // Социально-экономические и технические системы. – 2008. - № 1. – С. 25–30.
146. Шнипко О. Конкуренція як специфічна форма конфлікту і співіснування суб'єктів ринку / О. Шнипко // Економіка і прогнозування. – 2005. - № 1. – С. 33-44.
147. Шпиг Ф. Аналіз конкурентоспроможності банків України / Ф. Шпиг, І. Волошко // Економіст. – 2002. – № 12. – С.56-61
148. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) : пер. с англ. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.
149. Экономика : учебник / ред. А. И.Архипов, А.Н. Нестеренко, А. К. Большаков. - М.: Проспект, 1998. - 792 с.
150. Экономическая стратегия фирмы : учеб. пособие / ред. А. П. Градов. – 3-е изд., испр. – СПб : Спец-Лит, 2000. – 588 с.
151. Юданов А. Ю. Конкуренция : теория и практика : учебно-практическое пособие / А. Ю. Юданов. – [2-е изд.]. – М. : ТАНДЕМ, ГНОМ-ПРЕСС, 1998. – 384 с.
152. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика / Т. В. Юрьева. – М. : Рус. деловая лит., 1999. – 419 с.
153. Ядгаров Я. С. История экономических учений : учебник для вузов / Я. С. Ядгаров. – 3-е издание. — М. : ИНФРА-М, 2000. - 320 с.
154. Ярошенко А. Аналіз науково-методичних підходів до оцінки конкурентоспроможності банків / А. Ярошенко // Збірник тез доповідей П'ятої Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, со-

- ціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (30 жовтня 2009 р., м. Тернопіль). – С. 254-255.
155. Ярошенко А. Антимонопольне регулювання банківських послуг в Україні / А. Ярошенко // Матеріали за VI Міжнародна наукова практична конференція «Поглед вєрху световната наука – 2010» (17–25 декември 2010). Том 1. Икономики. София. "Бял ГРАД-БГ" ООД. – С. 78-80.
156. Ярошенко А. Визначення оптимального рівня конкуренції в банківській системі України / А. Ярошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України [Текст] : збірник тез доповідей XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції (28-29 жовтня листопада 2010 р.) : у 2 т. / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України» – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – Т. 2. – С. 228-230.
157. Ярошенко А. Теоретичне підґрунтя дослідження банківської конкуренції / А. Ярошенко // Наука й економіка : науково-теоретичний журнал Хмельницького економічного університету. – 2010 р. – № 4(20). – С.65-69.
158. Ярошенко А. Конкуренція в банківській сфері: сутність та специфіка / А. Ярошенко // Проблеми і перспективи розвитку національної економіки в умовах євро інтеграції та світової фінансово-економічної кризи : Матеріали Ювілейної міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 65-річчю Буковинської державної фінансової академії. – Чернівці, 2009. – С. 143-144.
159. Ярошенко А. Методи конкурентної боротьби на ринку банківських послуг України / А.С.Ярошенко // Формування ефективних фінансових механізмів державного управління економікою України: теорія і практика: Тези доп. всеукр. наук.-практ.конф.

- (Донецьк, 9-11 лист. 2009 р.) / Редкол.: О.С.Поважний (відп. ред.) та ін. – ДонДУУ. – Донецьк, 2009 – С. 34-36.
160. Ярошенко А. Напрямки формування конкурентних переваг банків / А. Ярошенко // Стратегія розвитку України у глобальному середовищі / Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції 13-15 листопада 2009 р. – Т. II. – Сімферополь : ВіТроПринт, 2009. – С.179-180.
161. Ярошенко А. Науково-методичні підходи до оцінки рівня конкуренції в банківській системі / А. Єпіфанов, А. Ярошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. Т. 31. – Суми : УАБС НБУ. – 2011. – С. 16-28.
162. Ярошенко А. Підходи до розробки конкурентної стратегії комерційного банку в умовах нестабільного ринку / А. Ярошенко // Інноваційна економіка. – 2010. – №5 (19). - С. 224-227
163. Ярошенко А. Світова практика державного антимонопольного регулювання банківської діяльності / А. Ярошенко // Економіка, фінанси та бізнес: проблеми та перспективи розвитку : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 17-18 грудня 2010 р.). – Одеса : ГО «Центр економічних досліджень та розвитку», 2010. – С.85-87.
164. Ярошенко А. Світовий досвід державного антимонопольного регулювання банківської діяльності в контексті забезпечення банківської конкуренції / А. Ярошенко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник / [за ред. І. Г. Ткачук]. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. 7. – Т. 1. – С. 155-160.
165. Ярошенко А. Системні взаємозв'язки конкурентоспроможності банку та банківського продукту / А. Ярошенко // Матеріали за V Міжнародна научна практична конференція «Образование

- и науката на 21 век – 2009» (17–27 октомври 2009). Том 1. Икономики. София. "Бял ГРАД-БГ" ООД. – С. 25-27.
166. Ярошенко А. Специфіка та основні тенденції банківської конкуренції на сучасному етапі / А. Ярошенко // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків : НТУ «ХПІ». – 2010. – №61. – С.142-147.
167. Ярошенко А. Теоретические основы формирования банками конкурентных преимуществ / А. Ярошенко // БИЗНЕС ИНФОРМ. – 2010. – №10 (390). – С. 50-58
168. Ясин Е. Конкурентоспособность и модернизация российской экономики / Е. Ясин, А. Яковлев // Вопросы экономики. – 2004. - № 7. – С. 4–35.
169. Яшин Н. С. Конкурентоспособность промышленных предприятий: методология, оценка регулирование / Н. С. Яшин. – Саратов : Изд. центр СГЭА, 1994. - 248 с.
170. Allen F. Comparing Financial Systems / F. Allen, D. Gale. - Cambridge, MA: MIT Press, 2000.- 507 p.
171. Angelini P. Bank Competition and Regulatory Reform: The Case of the Italian Banking Industry / P. Angelini, N. Cetorelli // Working Paper Series, Federal Reserve Bank of Chicago. - 1999, WP 99-32. – 35 p.
172. Barros F. Portuguese banking sector: a mixed oligopoly? / F. Barros, L. Modesto // International Journal of Industrial Organization. – 1999. - #17. - P. 869 – 886.
173. Berg S. Oligopolistic Interdependence and the Structure of Production in Bank-ing: an Empirical Evaluation / S. Berg, M. Kim // Journal of Money, Credit and Banking. - 1994,. - Vol. 26, No. 2. – P. 309-322

174. Bikker J. A. Measures of competition and concentration in the banking industry : a review of the literature / J. A. Bikker, K. Haaf // *Economic and financial Modelling*. 2002. - # 9. – P. 53-98
175. Brandenburger A. M. Co-opetition / A. M. Brandenburger, B. M. Nalebuff. – N.Y. : Doubleday, 2006. – 105 p.
176. Bresnahan T. F. Empirical studies of industries with market power / T. F. Bresnahan // *R. Schmalensee Handbook of Industrial Organisation* / R. Schmalensee, R. D. Willig. - North-Holland, Amsterdam, 1989. – Pp. 1011-1057
177. Canhoto A. Portuguese banking: A structural model of competition in the deposits market / A. Canhoto // *Review of Financial Economics*. - 2004. – # 13. – P. 41-63.
178. Chandler A. D. Strategy and Structure: Chapter in the History of American Industrial Enterprise / A. D. Chandler. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1962. – 280 p.
179. Cournot A. A. Researches into the mathematical principles of the theory of wealth / A. A. Cournot. - New York, A.M. Kelley, 1960. – 213 p.
180. Delis M. On the measurement of market power in the banking industry / M. Delis, P. Christos and P. Varlagas // *Journal of Business Finance and Accounting*. – 2008. - # 7 (35). - Pp. 1023-1047.
181. Diamond P. A Model of Price Adjustment / P. Diamond // *Journal of Economic Theory*. – 1971. - # 3. Pp. 156-168.
182. Edgeworth F. Y. Mathematical Psychics / F. Y. Edgeworth. – London : C. Kegan Paul & co., 1881. – 150 p.
183. Gale D. Branch banking, unitary banking and competition : mimeograph / D. Gale. – Boston : Boston University, 1993. – 248 p.
184. Ghemawat P. Competition and business strategy in historical perspective / P. Ghemawat // *Business History Review*. – 2002. - # 76. – P. 37-74.

185. Grime J. P. Plant Strategies & Vegetation Processes. / J.P. Grime. – N.-Y. : J. Willey & Sons, 1979. – 78 p.
186. B3 - Humphrey T. Knut Wicksell and Gustav Cassel on the Cumulative Process and the Price-Stabilizing Policy Rule / T. Humphrey // Federal Reserve Bank of Richmond “Economic Quarterly”. – 2002. - # 88 (3). – Pp. 59-83
187. Iwata G. Measurement of Conjectural Variations in Oligopoly / G. Iwata // Econometrica. – 1974. - # 42. – Pp. 947-966
188. Kirzner I. M. Competition and Entrepreneurship. / I. M. Kirzner. – Chicago : The University of Chicago Press, 1978. – 242 p.
189. Klein M. Theory of Banking Firm / M. Klein // Journal of Money, Credit and Banking. – 1971. – Vol. 7 – Pp. 205-218.
190. Kotler P. Marketing Management : 6th ed. / P. Kotler. - New Jersey : Prentice – Hall, 2006. – 234 p.
191. Lau L. On Identified the Degree of Competition from Industry Price and Output Data / L. Lau // Economics Letters. – 1982. – Vol. 10. – p.87-92.
192. McArthur J. High Performance Rowing / J. McArthur. – Ramsbury (England) : Crowood, 1997. – 156 p.
193. Menger C. Grundsätze der Volkswirtschaftslehre / C. Menger. - Wien : Braumu□ller, 1871. – 285 p.
194. Mises L. v. Capital and Interest: Eugen von Böhm-Bawerk and the Discriminating Reader / L. v. Mises // Freeman. – 1959. - Vol. 9, no. 8. - Pp. 52-54
195. Moore J. F. The Death of Competition: leadership and strategy in the age of business ecosystems / J.F. Moore. – N.-Y. : Harper Business, 1996. – 297 p.
196. Panzar J. Testing for ‘Monopoly’ Equilibrium / J. Panzar, J. Rosse // Journal of Industrial Economics. – 1987. - № 25. - Pp. 443-456.
197. Porter M. Competitive Strategy / M. Porter. – N.-Y. : Free Press. 1980. – Pp. 35-40.

198. Prahalad C. The core competence of corporation / C. Prahalad, G. Hamel // Harvard Business Review. – 1990. – Vol. 68. – № 3. – Pp. 79-91
199. Sealey C. W. Inputs, outputs, and a theory of production and cost at depository financial institutions / C. W. Sealey, J. T. Lindley // Journal of Finance. - 1977. - Vol. 32. - Pp. 1251-1266
200. Shaffer S. A Test of Competition in Canadian Banking / S. Shaffer // Journal of Money, Credit and Banking. – 1993. – Vol. 25, No. 1. – p. 49-61.
201. Say J.-B. A Treatise on Political Economy / J.-B. Say. – New Brunswick, NJ : Transaction Publishers, 2001. – 488 p.
202. Sismondi J.-C.-L. Political Economy and the philosophy of government : selections from the writings / J.-C.-L. Sismondi. - N.Y. : Kelley, 1966. – 455 p.
203. Smart W. An Introduction to the Theory of Value on the Lines of Menger, Wieser, and Bohm-Bawerk / W. Smart. - A.M. Kelley, 1966. – 104 p.
204. Spiller P. The Effects of Entry Regulation on Oligopolistic Interaction: The Uruguayan Banking Sector / P. Spiller, E. Favaro // The Rand Journal of Economics. – 1984. – No. 2. – Pp. 244-254.
205. Sraffa P. The works and correspondence of David Ricardo : V.1, On the principles of political economy and taxation / P. Sraffa. - London : Cambridge university press, 1981. – 447 p.
206. Stigler S. Edgeworth as statistician / S. Stigler // The New Palgrave: A Dictionary of Economics. – 1987. - v. 2. - Pp. 98–98
207. Touffu J.-P. Augustin Cournot: Modelling Economics / J.-P. Touffu. - Cheltenham : Edward Elgar, 2007. – 250 p.

ДОДАТОК А

Систематизація науково-методичних підходів до розуміння економічної сутності конкурентних відносин

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПІВРАБОТНИЦЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"
State Higher Educational Institution
UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

Систематизація науково-методичних підходів до розуміння економічної сутності конкуренції

Автор, джерело

Підхід до розуміння конкуренції

Конкуренція як суперництво та боротьба суб'єктів господарювання

- Оксфордський тлумачний словник [13, с.132] Суперництво між постачальниками товарів та послуг у боротьбі за частку ринку.
- П.Єщенко, Ю.Палкін [32, р.3.6] Економічна боротьба, суперництво між окремими виробниками продукції, робіт, послуг за задоволення власних інтересів
- О.Нужна [78, с.5] Суперництво старого з новим (інноваціями), коли конкуруючі одиниці шляхом аналізу структури ринку визначають ступінь свободи продавця і покупця на ринку, поставивши собі за мету якомога повне задоволення потреб покупця
- Р. Фатхутдінов [130] Процес управління суб'єктом господарювання своїми конкурентними перевагами для отримання перемоги чи досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних і суб'єктивних потреб у межах законодавства або в природних умовах
- Г.Азоев [3] Суперництво на якому-небудь поприщі між окремими юридичними або фізичними особами (конкурентами), зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети
- Й.Шумпетер [84, с.9-10] Суперництво старого з новим, з інноваціями
- А.Маршалл [65] Змагання одного суб'єкту з іншим, особливо у процесі продажу чи покупки певного продукту
- Н.Перцовський [84] Процес управління суб'єктом власними конкурентними перевагами для досягнення своєї мети в боро-

- тьбі з конкурентами, за задоволення об'єктивної чи суб'єктивної потреби в межах законодавства або в природних умовах
- Т.Юр'єва [152] Змагання між товаровиробниками за найбільш вигідну сферу вкладання капіталу, ринки збуту, джерела сировини
- П.Зав'ялов [34] Суперництво, змагання між товаровиробниками на ринку за більш вигідні умови виробництва та збуту товарів для отримання на цій основі максимально можливого прибутку
- А.Архипова,
А.Нестеренко,
А.Большакова [149] Ситуація, коли існує декілька альтернативних напрямків використання дефіцитного ресурсу, в якому зацікавлені різні групи людей, що борються між собою за право розпоряджатися цим благом
- С.Мочерний [27] Економічне суперництво та боротьба між приватними і колективними суб'єктами господарювання – продавцями товарів та послуг за якнайвигідніші умови їх виробництва та збуту, за привласнення найбільших прибутків
- Ф.Котлер [190] Цивілізована форма війни, де більшість перемог отримана завдяки вдалим ідеям, вмілим комунікаціям та намірам
- П.Хейне [134] Прагнення якнайкраще задовольнити критерії доступу до рідких благ

Конкуренція як елемент ринкового механізму

- А.Грязнова [69] Об'єктивно необхідне середовище, що забезпечує нормальний саморозвиток ринкової економіки як системи
- В.Рибінцева [111, с.138] Така ситуація на ринку, коли кожний із численних економічних суб'єктів прагне до того, щоб за допомогою коштів, якими він розпоряджається, досягти в

- процесі обміну з іншими оферентами максимально можливого ефекту в свою користь
- Ю.Єленева [28] Форма існування суб'єктів економічних відносин на ринках товарів, капіталу та праці
- Р.Нельсон,
С.Уінтер [84] Еволюція фірм у процесі продуктивної діяльності
- К.Макконелл,
С.Брю [69, с.52] Наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його
- Ф.Найт [74] Ситуація, в якій конкуруючих одиниць багато й вони незалежні

Конкуренція як взаємодія та співробітництво суб'єктів господарювання

- М.Портер [197] Динамічний процес, що розвивається, безупинно мінливий ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси й нові ринкові сегменти
- Ф.Хайек [132] Процес за допомогою якого люди одержують і передають знання; тільки завдяки конкуренції на ринку приховане стає явним
- А.Юданов [151, с.61-62] Не стільки «війна проти усіх», скільки співіснування, співробітництво суб'єктів господарювання різних видів, засноване на розподілі часток ринку, у кожній з яких встановлені свої правила
- Г.Кіперман [45] Процес взаємодії, взаємозв'язку та боротьби виробників та постачальників, при реалізації продукції, економічне суперництво між відокремленими виробниками та постачальниками за найбільш вигідні умови збуту
- А.Бранденбургер,
Б.Нейлбафф [175] Конкуренція тісно пов'язана зі співробітництвом суб'єктів господарювання, за цих умов не існує не-

відворотності програшу

І.Спиридонов [124] Економічний процес взаємодії, взаємозв'язку між суб'єктами господарювання на ринку

Дж.Мур [195] При конкуренції має місце не тільки боротьба, але й співробітництво, взаємозалежність, еволюція

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"

State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

ДОДАТОК Б

**Систематизація науково-методичних підходів до розуміння
конкурентоспроможності та конкурентоспроможності банку**

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНЬСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПІВРАБОТНИЦЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"
State Higher Educational Institution
UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

Систематизація наукових думок дослідників щодо розуміння зміста економічної категорії «конкурентоспроможність»

Автор, джерело	Визначення
Енциклопедія бізнесмена, менеджера, економіста [27]	конкурентоспроможність (конкурентноздатність) підприємства як рівень його компетентності порівняно з іншими підприємствами – конкурентами за такими параметрами, як технологія, практичні навички і професійні знання персоналу, рівень стратегічного і поточного планування, політика збуту, рівень управління, комунікації, якість систем управління виробництва продукції тощо
Економічний словник- довідник [28]	конкурентоспроможність – це здатність діяти в умовах ринкових відносин і отримувати при цьому прибуток, достатній для науково-технічного вдосконалення виробництва, стимулювання працівників і підтримки продукції на високому якісному рівні
М.Портер [93]	конкурентоспроможність – властивість суб'єкту ринкових відносин виступати на ринку нарівні з присутніми там конкуруючими суб'єктами
Й. Шумпетер [148]	конкурентоспособность – постоянные радикальные нововведения, обеспечивающие способность товара занимать некоторую рыночную нишу
С.Г. Светулько в [115]	конкурентоспроможність – економічна категорія, яка характеризує економічну ситуацію, включаючи проектні, виробничі, розподільні і споживчі аспекти результатів економічної діяльності. Вона притаманна усім елементам економічної системи, але проявляється в ситуаціях конфлікту, результатом якого повинен стати перерозподіл ринку

Автор, джерело	Визначення
Л. Целікова [137]	конкурентоспроможність є похідною від типу суб'єктів ринку, а також від значної кількості умов і обмежень, які визначаються нею як фактори конкурентоспроможності. Як наслідок, конкурентоспроможність не є незмінною властивістю певного суб'єкта ринку
В. Петров [87]	конкурентоспроможність – це внутрішня властивість суб'єкта ринкових відносин. Вона проявляється в процесі конкуренції і дозволяє йому зайняти нішу в ринковому господарстві капіталістичного типу для розширеного відтворення, що передбачає покриття всіх витрат і отримання прибутку від легальної господарської діяльності
Н.С. Педченко [85]	конкурентоспроможність господарюючого суб'єкта можна розглядати як специфічну економічну відносну категорію, що відбиває відмінності процесу розвитку даного суб'єкта і його конкурента як за ступенем задоволення продукцією суспільних потреб, так і за ефективністю виробничо-господарської діяльності
І.В. Шевченко та О.М. Александрова [144]	конкурентоспроможність як економічна категорія в цілому характеризує наявність певних властивостей і спроможностей суб'єкта, які дозволяють йому брати участь в економічному змаганні
Г.В. Кривенко [51]	конкурентоспроможність підприємства (фірми) в умовах маркетингової орієнтації – це ...спроможність господарських одиниць до ефективного функціонування на ринку, заснованого на пропозиції товарів, що відповідають запитам та перевагам покупців за якістю, кількістю і асортиментом у необхідні терміни і на більш вигідних у порівнянні з конкурентами умовах

Автор, джерело	Визначення
В.В. Алещенко [4]	Конкурентоспроможність – ступінь ефективності суб’єкта (міру повноти і якості рішень) при виконанні свого «призначення
О.В. Механік [67]	конкурентоспроможність – це здатність товару, людини, фірми, галузі, країни конкурувати на внутрішньому та зовнішніх ринках за умов ефективного та повноцінного використання наявних конкурентних переваг, отримуючи при цьому при мінімальних затратах максимальний прибуток (ефект)
В.А. Павлова [83]	конкурентоспроможність – спроможність підприємства зберігати конкурентні позиції на ринку або змінювати їх в процесі адаптації до мінливого конкурентного середовища функціонування
Хруцкий В.Е., Корнеева И.В. [135]	Это способность успешно оперировать на конкретном рынке (регионе сбыта) в данный период времени путем выпуска и реализации конкурентоспособных изделий и услуг.
Фатхутдинов Р.А. [130]	Способность фирмы выпускать конкурентоспособную продукцию, преимущество фирмы по отношению к другим фирмам данной отрасли внутри страны и за ее пределами.
Перцовский Н.И. [84]	Возможность эффективной хозяйственной деятельности и ее практической прибыльной реализации в условиях конкурентного рынка. Это обобщающий показатель жизнестойкости предприятия, его умения эффективно использовать свой финансовый, производственный, научно-технический и трудовой потенциалы.

Автор, джерело	Визначення
Киперман Г.Я. [112]	Способность противостоять на рынке другим изготовителям и поставщикам аналогичной продукции (конкурентам) как по степени удовлетворения своими товарами или услугами конкретной общественной потребности, так и по эффективности производственной деятельности.
Азоев Г.Л., Завьялов П.С., Лозовский Л.Ш., Поршнев А.Г., Райзберг Б.А. [84]	Это способность фирмы, компании конкурировать на рынках с производителями и продавцами аналогичных товаров посредством обеспечения более высокого качества, доступных цен, создания удобства для покупателей, потребителей.
Ожогов С.І. [81]	Здатність витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам
Книш М.І. [48]	Ступінь привабливості даного продукту, для здійснюючого реальну покупку споживача
Забелін П.В., Моїсеєва Н.К. [33]	Здатність приносити прибуток у короткостроковому періоді не нижче заданого, або перевищення над середнім прибутком
Грошев В.П. [84]	Комплекс споживчих властивостей товару, що визначає його відмінність від інших аналогічних товарів по ступені й рівню задоволення потреб покупців і витратам на його купівлю й експлуатацію

Автор, джерело	Визначення
Кредісов А.І. [66]	Характеристика товару, що відображає його відмінність від аналогічного конкурентного товару як по ступені відповідності конкретної потреби, так і по витратах на її задоволення
В.Дж. Стівенсон [125]	Конкурентоспроможність характеризує те, “наскільки ефективно компанія задовольняє потреби клієнта порівняно з іншими компаніями, що пропонують подібний товар або послугу” [17, с.65].
М.О. Ермолов [29]	Конкурентоспроможність - це відносна характеристика, яка відображає відмінності у процесі розвитку певного виробника від виробника конкурента як по ступеню задоволення власними товарами, так й по ефективності виробничої діяльності.
Печінкин А. та Фомін В. [88]	<p>Конкурентоспроможність - складне багатоаспектне поняття, яке визначає здатність товару зайняти та вдержати позицію на конкурентному ринку в певний період за конкуренції з іншими аналогічними товарами.</p> <p>Розрізняють: конкурентоспроможність продукції (власність, яка оцінюється за сукупністю основних техніко-економічних, якісних і вартісних показників, що відрізняють товар від товару – конкурента) та рівень конкурентоспроможності продукції (відносна характеристика продукції як товару, що відображає ступінь її переваги на даному ринку перед товаром – конкурентом). За критерій конкурентоспроможності пропонують брати відносну долю продажу товару, що оцінюється.</p>

Автор, джерело	Визначення
Хруцький В.Є., Корнєєва І.В. [135]	Конкурентоспроможність – це стабільна можливість задовольняти певні потреби покупців краще, ніж конкуренти, та завдяки цьому вдало продавати продукцію з прийнятними фінансовими результатами для виробника
Фатхутдинов Р.А. [130]	Конкурентоспроможність – це властивість об’єкта, що характеризується ступенем реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби у порівнянні з аналогічними об’єктами, представленими на даному ринку. Конкурентоспроможність визначає здатність витримувати конкуренцію у порівнянні з аналогічними об’єктами на даному ринку
Піддубний, І.О., Піддубна А.І. [89]	Конкурентоспроможність – це потенціальна або реалізована здатність економічного суб’єкта до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів
Райзберг Б.А. [106]	Конкурентоспроможність – це реальна та потенційна можливість фірм у існуючих для них умовах проектувати, виготовляти та збувати товари, що за ціновими та неціновими характеристиками є більш привабливими для споживачів, ніж товари їх конкурентів

Таблиця Б2

Систематизація наукових думок дослідників щодо розуміння зміста економічної категорії «конкурентоспроможність банку»

Автор, джерело	Визначення
Ю.О. Заруба [35]	комплексна, інтегрована характеристика його діяльності, яка, відображаючи ступінь успішності функціонування банку на конкурентному ринку в ході збереження й розширення його ринкових позицій, передбачає здатність ефективно використовувати ресурси й отримувати за умов помірному ризику прибуток у розмірі, не нижчому за відповідний показник конкурентів.
Ф. Шпиг та І. Волошко [147]	визначається можливістю ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного банківського ринку
Ю.П. Пікуш [90]	можливості здійснювати ефективну прибуткову діяльність на визначеному рівні в умовах конкурентного ринку фінансових послуг
І.П. Волощук [19]	узагальнена економічна категорія, що розкриває ступінь успішності та результативності функціонування банку на конкурентному ринку
І. Фомін [131]	відображає ступінь привабливості банку для реальних і потенційних клієнтів, який дає змогу отримати певні переваги у формуванні впливу на ринкову ситуацію у власних інтересах ... її слід розглядати з позицій досягнутого і потенційного конкурентного статусу

Автор, джерело	Визначення
Л.Ф. Романенко [110]	здатність витримувати конкуренцію з іншими банківськими установами та суб'єктами господарювання, які задовольняють наявні потреби на споживчому цільовому ринку
Ю.В. Савушкіна [113]	способность банка комплексно удовлетворять и удерживать имеющихся корпоративных и частных клиентов, а так же завоевывать предпочтения новых за счет освоения новых инструментов и регионов
Н.П. Казаренкова [42]	потенциальные и реальные возможности кредитной организации создавать и продвигать на рынок конкурентоспособные продукты и услуги, формировать положительный имидж надежного и современного банка, отвечающего всем требованиям клиентов
Л.С. Бадак [9]	способность кредитной организации отстаивать свои экономические интересы в условиях конкуренции за счет предложения услуг, соответствующих требованиям клиентов
Р.Ю. Луговцев [61]	способность своевременного и стабильного создания денежных потоков, устойчивость к изменениям во внутренней и внешней среде, обеспечиваемая эффективным функционированием организационно-экономических, управленческих и операционно-хозяйственных систем, как в краткосрочном, так и в долгосрочном периоде
С.А. Святков [116]	присущая ему возможность оказывать разнообразные высококачественные услуги с наименьшими затратами

Автор, джерело	Визначення
А.А. Сергєєнко-ва [118]	превосходство в объеме и качестве предоставляемых услуг на конкретных сегментах рынка в определенный период времени в условиях изменяющейся системы ценностей потребителей, достигнутое без ущерба собственному финансовому состоянию, наличие достаточного рыночного потенциала, обеспечивающего разработку, организационное оформление и предоставление к продаже конкурентоспособных банковских услуг в будущем
П.С. Зав'ялов [34], І.В. Сергєєв [117]	возможность эффективной хозяйственной деятельности и ее прибыльной практической реализации в условиях конкурентного рынка
Н.Д.Эриашвили [84]	способность предложить услугу, удовлетворяющую требованиям покупателей, в нужном рынке количестве
И.А.Никонов и Р.Н.Шамгунов [76]	определяется степенью соответствия потребностям клиентов и высокими темпами роста его клиентской базы
В.В. Зражевський [38]	комплексный динамичный показатель сравнительного уровня развития критериев его деятельности, в том числе конкурентоспособности предоставляемых им услуг, отражающий, в конечном итоге, эффективность принятия управленческих решений его руководством.

ДОДАТОК В**Динамічні індикатори розвитку банківської системи України****в 2001-2010 рр.**

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"
State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

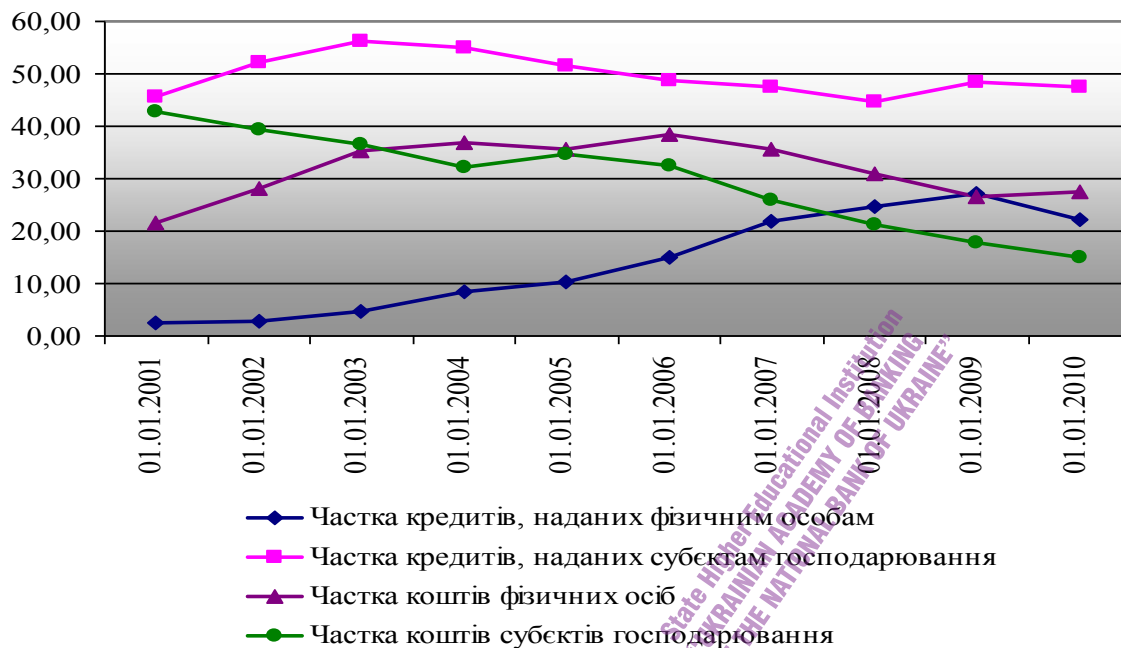

Рис. В1. Динаміка частки кредитів, наданих фізичними особам і суб'єктам господарювання в активах та коштів фізичних та юридичних в зобов'язаннях банків України за період з 01.01.2001 по 01.01.2010

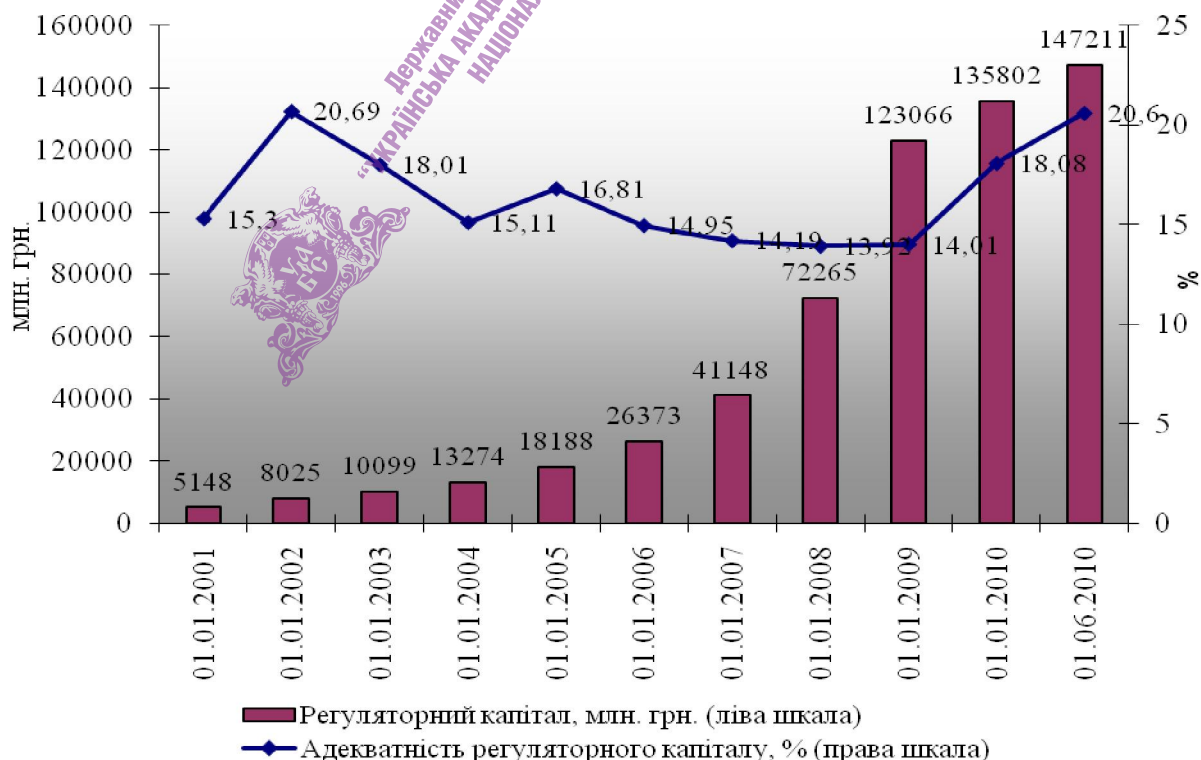

Рис. В2. Динаміка регулятивного капіталу банків України та його адекватності за період з 01.01.2001 по 01.06.2010

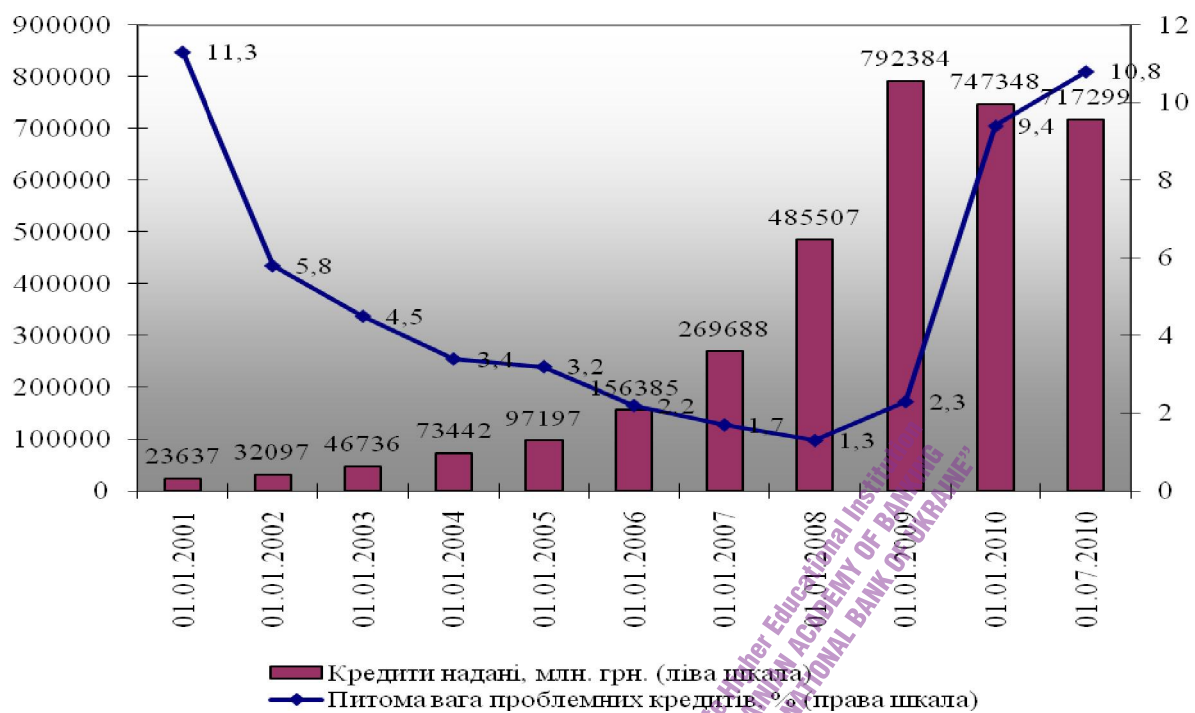

Рис. В3. Динаміка частки проблемних кредитів у загальній сумі кредитів банків України за період з 01.01.2001 по 01.07.2010

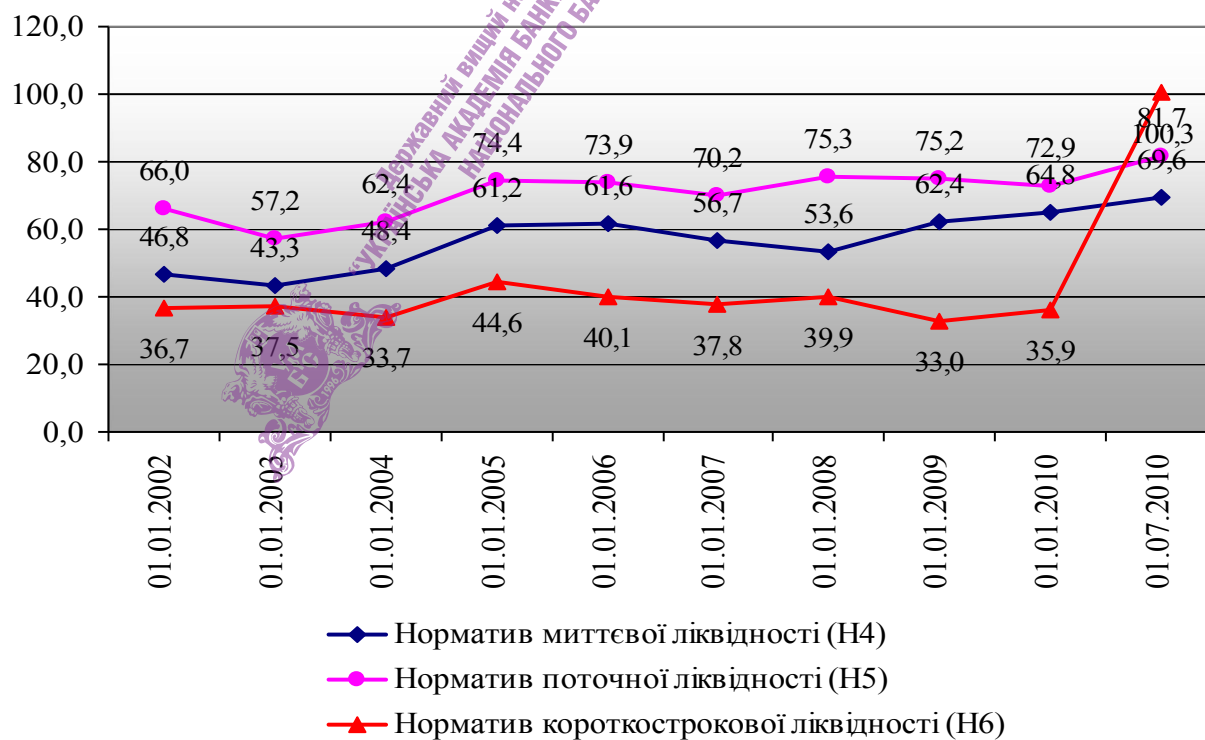

Рис. В4. Динаміка дотримання банками України нормативів ліквідності за період з 01.01.2002 по 01.07.2010, %

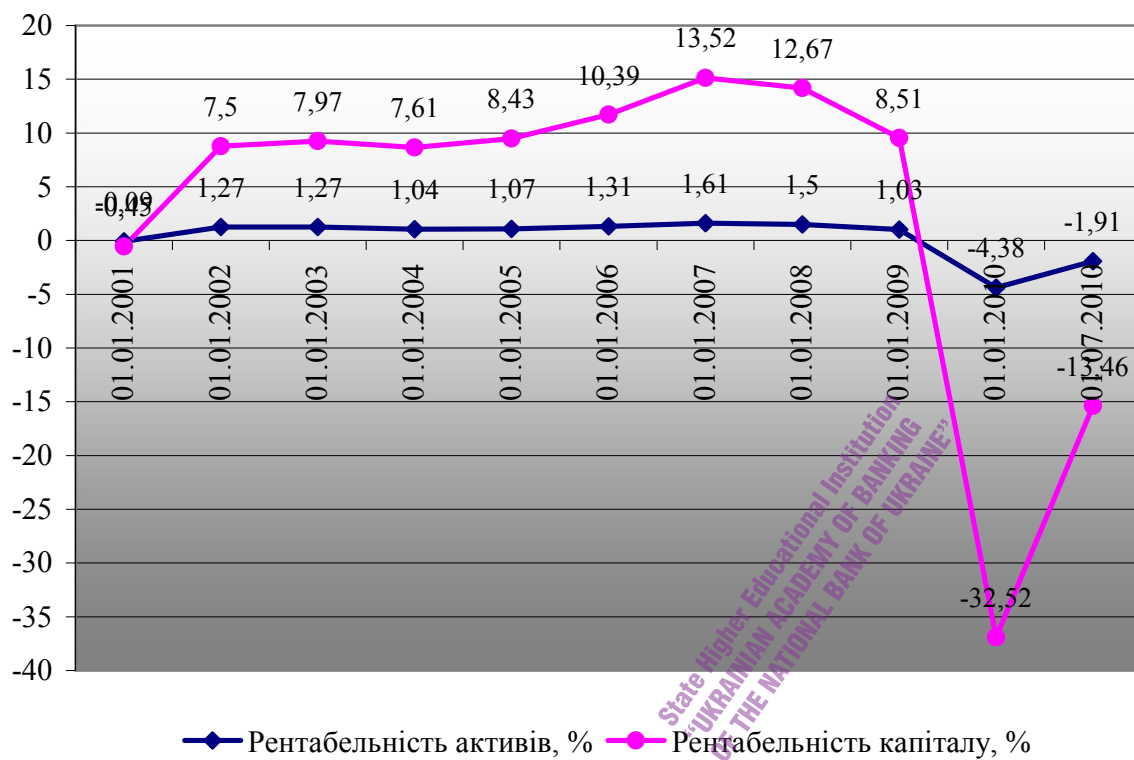

Рис. В5. Динаміка рентабельності банків України за період з 01.01.2001 по 01.07.2010, % [60]

ДОДАТОК Д

Довідки про впровадження результатів дисертаційної роботи

Державний вищий навчальний заклад
"УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ"
State Higher Educational Institution
"UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE"

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ
В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

40000, м. Суми, вул. Кірова, 21, тел. (0542) 67-56-09, телетайп 174115, факс 67-56-10

02.02.2011 № 12-012/496

На № _____

Голові спеціалізованої вченої ради Д55.081.01
Української академії банківської справи
Національного банку України
д.е.н., проф. Єпіфанову А.О.

Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ярошенко Алли Станіславівни
на тему " Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України",
представленого на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Функції та права територіальних управлінь Національного банку України реалізуються у різних сферах діяльності Національного банку як центрального банку країни, зокрема у сфері регулювання грошового обігу, валютного регулювання та валютного контролю, організації готівково-грошового обігу, банківського нагляду, організації розрахунків, бухгалтерського обліку, звітності банків, економічного аналізу, статистики та в деяких інших сферах відповідно до функцій Національного банку України.

Результати наукового дослідження Ярошенко А.С. щодо обґрунтування функцій Національного банку України в механізмі регулювання банківської конкуренції в Україні використовуються фахівцями Управління Національного банку України в Сумській області при розробці відповідних пропозицій до юридичного департаменту Національного банку України щодо уточнення функцій Генерального департаменту банківського нагляду Національного банку України. Також при підготовці окремих аналітичних звітів Управління Національного банку України в Сумській області використовуються пропозиції Ярошенко А.С. щодо регулювання консолідаційних процесів в банківському секторі України.

Начальник Управління Національного
банку України в Сумській області

О.В.Фоменко

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ
В ПОЛТАВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

36014 м. Полтава, вул. Жовтнева, 17 тел. (0532) 503-703, факс 503-703

20.10.10 № 10-012/3841 Голові спеціалізованої вченої Ради
 Д55.081.01

На № _____ від _____ Української академії банківської справи
 Національного банку України
 д.е.н., проф. Спіфанову А.О.

ДОВІДКА

про впровадження результатів наукового дослідження, виконаного
аспіранткою ДНВЗ УАБС НБУ
Ярошенко Аллою Станіславівною
на тему «Оцінка та регулювання конкуренції в банківській
системі України» та поданою в спеціалізовану вчену раду Д55.081.01
на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.08- гроші, фінанси і кредит

Критичний аналіз наукових результатів, отриманих Ярошенко А.С. при підготовці дисертаційного дослідження «Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України», дозволяє дійти висновку, що вони представляють практичний інтерес для комерційних банків України.

В поточній діяльності Управління Національного банку України в Полтавській області використовуються висновки та пропозиції дисертанта щодо використання банками «замикаючого ефекту» в контексті отримання додаткових конкурентних переваг на певному територіальному сегменті ринку банківських послуг. Розробки автора в цьому науковому напрямку враховуються фахівцями відділу банківського нагляду при оцінці за компонентом системи CAMELS-«S» (чутливість до ринкових ризиків) та за Системою оцінки ризиків.

Начальник Управління
 Національного банку України в
 Полтавській області

М.І. Городницький

0025725

03.10.10 № 004/394

Голові спеціалізованої вченої ради Д55.081.01
Української академії банківської справи
Національного банку України
д.е.н., проф. Спіфанову А.О.

ДОВІДКА
про впровадження результатів наукового дослідження
Ярошенко Алли Станіславівни
на тему
«Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі
України»

Фахівцями Відділу малого бізнесу було розглянуто результати наукового дослідження Ярошенко Алли Станіславівни на тему «Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України», підготовлено для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08. – гроші, фінанси і кредит.

У процесі аналізу було виявлено, що дослідження Ярошенко А.С. містить цілий ряд науково обґрунтованих результатів. Зокрема, фахівцями Відділу малого бізнесу з метою підвищення рівня керованості при формуванні стратегії та тактики управління діяльністю банку враховуються пропозиції дисертантки щодо взаємозалежності ставок по кредитах та депозитам в контексті побудови обґрунтованої клієнтоорієнтованої концепції підвищення конкурентоспроможності банку на ринку банківських послуг України. Зроблені в дисертаційній роботі висновки дозволять керівництву ПАТ «ВТБ Банк» більш обґрунтовано підійти до удосконалення системи управління конкурентоспроможністю банку.

Директор
Центрального Сумського відділення
ПАТ «ВТБ Банк»

Я.О. Гусєв

ПАТ «ВТБ Банк»
Центральне Сумське
відділення

Вул. Воскресенська
Буд. 13а
Суми, 40000, Україна

Телефон:
+380 (54) 267-57-81
+380 (54) 267-57-91

Факс:
+380 (54) 267-57-95

<http://www.vtb.com.ua>

ПУБЛІЧНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«КРЕДОБАНК»

СУМСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ
ЦЕНТРАЛЬНОЇ ФІЛІЇ

вул. Горького, 22, м. Суми, 40004
тел./факс: (0542) 608-300
www.kredobank.com.ua
e-mail: office.sumy@kredobank.com.ua
код ЄДРПОУ 22360822

Голові спеціалізованої вченої ради
Д55.081.01

Української академії банківської
справи Національного банку України
д.е.н., проф. Спіфанову А.О

25.03.11 р. № 116

На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
„Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України”
аспірантки Державного вищого навчального закладу „Українська
академія банківської справи Національного банку України”
Ярошенко Алли Станіславівни

Ознайомлений з основними науковими результатами, викладеними в дисертаційній роботі Ярошенко А.С на тему „Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України”, поданій в спеціалізовану вчену раду Д55.081.01 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, дозволяє дійти висновку, що вона містить цілий ряд наукових положень, які є суттєвими при вирішенні поточних задач функціонування роздрібного бізнесу.

Так, зокрема спеціалістами з продажу кредитних банківських продуктів при розробці стратегії впровадження методів та технологій обслуговування клієнтів враховано висновки Ярошенко А.С щодо формалізації сучасних тенденцій розвитку ринку банківських послуг України в контексті формування конкурентного середовища, результати застосування моделі корисності банківських послуг для вітчизняних споживачів-клієнтів банківських установ.

Директор

Холоша С.П

ВІДКРИТЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
ДЕРЖАВНИЙ ОЩАДНИЙ БАНК УКРАЇНИ
 ФЛІЯ - СУМСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ

28.08.10 № 12-1052

Голові спеціалізованої вченої
 ради Д55.081.01
 Української академії
 банківської справи
 Національного банку України
 д.е.н. проф. Єпіфанову А.О

**ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
 РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Здійснена спеціалістами роздрібного кредитування та банківського маркетингу оцінка доцільності практичного впровадження наукових результатів, отриманих аспіранткою Державного вищого навчального закладу „Українська академія банківської справи Національного банку України” Ярошенко Аллою Станіславівною при підготовці дисертаційної роботи на тему „Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України”, поданої в спеціалізовану вчену раду Д55.081.01 на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит, свідчить, що положення цього дисертаційного дослідження мають високий потенціал для практичної апробації. Так, зокрема, в процесі розробки стратегії позиціонування роздрібного кредитування та банківського маркетингу. України використовуються отримані Ярошенко А.С дані щодо оцінки поточного рівня конкуренції на даному ринку.

Начальник облуправління

О.В Радченко

40030, Україна, м. Суми, вул. Горького, 32
 тел.:(0542)679-525, факс: (0542) 675-627. E-mail: office@sberbank.sumy.ua

Ректор Державного вищого навчального закладу
«Українська академія банківської справи
Національного банку України», д.е.н., проф.

А.О.Спіфанов

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ярошенко Алли Станіславівни
на тему «Оцінка та регулювання конкуренції
в банківській системі України»,
у навчальний процес обліково-фінансового факультету та факультету банківських технологій ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України»

від 07 вересня 2010 р., м. Суми

Акт складено комісією у складі:

Голова – декан факультету банківських технологій, доц. Гончарук Т.І.

Члени комісії:

- декан обліково-фінансового факультету, доц. Головань М.С.
- заст. декану обліково-фінансового факультету, доц. Гриценко Л.Л.

Комісія провела роботу по визначенню фактичного впровадження результатів дисертаційного дослідження Ярошенко Алли Станіславівни на тему «Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України» у навчальний процес факультету банківських технологій ДВНЗ «Українська академія банківської справи Національного банку України».

Комісія розглянула такі матеріали:

1. Дисертаційну роботу Ярошенко Алли Станіславівни на тему «Оцінка та регулювання конкуренції в банківській системі України»
2. Робочі програми курсів дисциплін:
  - «Банківська справа» (викладається на денному відділенні за програмою підготовки бакалаврів за напрямом підготовки 6.030502 «Економічна кібернетика»);
  - «Фінансовий ринок» (викладається на денному відділенні за програмою підготовки бакалаврів за напрямом підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит»);
  - «Банківський маркетинг» (викладається на денному відділенні за програмою підготовки спеціалістів та магістрів спеціальностей 7.050105, 8.050105 «Банківська справа»);

- «Ринок фінансових послуг» (викладається на денному відділенні за програмою підготовки спеціалістів і магістрів спеціальностей 7.050104 і 8.050104 «Фінанси»).
3. Навчально-методичні матеріали для вивчення перелічених дисциплін.

За результатами проведеної роботи комісією встановлено:

1. Розроблені в дисертаційній роботі Ярошенко А.С. науково-теоретичні положення та практичні рекомендації впроваджені як розділи курсів таких дисциплін:
  - «Банківський маркетинг». Тема: «Маркетингове середовище діяльності банку».
  - «Банківська справа». Тема: «Організація та облік окремих видів кредитних операцій»;
  - «Фінансовий ринок». Теми: «Регулювання фінансового ринку»; «Інфраструктура фінансового ринку»;
  - «Ринок фінансових послуг». Тема: «Інфраструктура ринку фінансових послуг».
2. Застосування в навчальному процесі обліково-фінансового факультету та факультету банківських технологій ДВНЗ УАБС НБУ матеріалів дисертаційного дослідження Ярошенко А.С. дало змогу адаптувати перелічені дисципліни до сучасних тенденцій розвитку економіки, поглибити їх теоретико-методичні основи та в кінцевому підсумку – підвищити якість підготовки фахівців.

Голова комісії

Т.І. Гончарук

Члени комісії

М.С. Головань

Л.Л. Грищенко

Державний вищий навчальний заклад
 «УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ»
 НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ
 Higher Educational Institution
 «UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING»
 NATIONAL BANK OF UKRAINE

Державний вищий навчальний заклад
“УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ”

State Higher Educational Institution
“UKRAINIAN ACADEMY OF BANKING
OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE”